
**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY STAROGARD GDAŃSKI
NA LATA 2020 - 2023**

**Starogard Gdański
2020 r.**

ZLECENIODAWCA:

Gmina Starogard Gdański
83-200 Starogard Gdański
ul. Sikorskiego 9
tel. 58 562 22 44
www.ugstarogard.pl

WYKONAWCA:

Judyta Nawrot-Bukowiec
ul. Armii Krajowej 2/3
39-100 Ropczyce
tel. 783 798 165
e-mail: reliktarcheologia@gmail.com
www.relikarcheologia.pl

Autor opracowania:

Judyta Nawrot-Bukowiec

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP.....	5
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	16
4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym	16
4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022.....	17
4.1.2 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020.....	18
4.1.3 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020	18
4.1.4 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030	19
4.1.5 Strategia Rozwoju Kraju 2020 - Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, Sprawne państwo.....	20
4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	20
4.2.1 Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego na lata 2005-2020.....	20
4.2.2 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego	21
4.2.3 Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020.....	24
4.2.4 Strategia Rozwoju Powiatu Starogardzkiego 2014-2020.....	24
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	25
5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	25
5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Wiejskiej Starogard Gdański na lata 2012-2022.....	25
5.1.2 Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Starogard Gdański	25
5.1.3 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Starogard Gdański	30
5.2 Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	40
5.2.1 Charakterystyka gminy.....	40
5.2.2 Rys historyczny.....	41
5.2.3 Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	48
5.2.4 Zabytki ruchome	68
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	69
5.3.1 Zabytki wpisane do rejestru zabytków.....	70
5.3.2 Ustalenia ochrony w dokumentach planistycznych	71
5.4 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	73
5.5 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	73
5.6 Zabytki archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków.....	74
5.7 Dziedzictwo niematerialne.....	76
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	77
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	78
7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami.....	80

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	82
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	83
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	84
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW	91

1. WSTĘP

Program ten stanowi aktualizację opracowanego dokumentu - Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Starogard Gdański na lata 2016 - 2019 uchwalony Uchwałą Nr XXIII/2016/2016 Rady Gminy Starogard Gdański z dnia 18 lipca 2016 r.

Układ opracowania zasadniczo nie uległ zmianie. Opiera się on na ogólnej charakterystyce zasobu zawartej w poprzednim Programie, został jednak zaktualizowany, uzupełniony oraz poszerzony.

Niniejszy dokument służy określeniu działań gminy w zakresie inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Działania te winny odbywać się w harmonii z działaniami gospodarczymi i społecznymi oraz zapewniać ochronę dziedzictwa kulturowego środkami prawnymi, takimi jak odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz finansowymi, poprzez przeznaczenie części budżetu gminy na ochronę zabytków. Procesy rozwojowe zachodzić powinny przy zapewnieniu warunków trwania i zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń oraz przy wykorzystaniu zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Lokalne dziedzictwo kulturowe posiada potencjał wpływający na atrakcyjność ekonomiczną regionu poprzez rozwój turystyki w oparciu o zabytki. Poprzez wyznaczone działania może przyczynić się do wzmocnienia świadomości wspólnoty kulturowej i lokalnej tożsamości.

Pierwsze rozdziały (II-IV) dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów *Programu* oraz analizują najważniejsze dokumenty, strategie, programy - ważne z punktu widzenia opieki nad zabytkami - zarówno opracowane na szczeblu centralnym jak i wojewódzkim. Jest to konieczne, gdyż *Program* powinien być zgodny z założeniami odnoszącymi się do ochrony i opieki nad zabytkami zarówno na szczeblu centralnym czyli do polityki państwa w tym zakresie, jak również na poziomie województwa i powiatu.

Rozdział V składa się z kilku części. W pierwszej części analizie poddane zostały dokumenty programowe gminy pod kątem uwzględnienia w nich kwestii związanych lub mających wpływ na zachowanie oraz ochronę zabytków i krajobrazu kulturowego. W części drugiej przedstawiono charakterystykę zasobu zabytkowego gminy. Wskazano w nim najważniejsze obiekty, zespoły obiektów i cechy charakterystyczne krajobrazu kulturowego gminy. Takie rozpoznanie dało podstawę do znajdującej się w dalszej części *Programu* analizy SWOT (mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia) jakie dokonały się w zakresie zachowania zasobu najistotniejszych zadań do zrealizowania przez gminę. W kolejnej części rozdziału V przedstawiono dane dotyczące zabytków z terenu gminy wpisanych do rejestru (rejestr zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych), zabytki w gminnej ewidencji zabytków, jak również dziedzictwo niematerialne gminy.

Rozdział VI stanowi ocenę dziedzictwa kulturowego - Analiza szans i zagrożeń. Uwzględniono w nim aktualny stan zachowania zasobu zabytkowego i krajobrazu kulturowego. W rozdziale VII wskazano najważniejsze zadania ujęte w ramach zawartych priorytetów (Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno - gospodarczego gminy oraz Priorytet II: Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego). Kolejne rozdziały, VIII i IX, dotyczą sposobu realizacji i oceny wdrażania *Programu*. W X rozdziale, przedstawiono źródła finansowania realizacji zadań. Natomiast w końcowym IX rozdziale opisano realizację i finansowanie przez Gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r., poz. 282) mówiący, że:

1. Wójt, burmistrz lub prezydenta miasta sporządza na okres 4 lat program opieki nad zabytkami,
2. Gminny program opieki nad zabytkami podlega uchwaleniu przez radę (miasta, gminy, powiatu) po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków,
3. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
4. Z realizacji programu wójt, burmistrz lub prezydent sporządza, co dwa lata, sprawozdanie, które przedstawia Radzie.

W przypadku programów na poziomie gminnym podstawą ich sporządzenia jest Gminna Ewidencja Zabytków założona w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnione zostają w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Celem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w świetle art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie zadań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony tego dziedzictwa określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie tego konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** (*j. t. Dz. U. z 2009 r., Nr 114, poz. 946*) w przepisach:

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 86: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (*j. t. Dz. U. z 2020, poz. 282*), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

Art. 3: definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek, jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art. 4: "Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska".

Art. 5: "Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury".

Art. 6: "1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania: 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi,
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej".

Art 7: "Formami i sposobami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.
- 2) Uznanie za pomnik historii, zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego".

Art. 16: "1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

1a. Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia.

2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1.

3. Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.

4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.

5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony.

6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Art. 17: "1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

Art. 18: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Art. 19: 1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20: Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art. 21: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

Art. 22: "1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.

7. Ewidencje, o których mowa w ust. 1, 2, 4 i 6, mogą zawierać dane osobowe obejmujące: 1) imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku; 2) imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną; 3) imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.

Art. 89: Organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Art. 107a. "1. Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,

2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,

3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,

4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości – podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, którego właściciel lub posiadacz obowiązany był powiadomić.

Art. 107c. "1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która uniemożliwia lub utrudnia dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, któremu uniemożliwiono lub utrudniono dostęp do zabytku.

- **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2019, poz. 506, ze zm.), gdzie w art. 7 ust 1 pkt. 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2020 r. poz. 293). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
- **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane** (j. t. Dz. U. z 2020 r. poz. 148). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ustawa dotyczy także obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (j. t. Dz. U. z 2020, poz. 284). W odniesieniu do zieleni zabytkowej objętej ochroną prawną Ustawa reguluje zasady wydawania pozwoleń na wycinkę i pielęgnację zieleni, definiuje wymóg uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz jego kompetencje w zakresie wydawania pozwoleń na podejmowanie prac polegających na usunięciu drzew lub krzewów z nieruchomości zabytkowej lub jej części będącej wpisany do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni.
- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. 2020 poz. 55), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (j. t. Dz. U. z 2020 r., poz. 65, ze zm.). Ustawa reguluje zbywanie nieruchomości zabytkowych własności Skarbu Państwa bądź samorządu terytorialnego:
 - art. 13 ust. 4 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków,

- art. 13 ust. 5 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków).

- **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2020 r. poz. 194). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.
- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (Dz. U. z 2020 r. poz. 284). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

Zasady ochrony zabytków, znajdujących się w muzeach i bibliotekach, zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 917, ze zm.). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiąganie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1).
- Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:
- „1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,
 - 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
 - 3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
 - 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody,
 - 5) urządzanie wystaw,
 - 6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
 - 7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
 - 8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
 - 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
 - 10) prowadzenie działalności wydawniczej” (art. 2).
- Gmina jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązana jest do:

- 1) zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum,
- 2) zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom,
- 3) sprawowania nadzoru nad muzeum.

- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2019 poz. 1479). Mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (Dz. U. z 2020 poz. 164).

Do aktów wykonawczych dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami należy także:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2019 r. poz. 1721);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 28.04.2017 r. ws. Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r. poz. 928);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 16.08.2017 r. ws. dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.01.2014 r. ws. dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 9.02.2004 r. ws. wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., poz. 259);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 25.08.2004 r. ws. organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 18.04.2011 r. ws. wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011, poz. 510).

Przepisy i konwencje międzynarodowe

Problematyka ochrony zabytków, jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego znalazła swoje odbicie w międzynarodowych konwencjach. Przepisy i konwencje międzynarodowe stanowią zbiór dokumentów traktowany przez środowisko konserwatorskie jako doktrynalna podstawa ochrony dziedzictwa kulturowego. Część z tych dokumentów została ratyfikowana przez Polskę. Pozostałe, pomimo braku formalnego przyjęcia do stosowania w Polsce, współtworzą obowiązujący zbiór przepisów. Są to:

- **Karta Ateńska** uchwalona na IV Kongresie CIAM w Atenach w 1933 r. poruszała jako pierwsza w historii problematykę postaw wobec dziedzictwa kulturowego, doktryn konserwatorskich, panujących w poszczególnych krajach praktyk konserwatorskich. Postulatem Karty jest unikanie rekonstrukcji, tak by zachować autentyczność obiektów zabytkowych, dopuszczalność restauracji w określonych przypadkach, unikanie zasady puryzmu. Karta dopuszcza rekonstrukcję ruin, jako anastylozę, natomiast nowe uzupełnienia - tylko jeżeli miałyby być odróżnialne od autentycznej substancji zabytku. Przy konserwacji zabytku zaleca stosowanie najnowszych metod, a w przypadku

budynków uszkodzonych w czasie nagłych kataklizmów dziejowych (wojny) - przywracanie form, jakie posiadały one przed zniszczeniem.

➤ **Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych - Karta Wenecka** to międzynarodowa konwencja kontynuująca i precyzująca zasady ochrony zabytków zawarte w Karcie Ateńskiej. Określa zasady konserwacji i restauracji zabytków architektury, definicję budynku zabytkowego rozszerza o grupy i zespoły budowli. Przyjęta została w 1964 r. przez II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji. Karta Wenecka jest podstawowym zbiorem wytycznych konserwatorskich dla prac przy obiektach zabytkowych: Konserwacja zabytków jest konieczna dla zachowania trwałości budowli, ale w jej trakcie nie należy zmieniać układu przestrzennego budynku ani jego wystroju. Chronić powinno się również otoczenie zabytku. Nie powinno się przenosić, ani usuwać żadnych elementów zabytku, chyba że jest to konieczne dla jego ratowania.

Restauracja powinna być podejmowana tylko w razie konieczności. Nie powinno się przeprowadzać rekonstrukcji zabytku - należy uszanować oryginalną substancję konstrukcji oraz materiały. Wszystkie nowo dodane elementy zabytkowego budynku powinny być rozróżnialne od oryginalnych. Tam, gdzie niemożliwe jest zastosowanie technologii tradycyjnych, dopuszczalne jest zastosowanie sprawdzonych technologii nowoczesnych. Fragmenty budowli pochodzące z wszystkich etapów powstawania powinny być chronione. Niedopuszczalne jest umieszczanie wiernych kopii elementów budynku w miejsce oryginalnych.

Prace archeologiczne mogą być wykonywane wyłącznie przez specjalistów. Wykonując prace archeologiczne nie należy modyfikować zabytkowego budynku w celach ukazania dawniejszych warstw archeologicznych.

W trakcie każdych prac konserwatorskich należy wykonywać dokumentację konserwatorską i projektową, którą należy udostępnić w publicznych archiwach."

➤ **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego** została przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r. na siedemnastej sesji Konferencji Generalnej ONZ dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO). 6 maja 1976 r. konwencja w całości została ratyfikowana przez Polskę (opublikowana w Dz. U. z 1976 r., Nr 32 poz. 190). Utworzono Polski Komitet ICOMOS. W lutym 1996 r. opracowane zostały „Wytyczne dla realizacji Konwencji...” określające m.in. kryteria kwalifikacji dziedzictwa na Listę Światową Dziedzictwa.

W myśl dokumentu „za dziedzictwo kulturalne i naturalne uważane są:

- zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

- dziedzictwo naturalne: pomniki przyrody utworzone przez formacje fizyczne lub biologiczne albo zgrupowania takich formacji, przedstawiające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania, miejsca lub strefy naturalne o ściśle oznaczonych granicach, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia, zachowania lub naturalnego piękna.

Konwencja określa zakres ochrony dziedzictwa na poziomie krajowym i międzynarodowym i w tym celu ustanowiła Międzynarodowy Komitet Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego prowadzący Listę Dziedzictwa Światowego, utworzyła Fundusz Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego oraz określiła warunki i tryb udzielania pomocy międzynarodowej. Państwa, jako strony przyjmujące Konwencję, zobowiązują się „wszelkimi właściwymi środkami, a w szczególności przez ustalanie odpowiednich programów oświatowych i informacyjnych, wzmacniać w swoich społeczeństwach poszanowanie i przywiązanie do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego”. Ponadto zobowiązują się do ustanowienia skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, zorganizowanego w sposób stały i zgodny z metodami współczesnej nauki. Realizacja tych zadań polegać ma m.in. na włączaniu ochrony dziedzictwa do programów planowania ogólnego,

podejmowaniu środków prawnych, naukowych i technicznych oraz administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i ożywienia tego dziedzictwa.

➤ **Rezolucja Parlamentu Europejskiego** dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego została przyjęta przez Parlament Europejski 13 maja 1974 r. wyraża potrzebę działania Wspólnoty Europejskiej w obszarze kultury, w szczególności w celu ochrony dziedzictwa kulturowego. Parlament Europejski zalecił znaczne przyspieszenia wysiłków na rzecz zachowania zagrożonego dziedzictwa architektoniczno-przyrodnicze, które odzwierciedla tożsamość kulturową Europy.

➤ **Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy** (Granada 3 października 1985 r.) weszła życie 1 grudnia 1987 r. Została ratyfikowana przez Polskę 18 marca 2010 r. Zasadniczym celem dokumentu jest ochrona europejskiego dziedzictwa architektonicznego. Konwencja definiuje pojęcie dziedzictwa architektonicznego, zwraca uwagę na potrzebę jego ochrony na poziomie europejskim. Dokument zwraca również uwagę na konieczność rozpoznania zasobów mających podlegać ochronie oraz tworzenia i wdrażania systemu ich ochrony. Sygnatariusze zobowiązują się do prowadzenia działań systemowych w celu zapewnienia ochrony i opieki nad dziedzictwem architektonicznym, przyjęcia zintegrowanej polityki konserwacji zabytków, a także do wymiany informacji na temat polityki konserwacji zabytków. Konwencja mówi o dużej roli społeczeństwa w procesie ochrony zabytków, podkreśla wagę promocji dziedzictwa i budowania świadomości społecznej w zakresie ochrony zabytków.

➤ **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) tzw. Konwencja Maltańska** (La Valetta, 16 stycznia 1992 r.) Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej przyjął i ratyfikował Konwencję 13 grudnia 1995 r. (opublikowana w Dz. U. z 1996 r., Nr 120 poz. 564). Jej celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego, jako źródła zbiorowej pamięci europejskiej oraz jako instrumentu do badań historycznych i naukowych. Konwencja definiuje i identyfikuje dziedzictwo archeologiczne oraz podaje metody jego ochrony. Zobowiązuje strony do ustanowienia prawnego systemu ochrony dziedzictwa archeologicznego. Zapisy traktują o finansowaniu badań i konserwacji, gromadzeniu i rozpowszechnianiu badań naukowych, kształtowaniu świadomości publicznej, zapobieganiu nielegalnemu obiegowi przedmiotów dziedzictwa archeologicznego, oraz międzynarodową wzajemną pomocą techniczną i naukową.

➤ W **Traktacie ustanawiającym Wspólnotę Europejską** w 1993 r., w myśl art. 151 Wspólnota wspiera oraz uzupełnia działania państw członkowskich w celu zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim. Początkowa współpraca Wspólnoty dotycząca wspierania prac restauratorskich zostały rozszerzone na muzea, zbiory, biblioteki, archiwa oraz na dziedzictwo archeologiczne i architektoniczne, dziedzictwo przyrody (krajobrazy i tereny przyrodnicze), dziedzictwo językowe i kulinarne oraz tradycyjne zajęcia. Działania Wspólnoty w obszarze kultury polegać mają na stworzeniu przestrzeni kulturowej wspólnej dla Europy, opartej na wspólnym dziedzictwie kulturowym.

➤ **Europejska konwencja krajobrazowa** (Florencja, 22 października 2000 r.) została ratyfikowana 24 czerwca 2004 r. przez Prezydenta Rzeczypospolitej (opublikowana w Dz. U. z 2006 r., Nr 14 poz. 98). Konwencja uznaje krajobraz za elementarny składnik europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Stawia za cel zrównoważenie i zachowanie proporcji pomiędzy potrzebami społecznymi, działalnością gospodarczą i środowiskiem. Promuje ochronę i planowanie krajobrazu oraz organizowanie współpracy europejskiej w tematyce krajobrazu. Postuluje prawne uznanie krajobrazu, jako ważnego komponentu otoczenia ludzi oraz podstawy ich tożsamości, ustanowienie i wdrożenie polityki w zakresie jego ochrony, zintegrowanie krajobrazu z lokalną polityką w zakresie planowania regionalnego i urbanistycznego oraz z własną polityką kulturalną, środowiskową, rolną, społeczną i gospodarczą, która bezpośrednio lub pośrednio oddziałuje na krajobraz. Konwencja zobowiązuje do działań na rzecz szkolenia specjalistów w zakresie oceny krajobrazu, tworzenia programów szkolenia dotyczących polityki, ochrony, gospodarki i planowania w zakresie krajobrazu, przeznaczonych dla specjalistów w sektorze prywatnym i publicznym, i dla stowarzyszeń związanych z krajobrazem, a ponadto do promowania w szkołach i na uniwersytetach

nauk związanych z krajobrazem i zagadnieniami jego ochrony, gospodarki i planowania. Zobowiązuje także do podejmowania działań na rzecz rozpoznawania krajobrazów na obszarach własnych terytoriów.

➤ **Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego** (Paryż, 2000 r.) to konwencja UNESCO przyjęta w Polsce i ogłoszona w Dz. U. z 2007 r., Nr 215 poz. 1585. Dokument porusza kwestie promowania szacunku dla różnorodności kulturowej, uświadamianie jej wartości na poziomach lokalnych, krajowych i międzynarodowych oraz jej znaczenia dla ludzkości. Konwencja uznaje, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, a kulturowe aspekty rozwoju są tak istotne jak aspekty ekonomiczne, bowiem są nośnikami tożsamości, wartości oraz znaczeń. Konwencja akcentuje wielokulturowość jako bogactwo jednostek i społeczeństw. Wskazuje na potrzebę jej ochrony i promowania oraz uznaje, że jest ona podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju.

➤ **Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** (Paryż, 17 października 2003 r.) za cel stawia ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup oraz jednostek, doprowadzenie na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym do wzrostu świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy w celu realizacji postanowień tejże Konwencji. Konwencja zobowiązuje państwa do podjęcia kroków mających zapewnić ochronę dziedzictwa niematerialnego znajdującego się na ich terytorium, określenie i zdefiniowanie jego elementów oraz prowadzenie rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

➤ **Dokument w sprawie edukacji konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki i warunków uprawniających do wykonywania zawodu** (Toruń, 8-9 maja 2003 r.) został zatwierdzony przez IV Generalne Zgromadzenie ENCORE (Europejskiej Sieci Wyższego Szkolnictwa Konserwatorskiego, wspólny z ECCO). Dokument Europejskiego Zrzeszenia Krajowych Związków Konserwatorów Restauratorów ECCO przyjęty przez Komisję Europejską w Brukseli w § 20 mówi: „Dziedzictwo kulturowe jest częścią definicji europejskiej tożsamości. Stanowi fundamentalny wyraz bogactwa i różnorodności europejskiej kultury. Ochrona dziedzictwa kulturowego, niezastąpionego świadectwa przeszłości, leży we wspólnym interesie Państw Członkowskich, które muszą zapewnić przekazanie tego dziedzictwa przyszłym pokoleniom. Dlatego opieka i konserwacja oraz wymogi użytkowania i umożliwienia dostępu do dziedzictwa kulturowego zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym leży w publicznym interesie.”

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Starogard Gdański zgodny jest z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022¹

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest *Krajowy Program Opieki nad Zabytkami*. Dokument ten obejmuje lata 2019-2022. Został on przyjęty Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

W ramach programu będą realizowane następujące cele:

Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań 1.1: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.

Zadania:

- ✓ szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.
- ✓ budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym.
- ✓ merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach.
- ✓ konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 1.2: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Zadania:

- ✓ wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich.
- ✓ ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
- ✓ wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
- ✓ powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Kierunki działań 2.1: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

- ✓ upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

Kierunek działań 2.2: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

- ✓ podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości kulturowego.

Kierunki działań 3.1: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.

- ✓ kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.
- ✓ Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 3.2: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

- ✓ program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości

¹ *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022*, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 r.

lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

4.1.2 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013² oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020³.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury* z uzupełnieniem na lata 2004-2020. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionie. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in.: działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków.

Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest "Narodowy Program Kultury. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020". Podstawą do jego sformułowania jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnienie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Narodowy Program Kultury "Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego" określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony; upowszechnienie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

4.1.3 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020⁴

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 została przyjęta uchwałą nr 61 przez Radę Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Jest jedną z dziewięciu tzw. strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu SRK 2020. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno - gospodarczym Polski, w którego ramach określono cztery cele szczegółowe.

W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego Priorytet 4.1 „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”. Wytaczone tutaj kierunki działań to:

4.1.1. Tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym,

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu,

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

² *Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004 – 2013*, Ministerstwo Kultury.

³ *Uzupełnienie narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004 – 2020*, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2005

⁴ *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020*, przyjęta uchwałą nr 61 przez Radę Ministrów z dnia 26 marca 2013 r., Warszawa 2013 r.

4.1.4 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030⁵

Dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski przyjęty został przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długiej perspektywie czasowej. Szczególny nacisk położony został na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, który decyduje o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe.

W ramach dokumentu zdefiniowane zostały m.in. uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat. Uwzględniono wśród nich także uwarunkowania wynikające z dziedzictwa kulturowego. Zdiagnozowano m.in. niski, niezgodny z posiadanym potencjałem rozwojowym, poziom wykorzystania funkcji symbolicznych i promocyjnych zasobów dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 uwzględnia powiązania polityki przestrzennej z ochroną i opieką nad zabytkami oraz zalecenia odnoszące się do zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego Polski:

1. rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji;
2. zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska;
3. zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej, w procesie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego – przy aktywnym udziale różnorodnych partnerów, w szczególności społeczności lokalnych;
4. rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych oraz związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury oraz rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych;
5. wykorzystanie unikalnych zasobów krajobrazu kulturowego i budowanie specjalizacji terytorialnej w celu rozwoju lokalnych rynków pracy;
6. ochrona i wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju obszarów wiejskich ich potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego;
7. dbałość o zabytki oraz dziedzictwo kulturowe, kultywowanie tradycji lokalnych, sprzyjające rozwojowi turystyki i wspomagające proces budowania/wzmacniania tożsamości kulturowej;
8. kompleksowe lokalne programy rewitalizacji powinny zapewniać poprawę stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochronę dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, poprawę transportu publicznego, itp.;
9. zintegrowana ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
10. prowadzenie aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony, prowadzenie monitoringu zachowania zasobów; powstanie list krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, a także upowszechnienie listy krajobrazów zagrożonych;
11. zabezpieczenie dziedzictwa przed skutkami klęsk żywiołowych;
12. edukacja obywatelska w zakresie budowania powszechnego przekonania, że polska przestrzeń pojmowana jako bogactwo naturalne i dziedzictwo kulturowe podlega zasadom zrównoważonego rozwoju, a ład przestrzenny jest dobrem publicznym.

⁵ *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

4.1.5 Strategia Rozwoju Kraju 2020 - Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, Sprawne państwo⁶

Strategia Rozwoju Kraju 2020 została uchwalona przez Radę Ministrów dnia 25 września 2012 r. Jest to główna strategia rozwojowa w średnim horyzoncie czasowym, wskazuje strategiczne zadania państwa, których podjęcie w perspektywie najbliższych lat jest niezbędne, by wzmocnić procesy rozwojowe.

Strategia wyznacza trzy obszary strategiczne, w których będą się koncentrować główne zadania:

1. Sprawne i efektywne państwo;
2. Konkurencyjna gospodarka;
3. Spójność społeczna i terytorialna.

W Strategii pojawiają się zapisy mówiące o wprowadzeniu obowiązku sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych obejmujących obszary miejskie, a w szczególności metropolitalne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną między innymi dziedzictwa kulturowego (Cel I.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem, Priorytet I.1.5. Zapewnienie ładu przestrzennego).

Drugim ważnym, podkreślonym przez strategię obszarem jest digitalizacja zasobów dziedzictwa narodowego oraz zapewnienie właściwego ich przechowywania (Cel II.5. Zwiększenie wykorzystania technologii cyfrowych, Priorytet II.5.3. Zapewnienie odpowiedniej jakości treści i usług cyfrowych; Cel III.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych, Priorytet III.2.1. Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych).

Ponadto wspierany będzie rozwój infrastruktury społecznej - w tym infrastruktury kulturalnej - oraz działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, co stanowi ważny czynnik rozwoju i podnoszenia atrakcyjności gminy (Cel III.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych, Priorytet III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich).

4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Podczas wykonywania Gminnego Programu opieki nad Zabytkami omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie:

- Wojewódzkim: Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego na lata 2005-2020, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego, Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020,
- Powiatowym: Strategia Rozwoju Powiatu Starogardzkiego na lata 2014-2020.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Starogard Gdański jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

4.2.1 Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego na lata 2005-2020

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020 przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r. (uchwała nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 roku).

W dokumencie tym zaakcentowano, że „województwo pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu oraz tradycji morskich i historycznych, w tym solidarnościowych”.

Nakreślono w Strategii wizję województwa pomorskiego w roku 2020, kiedy to region będzie się cechował trwałym wzrostem, w którym uruchamiane i wykorzystywane będą różnicowane

⁶Strategia Rozwoju Kraju 2020, dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r., Warszawa 2012 r.

potencjały terytorialne dla wzmocnienia i równoważenia procesów rozwojowych. Województwo nasze posiadać będzie unikatową pozycję, dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciom infrastrukturalnym i powszechnemu stosowaniu ekoefektywnych technologii. Ponadto będzie liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Region nasz stać ma się miejscem cechującym się m.in. atrakcyjną przestrzenią, tworzącą trwałe podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i energetycznego do długofalowych potrzeb, a także racjonalnym wykorzystaniem zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych. Pomorskie ograniczy i efektywnie rozwiązywać będzie konflikty przestrzenne, tworzyć wysokiej jakości przestrzeń oraz przeciwdziałać skutkom ekstremalnych zjawisk naturalnych w regionie.

Za jedno z wyzwań strategicznych dla regionu uznano stymulowanie aktywności społecznej i budowę regionalnej wspólnoty obywatelskiej czerpiącej m.in. z wielokulturowego dziedzictwa, tradycji morskich i solidarnościowych, a także wzrost kompetencji mieszkańców, które warunkują zdolność do funkcjonowania w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Kolejne wyzwania to konieczność lepszego zarządzania przestrzenią, aby zmniejszyć negatywny wpływ działalności człowieka na środowisko przyrodnicze, poprawienie bezpieczeństwa powodziowego, a także optymalne wykorzystywanie potencjałów terytorialnych (przyrodniczego, krajobrazowego, kulturowego i gospodarczego) dla zapewnienia wysokiej jakości życia.

W Strategii wskazano 3 cele strategiczne uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań. W ramach celu strategicznego 1. *Nowoczesna gospodarka*, jednym z celów operacyjnych jest: 3. *Unikatowa oferta turystyczna i kulturalna*. Jego realizacja odbywać się będzie w ramach dwóch kierunków działań:

1.3.1. Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych,

1.3.2. Stworzenie rozpoznawalnej, wysokiej jakości oferty kulturalnej.

Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego jest rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. małe porty morskie, mariny, szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną.

Partnerami kluczowymi dla realizacji Celu będą:

- Jednostki samorządu terytorialnego;
- Organizacje turystyczne;
- Instytucje kultury;
- Narodowy Instytut Dziedzictwa;
- Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Organizacje pozarządowe;
- Izby gospodarcze i organizacje przedsiębiorców, przedsiębiorcy, w tym operatorzy turystyczni.

Oczekiwany efektami mają być:

- całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej;
- unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych;
- silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

4.2.2 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 30 września 2002 r. uchwałą Nr 639/XLVI/02, a następnie zmieniony w dniu 26 października 2009 r. uchwałą Nr 1004/XXXIX/2009 (Dz. U. Woj. Pom. Nr 172 z dnia 16 grudnia 2009 r., poz. 3361).

W dokumencie tym uznano, że zrealizowanie celów polityki przestrzennej jest możliwe pod warunkiem stosowania określonych ogólnych zasad rozwijających zasadę generalną:

długookresowego równoważenia rozwoju. Jedną z tych zasad jest stosowanie trójochrony (integralnej ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu) dla utrzymania równowagi środowiska i poprawy warunków i jakości życia.

W rozdziale 12.1.2. poświęconym systemowi ochrony środowiska kulturowego wskazano, że ochrona elementów dziedzictwa kulturowego jest częścią składową procesu kształtowania i ochrony ładu przestrzennego. Sformułowano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

„a) Ochrona różnorodności dziedzictwa kulturowego, wykształconego w wyniku wielu procesów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.

b) Ochrona zachowanych zespołów obiektów zabytkowych o wyrazistej tożsamości – nawet jeśli poszczególne obiekty nie posiadają wybitnej wartości historycznej, lub artystycznej.

c) Wprowadzanie funkcji umożliwiających efektywne i racjonalne gospodarowanie obiektem zabytkowym.

d) Unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np.: dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo.

e) Stwarzanie przestrzennych warunków dla kontynuacji funkcji tożsamyh dla tradycji miejsca, których podtrzymywanie jest racjonalne np.: targowe w śródmieściach miast o korzeniu średniowiecznym, rybołówstwo na wybrzeżu i rybactwo na Zalewie Wiślanym.

f) Eksponowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych i udostępnianie miejsc o wysokich walorach kulturowych, w szczególności zabytków rangi światowej, europejskiej i krajowej oraz wybitnych dóbr kultury współczesnej.

g) Komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy – uzupełnianie istniejących struktur o nowe elementy tworzące harmonijną całość.

h) W gminnych dokumentach planistycznych należy:

- zidentyfikować istniejące i potencjalne konflikty funkcjonalno-przestrzenne związane z ochroną walorów kulturowych;

- zidentyfikować elementy charakterystyczne krajobrazu kulturowego oraz określić zasady ich ochrony (np.: wskazanie wytycznych dotyczących zgodnych z tożsamością miejscowości zasad: posadowienia obiektów na działce, formy obiektu, detalu architektonicznego);

- określić elementy charakterystyczne w przypadku dóbr kultury współczesnej, które winny zostać zachowane”.

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano:

„1) Ochronę i odnowę charakterystycznych zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, m.in.: układów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków wsi pomorskiej, dziedzictwa morskiego i rzeczno, dziedzictwa budownictwa ceglanego (przede wszystkim najstarsze kościoły i założenia klasztorne, zamki krzyżackie) i drewnianego (przede wszystkim dziedzictwo kulturowe Ziemi Słupskiej, Żuław, Powiśla, Kaszub i Kociewia), obiektów dziedzictwa obronno i techniki (w tym systemów hydrotechnicznych), kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich, materialnych relikwów dziedzictwa solidarnościowego, zespołów rezydencjalnych, zespołów zieleni urządzonej, wybitnych dóbr kultury współczesnej (...).

2) Ekspozycja i udostępnienie stanowisk archeologicznych o własnej formie krajobrazowej (...).

5) Uwzględnianie w dokumentach strategicznych i planistycznych stref koncentracji elementów dziedzictwa kulturowego wymagających szczególnej ochrony wartości kulturowych i krajobrazowych: (...).

c) Obszar Powiśla – obszar wysokich walorów przyrodniczo-kulturowych. Silne osadnictwo kultury wielbarskiej (Goci) – obecne są pozostałości grodzisk; charakterystyczne cechy budownictwa ludowego w postaci występowania podcienia wystawkowego (typu żuławsko-warمیńskiego); tradycja stosowania specyficznych materiałów budowlanych – obszar w strefie zasięgu zwartego występowania budownictwa ryglowego typu glino-bitego; bardzo wysokie nasycenie najcenniejszymi obiektami zabytkowymi – przewaga typu sakralnego i mieszkalnego; duża różnorodność kulturowa; elementy charakterystyczne zagrody typu holenderskiego o układzie podłużnym, wsie rządowe pochodzenia olęderskiego oraz zadrzewienia szpalerowe.”

W rozdziale 12.1.3. poświęconym systemowi ochrony walorów krajobrazu wskazano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

a) „W strefach krajobrazu harmonijnego (ziemia puckska, bytowska, kartuska, słowińska, dolina dolnej Wisły, Żuławy Wiślane, Równina Charzykowska oraz parki krajobrazowe, parki narodowe) zachowanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.

b) W sferze krajobrazu dysharmonijnego i zdegradowanego (aglomeracja Trójmiasta, obszary podmiejskie ośrodków regionalnych, główne ciągi komunikacyjne) – przywracanie równowagi przyrodniczej, zwiększanie bioróżnorodności, porządkowanie i odtwarzanie zasobów kulturowych, usuwanie lub maskowanie zielenią elementów obniżających walory estetyczno-widokowe.

c) Ograniczanie zainwestowania na terenach leśno-rolnych (szczególnie o wysokich wartościach kulturowych i estetycznych) przez wyznaczanie w dokumentach planistycznych gmin obszarów wyłączonych spod zabudowy i jej ograniczanie oraz wskazywanie linii zabudowy oddzielającej obszar zabudowany od obszarów rolnych lub zagrodowej zabudowy rozproszonej.

d) Eliminacja i przeciwdziałanie powstawaniu zabudowy o cechach dysharmonijnych w strefach wglądów na tereny o wysokich walorach krajobrazowych.

e) Ekspozowanie i odtwarzanie dominant architektonicznych (np. baszty, wieże zamków, kościołów czy ratuszy).

f) Preferowanie i kontynuacja dobrej praktyki w zagospodarowaniu przestrzeni (układów ruralistycznych, niw siedliskowych etc.) i sposobie użytkowania obszarów o wyraźnych walorach przyrodniczo-kulturowych i krajobrazowych.

g) Ochrona przestrzeni o specyficznych i unikatowych walorach krajobrazowych.

h) Ograniczanie wprowadzania obcych krajobrazowo elementów i form zagospodarowania antropogenicznego oraz dewastowania elementów przyrodniczych i architektonicznych krajobrazu – ochrona tożsamości wszystkich typów krajobrazu.

i) Kształtowanie i podnoszenie walorów krajobrazowych oraz ich lepsze udostępnienie, jako elementu jakości życia i atrakcyjności turystycznej województwa.

j) Opracowywanie studiów krajobrazowych przy realizacji inwestycji wielkopowierzchniowych, wysokościowych lub liniowych w dominujący sposób oddziałujących na przestrzeń.

k) Zachowanie charakterystycznych cech naturalnych krajobrazów nadmorskich i naturalnych procesów ich kształtowania, ekspozycji widokowej”.

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano m.in.:

„1) Uzupełnienie sieci obszarów ochrony krajobrazu o nowe: a) utworzenie parków krajobrazowych: Dolnej Wisły (...);

2) Ochronę przedpola ekspozycji bądź poprawę wyeksponowania m.in. przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń, ochronę charakterystycznych akcentów i dominant, odtwarzanie wartościowych elementów obiektów zabytkowych i historycznych sylwet panoramicznych (...),

3) Zachowanie przedpola ekspozycyjnego przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń mogących przesłonić ekspozycję lub obniżyć walory krajobrazu wzdłuż ciągów drogowych: (...)

8) Ochrona makrownętrz krajobrazowych, jako elementów odzwierciedlających atrakcyjność i różnorodność krajobrazową województwa (m.in.: przez ochronę przed dewastacją istniejących walorów, ograniczenie wprowadzania intensywnej zabudowy terenów otwartych, ograniczenie wprowadzania obcych kulturowo form zagospodarowania terenu);

9) W gminnych dokumentach planistycznych należy określić:

a) elementy i obszary charakterystyczne dla krajobrazu kulturowego miejscowości oraz szczegółowe zasady ich przekształceń;

b) strefy krajobrazu zdegradowanego oraz zasady i kierunki ich przekształceń;

c) sposoby rekompozycji, restylizacji i uporządkowania chaotycznych układów zabudowy;

d) zasady zagospodarowania punktów widokowych i ochrony panoram widokowych.

11) Podejmowanie czynnych działań – restytucji, rewaloryzacji i rekultywacji elementów przyrodniczych i architektoniczno-kulturowych decydujących o zachowaniu lub przywróceniu walorów krajobrazowych specyficznych dla poszczególnych typów obszarów.

12) Podejmowanie działań ochronnych na obszarach wiejskich mających na celu utrzymanie przestrzeni otwartych cennych krajobrazowo, w tym głównie ochrona terenów leśnych i rolnych, poprzez wyłączanie ich z terenów potencjalnie przeznaczanych pod zabudowę”.

4.2.3 Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020

Zarząd Województwa Pomorskiego uchwałą nr 196/20/15 z dnia 3 marca 2015 r. przyjął *Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020* (RPO) zatwierdzony decyzją C(2015) 908 przez Komisję Europejską w dniu 12 lutego 2015 r.

RPO skupia się na 10 celach tematycznych (CT) i 30 priorytetach inwestycyjnych (PI), które obejmują zagadnienia z zakresu gospodarki, edukacji, aktywności zawodowej i społecznej, obszarów o nie w pełni uruchomionych potencjałach, transportu, energii oraz środowiska. W ramach celów tematycznych i priorytetów inwestycyjnych wydzielono 11 osi priorytetowych (OP). Wśród nich znalazła się OP 8 – Konwersja, która skupiać się będzie na kompleksowej rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich oraz zrównoważonym wykorzystaniu regionalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Przewiduje się realizację działań w ramach PI 6c - ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Interwencją objęte zostaną przedsięwzięcia obejmujące ratowanie, przywracanie wartości i ochronę charakterystycznych zabytków lub ich zespołów wraz z otaczającym je kontekstem krajobrazowym, poprzez m.in. prace rehabilitacyjne i modernizacyjne służące nadaniu im nowych funkcji (usług turystyki lub kultury), przy możliwym jednoczesnym zachowaniu funkcji dotychczasowych, jak również wdrażanie nowych form zarządzania (tworzenie parków kulturowych). Ponadto interwencją objęte zostaną projekty ukierunkowane na podnoszenie jakości przestrzeni publicznej obejmujące realizację prac służących estetyzacji i podkreśleniu walorów kulturowych tej przestrzeni w ramach układów urbanistycznych i ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków. Wsparciem objęte będą również projekty umożliwiające bezpieczną eksploatację zasobów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu, w tym w zakresie dokumentowania, popularyzacji, inwentaryzacji i udostępniania zasobów kultury z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (w szczególności digitalizacja zasobów, tworzenie nowych treści cyfrowych). Wspierane będą także działania służące podniesieniu atrakcyjności walorów dziedzictwa naturalnego, o charakterze sieciowym, koordynowane przez samorząd województwa, będące efektem trwałej współpracy wielu podmiotów (w tym gospodarczych) oraz społecznej akceptacji, polegające na rozwoju infrastruktury turystycznej, w tym infrastruktury żeglarskiej, szlaków rowerowych i kajakowych oraz tras turystycznych o charakterze regionalnym i ponadregionalnym. W zakresie dziedzictwa kulturowego oraz podnoszenia jakości przestrzeni publicznych preferowane będą projekty zlokalizowane na obszarach o wysokim potencjale turystyczno-rekreacyjnym środowiska kulturowego, w szczególności w (...) strefach koncentracji charakterystycznych dla regionu elementów dziedzictwa kulturowego, określonych w Planie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

Beneficjentami będą jednostki samorządu terytorialnego i ich jednostki organizacyjne, związki i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, instytucje edukacyjne, szkoły wyższe, instytucje finansowe, przedsiębiorcy (w tym organizatorzy turystyczni), kościoły i związki wyznaniowe, parki narodowe, PGL Lasy Państwowe, kluby sportowe, Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej, urzędy morskie, operatorzy elektrowni wodnych, ROT/LOT.

4.2.4 Strategia Rozwoju Powiatu Starogardzkiego 2014-2020

Strategia Rozwoju Powiatu Starogardzkiego 2014-2020 przyjęta została Uchwałą Nr XLI/352/2014 Rady Powiatu Starogardzkiego z dnia 7 listopada 2014 r.

Wizja Powiatu Starogardzkiego została w Strategii określona następująco: Powiat starogardzki to prężnie rozwijający się obszar, zapewniający swoim mieszkańcom bezpieczeństwo oraz wzrost jakości życia. To powiat szanujący dziedzictwo kulturowe oraz naturalne.

Misją Powiatu Starogardzkiego jest, zgodnie ze Strategią, stymulowanie harmonijnego rozwoju wszystkich gmin powiatu, w celu wzmocnienia jego konkurencyjności i atrakcyjności na tle województwa oraz zapewnienie mieszkańcom oraz partnerom podstawy dla ciągłego i bezpiecznego wzrostu.

Strategia Rozwoju Powiatu Starogardzkiego 2014-2020 określa cele strategiczne, cele operacyjne i działania. W ramach celu strategicznego Nowoczesna gospodarka zaplanowano między innymi promocję dziedzictwa kulturowego, a także podnoszenie jakości oferty kulturalnej i turystycznej.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Starogard Gdański wykazuje zgodność z opisanymi poniżej dokumentami strategicznymi i planistycznymi wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Wiejskiej Starogard Gdański na lata 2012-2022

Strategia Rozwoju Gminy Wiejskiej Starogard Gdański na lata 2012-2022 została przyjęta Uchwałą Nr XXIV/290/2012 Rady Gminy Starogard Gdański z dnia 29 listopada 2012 r.

Misją Gminy Starogard Gdański jest zrównoważony rozwój gminy, który pozwoli przekształcić się gminie w wyróżniające się na tle powiatu atrakcyjne miejsce zamieszkania, pracy i wypoczynku. Podkreślona została konieczność zachowania równowagi pomiędzy aktywnością gospodarczą i ochroną środowiska przyrodniczego i kulturowego.

W Strategii w rozdziale 2.7 Walory kulturowe, zostały opisane obiekty architektury i budownictwa oraz stanowiska archeologiczne z terenu gminy.

Wymieniono główne priorytety oraz cele szczegółowe i kierunki działań. Poniżej wymieniono te, które pośrednio dotyczą dziedzictwa kulturowego.

- ✓ Budowa sieci zintegrowanych szlaków turystycznych,
- ✓ Stworzenie systemu promocji atrakcji turystycznych gminy w oparciu o przewodniki drukowane i multimedialne skierowane do turystów i inwestorów,
- ✓ Organizacja zajęć pozalekcyjnych na bazie placówek oświatowych i kulturalnych,
- ✓ Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym regionu,

W ramach szczegółowych działań na terenie Gminy Starogard Gdański zaplanowano:

- ✓ rekonstrukcję grodziska średniowiecznego w miejscowości Owidz wraz z dalszą rozbudową,
- ✓ oznakowanie miejsc historycznych na terenie gminy,
- ✓ zagospodarowanie terenu nad jeziorem w Jabłowie,
- ✓ rozwój infrastruktury rekreacyjnej i turystycznej oraz pełniejsze wykorzystanie istniejących szlaków komunikacyjnych.

5.1.2 Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Starogard Gdański

Pierwsze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Starogard Gdański zostało opracowane w 1999 r. zgodnie z ustawą z dnia 7 lipca 1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym. I Zmiana Studium została dokonana w 2005 r. jako pełna aktualizacja i dostosowana do wymogów ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. II Zmiana Studium pochodziła z 2006/2007 r. i stanowiła kompletne opracowanie obejmujące pełną, wymaganą nową ustawą problematykę. III Zmiana

Studium z 2007 r. miała na celu umożliwienie realizacji nowych inwestycji, nie przewidzianych w obowiązującym Studium. IV Zmiana z 2008/2009 r. umożliwiła realizację nowej inwestycji, nie przewidzianej w obowiązującym studium oraz aktualizowała granicę i wielkość terenów przeznaczonych pod lokalizację elektrowni wiatrowych. V Zmiana z 2010/2012 r. wprowadza do studium aktualizację kierunków rozwoju infrastruktury technicznej na terenie gminy, ujęła Gminną Ewidencję Zabytków, zwiększyła oferty terenów usługowo-produkcyjnych oraz wyznaczyła obszary wsi o wzmożonym ruchu budowlanym, dla których gmina zamierzała sporządzić plany zagospodarowania przestrzennego. Ostatnia VI Zmiana nastąpiła w 2014/2015 r. i miała na celu aktualizację kierunków rozwoju przestrzennego na terenie gminy, aktualizację uwarunkowań konserwatorskich, przyrodniczych i geologicznych oraz wprowadzenie zmiany dotyczącej nowej trasy planowanej dwutorowej napowietrznej linii elektroenergetycznej Grudziądz - Pelplin - Gdańsk Przyjaźń. VI Zmiana Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Starogard Gdański zostało przyjęte uchwałą nr XX/110/2015 Rady Gminy Starogard Gdański z dnia 16 listopada 2015 roku.

W Studium zostały określone obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej z uwzględnieniem istniejących opracowań - Gminnej Ewidencji Zabytków oraz Programu opieki nad zabytkami. Dla wskazanych w studium obiektów i obszarów zabytkowych szczegółowe zasady określone są w planach zagospodarowania przestrzennego.

Cele polityki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego:

1. Zapewnienie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego gminy w trakcie realizacji rozwoju przestrzennego gminy.
2. Uwzględnienie w planowanym rozwoju przestrzennym zadań zmierzających do:
 - 2.1) ochrony zachowanych obiektów zabytkowych i układów ruralistycznych,
 - 2.2) zbudowania nowej tożsamości gminy nawiązującej do wieloletniej historii osadnictwa, będącej fundamentem aktywizacji kulturalnej i społeczno-gospodarczej wspólnoty lokalnej,
3. stworzenie wizerunku gminy o wielowarstwowej tradycji historycznej oraz posiadającego wyraźną osobowość, z którą mogą się identyfikować mieszkańcy i przyjezdni (personalizacja gminy).
4. Łączenie działań rozwojowych z ochroną istniejących obiektów zabytkowych, poprzez:
 - 4.1) adaptację do nowych funkcji wraz z zachowaniem historycznej formy i charakteru,
 - 4.2) właściwe eksponowanie i udostępnianie,
 - 4.3) odtwarzanie zniszczonych form zabudowy i układów ruralistycznych.

Zasady prowadzenia polityki przestrzennej w odniesieniu do dziedzictwa historii i wartości kulturowych:

1. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:
 - 1.1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
 - 1.2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
 - 1.3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
 - 1.4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
 - 1.5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
 - 1.6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.
2. Ochrona obiektów zabytkowych winna godzić współczesne standardy wyposażenia oraz wymogi prawa budowlanego i sztuki budowlanej z zachowaniem ich pierwotnego charakteru i formy,
3. W przypadku, gdy obiekty zabytkowe reprezentują funkcje, które ze względów społecznych lub gospodarczych stały się nieaktualne, a ich obecne zagospodarowanie i użytkowanie wymaga adaptacji do nowych funkcji, należy dokonać tego w sposób, który zachowa podstawowe cechy przesądzające o ich formie i charakterze.

Zalecenia w zakresie ochrony wartości kulturowych i obiektów dziedzictwa historii i kultury współczesnej:

1. Obiekty wpisane do rejestru zabytków (obowiązują wymogi ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

1.1) pełna ochrona konserwatorska obiektów zabytkowych i ich otoczenia w zakresie historycznych cech: bryły, kształtu dachu, formy architektonicznej, detalu i zieleni,

1.2) w przypadku pałaców i innych budynków niesakralnych dopuszcza się adaptację na funkcje niekolidujące z formą zabudowy, np. funkcje usługowe, mieszkalne, obiekty użyteczności publicznej,

1.3) w przypadku parków chroni się historyczny układ założenie parkowego, w tym elementy zieleni komponowanej, historyczny przebieg ścieżek, alei, obiekty małej architektury,

1.4) zagospodarowanie zespołów dworsko-parkowych i pałacowo-parkowych winno uwzględniać historyczne powiązanie budynku z parkiem.

2. Zabytki archeologiczne:

2.1) wskazane na rysunku studium strefy archeologiczne, niezależnie od rodzaju ochrony, podlegają przepisom obowiązującej ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami min. dotyczącym uzgadniania robót ziemnych i prowadzenia badań archeologicznych,

2.2) oznakowanie wybranych obiektów archeologicznych i ich reklamę (np. w publikacjach turystycznych),

2.3) zakaz zabudowy na terenie grodzisk wczesnośredniowiecznych i stanowisk o własnej formie terenowej wraz z terenem przyległym,

2.4) w przypadkach wyznaczania granic planów miejscowych uwzględnienie potrzeby objęcia tymi granicami obszarów grodzisk.

3. Obiekty wpisane do ewidencji zabytków:

3.1) ochrona konserwatorska w zakresie historycznych cech: bryły, kształtu dachu, dyspozycji ścian, formy architektonicznej, zasadniczego podziału elewacji i charakterystycznego detalu (w tym wielkości i kształtu otworów okiennych i drzwiowych oraz zasad podziału stolarki), materiałów budowlanych i kolorystyki,

3.2) dopuszcza się adaptację na funkcje niekolidujące z formą zabudowy, np. funkcje usługowe, mieszkalne, obiekty użyteczności publicznej,

3.3) w przypadku parków chroni się historyczny układ założenie parkowego, w tym elementy zieleni komponowanej, historyczny przebieg ścieżek, alei, obiekty małej architektury oraz powiązanie parku z budynkiem stanowiącym centrum założenia dworsko-parkowego,

3.4) w przypadku układu ruralistycznego wsi Dąbrówka chroni się historyczny układ wsi; historyczny przebieg dróg; historyczne zasady podziału działek (nowe podziały w nawiązaniu do starych); należy zachować zasadnicze proporcje wysokościowe, kształtujące sylwetę całego zespołu; restauracja (w miarę możliwości) oraz modernizacja techniczna obiektów zabytkowych oraz obiektów o lokalnej wartości kulturowej; dostosowanie nowej zabudowy do historycznej kompozycji ruralistycznej w zakresie sytuacji, skali, bryły, podziałów architektonicznych, proporcji powierzchni murów i otworów,

3.5) obligatoryjne ujawnianie zabytków w sporządzanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i ustalenie szczegółowej ochrony w porozumieniu z Konserwatorem Zabytków

4. Zabytkowe układy przestrzenne, zabytki architektury i wartości krajobrazowe w strefach ochrony konserwatorskiej:

4.1) ochronę historycznych zespołów ruralistycznych wsi w Rywałdzie, Kręgu, Dąbrówce, Janinie, Nowej Wsi Rzeczej, Sucuminie, Suminie, Klonówce, Brzeźnie Wielkim, Szpęgawsku, Ciecholewach, Trzcińsku, i Jabłowie,

4.2) zachowanie, w miarę możliwości, historycznych podziałów działek, nowe podziały w nawiązaniu do starych, zaznaczenie zabytkowych podziałów poprzez: nasadzeniami granicznymi zieleni wysokiej i ogrodzeniami,

4.3) zachowanie zasadniczych proporcji wysokościowych, kształtujących sylwetę całego zespołu oraz fragmentów (wnętrz, placów, dróg),

4.5) odtworzenie w terenie śladów lub fragmentów pozostałych po zabytkowych obiektach, tworzących strukturę zabytkowego układu lub zespołu wpisanych do rejestru zabytków,

4.6) restauracja (w miarę możliwości) oraz modernizacja techniczna obiektów zabytkowych oraz obiektów o lokalnej wartości kulturowej,

4.7) dążenie do rekonstrukcji lub odbudowy (z możliwością niewielkich zmian) fragmentów historycznej architektury i struktury przestrzennej (szczególnie ważnych dominant sylwety, fragmentów ogrodzeń) oraz założeń wpisanych do rejestru zabytków,

4.8) dostosowanie nowej zabudowy do historycznej kompozycji ruralistycznej w zakresie sytuacji, skali, bryły, podziałów architektonicznych, proporcji powierzchni murów i otworów,

4.9) nadanie historycznemu obszarowi w obrębie głównej ulicy wiejskiej lub nawsia charakteru przestrzeni publicznej, wraz z wyznaczeniem ciągów pieszo-jezdnymi oraz terenów drogowych wiążących tę przestrzeń z pozostałymi fragmentami miejscowości,

4.10) określenie form zagospodarowania i wyposażenia przestrzeni publicznej uwzględniającego wysoką i niską zielen uliczną, nawiązującej do alei przydrożnych, charakterystycznych dla ulic wiejskich,

4.11) dążenie do zachowania charakteru tradycyjnej zabudowy na Kociewiu (wysokość budynków, kształty dachów - dwuspadowe, materiał, prostokątny rzut bryły budynku oraz obniżony poziom parteru) szczególnie w Rywałdzie, Kręgu, Dąbrówce, Janinie, Nowej Wsi Rzecznej, Sucuminie, Suminie, Klonówce, Brzeźnie Wielkim, Szpęgawsku, Ciecholewach, Trzcińsku, i Jabłowie nawiązanie form współczesnych do lokalnej tradycji ruralistycznej,

4.12) usunięcie obiektów dysharmonizujących,

4.13) dążenie do lokalizacji obiektów usługowych zgodnie z tradycją nawsia, wykorzystanie samorzutnie tworzonych układów wsi placowo-ulicowych,

4.14) dopuszcza się korektę granic poszczególnych stref ochrony konserwatorskiej na etapie sporządzania miejscowych planów.

5. Zachowane ze względu na wartości historyczne, kompozycyjne i kulturowe układy i zespoły przestrzenne:

5.1) ochrona struktury przestrzennej zespołu, zachowanie zasadniczych elementów historycznego rozplanowania,

5.2) dążenie do restauracji i modernizacji technicznej obiektów o wartościach kulturowych z dostosowaniem współczesnej funkcji do wartości zabytkowej zespołu i poszczególnych obiektów,

5.3) dostosowanie nowej zabudowy do historycznej kompozycji w zakresie skali i bryły zabudowy, z możliwością modyfikacji wysokości zabudowy, przy założeniu współistnienia elementów kompozycji historycznej i współczesnej,

5.4) dążenie do usunięcia lub odpowiedniej przebudowy obiektów dysharmonizujących, zwłaszcza ograniczających prawidłową ekspozycję zespołów do zachowania,

5.5) ewentualne zaznaczenie śladów nieistniejących fragmentów historycznej kompozycji przestrzennej;

5.6) ochrona starych cmentarzy poewangelickich z określeniem systemu ochrony (ogrodzenie, oznakowanie, ograniczenie zabudowy w bezpośrednim sąsiedztwie);

5.7) kontrola przekształceń zagrody wielobudynkowej i jednobudynkowej, z uwzględnieniem typu zagrody nieregularnej;

6. Ochrona harmonii krajobrazowej w strefach ochrony ekspozycji krajobrazu przyrodniczo-kulturowego oraz w przedpolach ekspozycji:

6.1) świadome kształtowanie otoczenia krajobrazowego chronionych układów przestrzennych o wysokich walorach ekspozycyjnych,

6.2) restauracja (w miarę możliwości) zabytkowych elementów krajobrazu urządzonego, ewentualne częściowe ich odtworzenie,

6.3) konserwacja krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z historycznym założeniem ruralistycznym, dążenie do uwolnienia jego obszaru od elementów dysharmonizujących, do rekultywacji fragmentów zniszczonych, do wprowadzenia nowych elementów krajobrazowych,

podnoszących estetyczne wartości tych terenów i podkreślających ich związek przestrzenny z historycznym założeniem urbanistycznym,

6.4) zwiększenie udziału funkcji ogólnospołecznych, rekreacyjnych i reprezentacyjnych pod warunkiem należytego zabezpieczenia zabytkowych wartości tych terenów przed zniszczeniem lub zniekształceniem,

6.5) ograniczenie wysokości zabudowy w wyznaczonych w strefach ochrony ekspozycji oraz w przedpolach ekspozycji, aż do wykluczenia zabudowy w tych ostatnich,

6.6) ustalenie nieprzekraczalnych gabarytów zabudowy związanych z zespołem zabytkowym,

7. Zabytki postulowane do wpisu do Rejestru Zabytków następujących obiektów i zespołów (przedstawionych na rysunku studium) w miejscowościach:

7.1) Sumin - na działce nr: 128 (budynek mieszkalny – dawna karczma),

7.2) Owidzki Młyn (obręb Kolincz) – na działce nr 55 (młyn),

7.3) Dąbrówka – układ ruralistyczny wsi jako zespół urbanistyczny,

7.4) Kolincz – na działce 102 (młyn przy drodze na Klonówkę).

8. Zabytki postulowane do wpisu do Gminnej Ewidencji Zabytków następujących obiektów i zespołów (przedstawionych na wzorcach zagospodarowania rozwoju przestrzennego ośrodków wiejskich) w miejscowościach (zostały one włączone do GEZ podczas jej aktualizacji w 2016 r.):

8.1) Nowa Wieś - na działce nr 12912 (cmentarz poewangelicki),

8.2) Brzeźno – na działce nr 151 (cmentarz poewangelicki)

8.3) Rywałd – na działce nr 138/2 (budynek gospodarczy zachowany w niezmienionej formie i bardzo dobrym stanie technicznym),

8.4) układ ruralistyczny wsi Dąbrówka w obrębie historycznej niwy siedliskowej (wpisany do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków),

8.5) spichlerz z 1867 r. w Koteżach – obiekt wpisany do rejestru zabytków woj. mazowieckiego nr 243/80 – przeniesiony w 2002 r. z Dzierżanina, powiat płoński, obiekt niewpisany do rej. zab. woj. Pom),

8.6) Barchnowy – cmentarz ewangelicki,

8.7) Barchnowy – cmentarz pocholeryczny (bezwyznaniowy,

8.8) Brzeźno – cmentarz (d. katolicki) – XVI, 2 poł. XIX,

8.9) Dąbrówka – cmentarz przykościelny (katolicki) – poł. XIX,

8.10) Dąbrówka – cmentarz poewangelicki – 2 poł. XIX,

8.11) Jabłowo – cmentarz przykościelny (katolicki) – ok. XV,

8.12) Klonówka – cmentarz (katolicki) – pocz. XX,

8.13) Klonówka – cmentarz przykościelny (katolicki) – poł. XVIII,

8.14) Kokoszkowy – cmentarz przykościelny (katolicki) – poł. XVIII,

8.15) Kokoszkowy – cmentarz (katolicki) – pocz. XX,

8.16) Kolincz – cmentarz (d. Żydowski),

8.17) Koteże – cmentarz ewangelicki - kon. XIX,

8.18) Krąg – cmentarz komunalny – l. 20 XX,

8.19) Krąg – cmentarz poewangelicki - 2 poł. XIX,

8.20) Linowiec – cmentarz poewangelicki – pocz. XX,

8.21) Nowa Wieś Rzeczna – cmentarz katolicki – 1 poł. XIX,

8.22) Owidz – cmentarz ewangelicki – 2 poł. XIX,

8.23) Owidzki Młyn – cmentarz ewangelicki,

8.24) Siwiałka – cmentarz poewangelicki,

8.25) Sumin – cmentarz (katolicki) – 1920,

8.26) Sumin – cmentarz ewangelicki 2 poł. XIX,

8.27) Szpęgawsk – cmentarz poewangelicki – pocz. XIX,

8.28) Trzcińsk – cmentarz poewangelicki – 2 poł. XIX,

8.29) Żabno – cmentarz poewangelicki,

8.30) wpisane do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków zespoły dworsko-parkowe z folwarkiem w Jabłowie, Owidzu i Sucuminie,

8.31) wpisane do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków zespoły dworsko-parkowe w Rokocinie, Suminie i Szpęgawsku,

8.32) wpisany do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków zespół pałacowo-parkowy w Nowej Wsi Rzeczej.

Wytyczne zawarte w Studium są obecnie nieaktualne (m.in. cmentarz w Żabnie położony jest w obrębie Miasta Starogard Gdański). Po uchwaleniu studium w 2015 r. przystąpiono do kompleksowej inwentaryzacji zabytków i obiektów wartościowych na terenie gminy. Dokonano wówczas przeglądu nie tylko obiektów wpisanych do GEZ, wnioskowanych w studium, ale również innych, które warto było ująć do GEZ. W wyniku tych działań wiele obiektów zostało wpisanych, dużo jednak zostało wykreślonych z GEZ na skutek utraty walorów. W chwili obecnej Gmina sporządza zmianę studium obejmującą cały obszar gminy. W ramach tych prac sporządzono także studium kulturowe.

5.1.3 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Starogard Gdański

Dziedzictwo kulturowe w gminie Starogard Gdański chronione jest na podstawie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Miejscowe plany zawierają zasady ochrony układów ruralistycznych, warunki konserwatorskie dotyczące realizacji nowej zabudowy w strefach ochrony konserwatorskiej oraz zasady ochrony zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Plany wskazują strefy ochrony archeologiczno-konserwatorskiej oznaczone na poszczególnych rysunkach planów. Poniżej wymienione są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obowiązujące na terenie gminy Starogard Gdański (Tabela 1).

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Starogard Gdański pokrywają 35,5% powierzchni gminy.

Tabela 1. Wykaz Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego gminy Starogard Gdański.

Lp.	Nazwa planu	Funkcja wiodąca	Pow. planu w ha	Nr i data podjęcia uchwały	Nr , pozycja i data ukazania się Dziennika Urzędowego
1.	Zmiana do MPZP gminy Starogard Gd. dotycząca obszarów: Krąg – dz. 100 i 101/1, nieobowiązujący (patrz plan nr 150) Rokocin - cz. dz. 64, Szpęgawsk- dz. 331/6, Zduny – dz. 163/8	produkcyjno-gosp. produkcyjno-gosp. produkcyjno-gosp. mieszkan. jednorod.	1,24 1,31 1,37 1,26	XXXI/187/97 23.05.1997	Nr 16, poz. 54 15.04.1998
2.	Zmiana do MPZP gminy Starogard Gdański, dotycząca obszaru: wieś Janin – dz. geod. 96/1, 96/2, 96/3, 97/1	produkcyjna	0,79	XXXIII/212/97 17.09.1997	Nr 18, poz. 62 24.04.1998
3.	Zmiany do MPZP gminy Starogard Gd. dotyczące fragmentów wsi: Jabłowo – cz. dz. 82/4, Jabłowo – cz. dz. 55/4i 55/5 Janowo – dz. 58/1, 58/2 i 51/1 <u>nieobowiązujący dla części działki 51/1 (patrz plan nr 148)</u> Janowo – dz. 115/4 i 115/5 Koteże – dz. 44, 45 oraz cz. 74/2 i 71 <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 136)</u> Nowa Wieś – dz. 15 i cz. dz. 29/1 <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 129)</u> Okole – dz. 34/19-34/23 <u>nieobowiązujący (patrz plan 143)</u> Rokocin – cz. dz. 107/18 Rokocin – cz. dz. 94/3 <u>Nieobowiązujący dla dz. 94/12 (patrz plan 151)</u> Rokocin – cz. dz. 82 Rywałd – dz. 35/1, 35/2 i 43/2 – <u>nieobowiązujący dla dz. 35/1 i 35/2 (patrz plan nr 8) oraz dla dz. 43/7 (patrz plan nr 146)</u> Siwiółka – dz. 72/10 Szpęgawsk – dz. 66/1	mieszkaniowo-usług. cmentarz produkcyjna, mieszk. usługi mieszk. jednorod. produkcyjno-gosp. mieszk. jednorod. mieszk. jednorod. mieszk. Jednorodzy . produkcyjno-gosp. mieszk. jednorod. mieszk. jednorod. usługi	0,32 0,88 3,15 0,28 11,35 0,69 0,32 2,37 0,69 0,55 8,63 0,56 0,50	 VI/31/99 22.01.1999	 Nr 15, poz. 52 15.03.1999
3a.	Zmiana MPZP w zakresie działek nr 413/1 i 413/2 w Koteżach <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 136)</u>	zmiana ustaleń planu		XLIV/430/2010 29.04.2010	Nr 94, poz. 1807 13.07.2010
4.	MPZP dla obszaru działki geodezyjnej nr 109/3 i części działki nr 109/4 w Rokocinie	mieszk. jednorod.	7,00	V/23/98 17.12.1998	Nr 17, poz. 54 19.03.1999
5.	MPZP fragmentu wsi : Kokoszkowy - części działki nr 213/1 <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u> Linowiec - części działki 97/1	usługi produkcja	1,00 0,70	VIII/47/99 22.02.1999	Nr 79, poz. 448 30.07.1999
6.	MPZP fragmentu wsi Jabłowo obejmującego działki nr 65/32, 65/31, 74, 65/30, 65/33, 62 i 55/5	produkcja	4,00	XII/90/99 28.05.1999	Nr 89, poz. 488 17.08.1999
7a.	zmiana fragmentu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Nowa Wieś Rieczna Osiedle Witosa z terenami przyległymi	zmiana ustaleń planu		XXVII/227/2000 16.11.2001	Nr 14, poz.109 19.02.2001

8.	MPZP osiedla mieszkaniowego w Rywałdzie gm. Starogard Gdański obejmujący dz. geod. 35/1 oraz 35/2	mieszk. jednorod.	6,65	XXII/175/2000 08.05.2000	Nr 73, poz. 449 28.07.2000
8a.	Zmiana MPZP w zakresie działki nr 35/10 w Rywałdzie	zmiana ustaleń planu		XLI/381/2006 01.06.2006	Nr 115, poz. 2437 16.11.2006
8b.	Zmiana MPZP w zakresie działek nr 35/11 i 35/12 w Rywałdzie	zmiana ustaleń planu		XXII/246/2008 25.08.2008	Nr 16, poz. 366 03.02.2009
9.	MPZP obejmujący teren działki nr 41 we wsi Koteże <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 136)</u>	mieszk. jednorod.	4,56	XXVI/202/2000 24.10.2000	Nr 110, poz. 717 05.12.2000
10.	MPZP obejmujący fragment wsi Rokocin <u>utracił moc (patrz plan nr 10a)</u>	usługi, mieszk. jednorod.	2,73	XXVII/227/2000 16.11.2001	Nr 14, poz. 109 19.02.2001
10a.	Zmiana MPZP fragmentu wsi Rokocin obejmującego działkę nr 117/7	zmiana ustaleń planu		LI/482/2010 30.09.2010	Nr 151, poz. 2962 06.12.2010
11.	MPZP obejmujący teren działek nr 7/1, 7/2 i fragment działki nr 7/3 we wsi Dąbrówka <u>utracił moc (patrz plan nr 140)</u>	produkcja, usługi	2,29	XXVI/198/2000 24.10.2000	Nr 27, poz. 268 26.03.2001
12.	MPZP terenu działki nr 71/6 we wsi Janowo	mieszk. jednorod.	0,24	XXVI/199/2000 24.10.2000	Nr 27, poz. 269 26.03.2001
13.	MPZP terenu działki nr 280/1 we wsi Kokoszkowy <u>utracił moc (patrz plan 132)</u>	produkcja, usługi	1,07	XXVI/200/2000 24.10.2000	Nr 27, poz. 270 26.03.2001
14.	MPZP obejmujący fragment terenu działki nr 11/2 we wsi Kolincz <u>utracił moc (patrz plan 133)</u>	usługi	0,26	XXVI/201/2000 24.10.2000	Nr 27, poz. 271 26.03.2001
15.	MPZP terenu działek nr 108/22 i 108/24 we wsi Rokocin	mieszk.-usługowa	2,26	XXVI/203/2000 24.10.2000	Nr 27, poz. 272 26.03.2001
16.	MPZP obejmujący teren działek nr 51/8, 51/9 i części terenu działek nr 49, 50/7, 50/6, 51/3, 51/7 we wsi Rokocin	mieszk.-usługowa	2,98	XXVI/204/2000 24.10.2000	Nr 27, poz. 273 26.03.2001
17.	MPZP terenu działek nr 62/3 i 62/4 we wsi Sucumin	mieszk. jednorod.	0,44	XXVI/205/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 294 30.03.2001
18.	MPZP części terenu działek nr 327 i 329 we wsi Szpęgawsk <u>utracił moc (patrz plan 18a)</u>	usługowo-rekreat.	6,79	XXVI/206/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 295 30.03.2001
18a.	MPZP fragmentu wsi Szpęgawsk – działki nr 327/1, 327/2, 327/3 oraz część 328 i 329	usług. - produkcyjna	8,04	XXIII/273/2012 26.10.2012	Poz. 508 z 2013r. 23.01.2013
19.	MPZP terenu działek nr 12/5 i 12/6 we wsi Trzcińsk	mieszk. jednorod.	3,68	XXVI/207/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 296 30.03.2001
20.	MPZP terenu działki nr 54 we wsi Jabłowo	usług. - produkcyjna	0,17	XXVI/208/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 297 30.03.2001
21.	MPZP obejmującego fragment działki nr 42/3 we wsi Linowiec	mieszk. jednorod.	1,14	XXVI/209/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 298 30.03.2001
22.	MPZP terenu działki nr 142/1 we wsi Sucumin	usług. - produkcyjna	0,74	XXVI/210/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 299 30.03.2001
23.	MPZP terenu działki nr 162/8 we wsi Zduny	mieszk. jednorod.	0,15	XXVI/211/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 300 30.03.2001
24.	MPZP obejmującego teren powstały w wyniku podziału działki nr 167, tj. działki: 167/8, 167/9, 167/11 oraz od nr 167/32 do 167/62 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	5,17	XXVI/212/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 301 30.03.2001

25.	MPZP części terenu działki nr 81 we wsi Janowo w gminie Starogard Gdański	mieszk. jednorod.	0,85	XXVI/213/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 302 30.03.2001
26.	MPZP części terenu działki nr 37/14 we wsi Sucumin	mieszk.-usługowa	0,15	XXVI/214/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 303 30.03.2001
27.	MPZP części terenu działki nr 97/2 we wsi Janowo	usługowa	2,85	XXVI/215/2000 24.10.2000	Nr 29, poz. 304 30.03.2001
28.	MPZP obejmujący fragment wsi Kolincz <u>utracił moc (patrz plan nr 133)</u>	eksploatacja kruszywa	1,11	XXXII/274/2001 24.05.2001	Nr 69, poz. 823 21.08.2001
29.	MPZP obszaru działki nr 18 w Barchnowach <u>utracił moc (patrz plan nr 29a)</u>	mieszk. jednorod.	20,20	XXXIV/293/2001 13.07.2001	Nr 84, poz. 1062 02.11.2001
29a.	MPZP osiedla mieszkaniowego w Barchnowach w rejonie ulic: Rubinowa, Perłowa, Bursztynowa i Diamentowa	mieszk. Jednorodzy, zieleń, usługi sportu	20,20	XL/379/2017 28.09.2017	Poz. 4491 z 2017r. 14.12.2017r.
30.	MPZP dla fragmentu wsi Siwiałka – dz. nr 1	eksploatacja kruszywa	14,86	XXXV/298/2001 30.08.2001	Nr 13, poz. 250 28.02.2002
31.	MPZP dla fragmentu wsi Siwiałka – osiedle Letnisko <u>utracił moc (patrz plan nr 122 i 135)</u>	mieszk. jednorod.	5,30	XXXX/337/2002 25.02.2002	Nr 31, poz. 737 14.05.2002
32.	MPZP dla fragmentu wsi Jabłowo – działka nr 39/6	mieszk. jednorod.	0,48	XXXX/334/2002 25.02.2002	Nr 42, poz. 983 21.06.2002
33.	MPZP dla fragmentu wsi Kokoszkowy – dz. nr 285/3 i 365 <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	usługowa	0,29	XXXX/335/2002 25.02.2002	Nr 42, poz. 984 21.06.2002
34.	MPZP dla fragmentu wsi Kolincz - działki nr 77/13 i 77/14 <u>utracił moc (patrz plan nr 133)</u>	usługi kultury	0,21	XXXX/333/2002 25.02.2002	Nr 49, poz. 1188 29.07.2002
35.	MPZP dla fragmentu wsi Klonówka - działka nr 161/2	mieszk. jednorod.	0,43	XXXX/336/2002 25.02.2002	Nr 49, poz. 1189 29.07.2002
35a.	Zmiana MPZP fragmentu wsi Klonówka – dz. 161/2	Zmiana renty planistycznej		XX/210/2008 08.05.2008	
36.	MPZP dla fragmentu wsi Rokocin - działki nr 42/15 i 42/16	produkcyjno-usługowa	3,37	XLI/353/2002 28.03.2002	Nr 61, poz. 1402 17.09.2002
37.	MPZP obejmujący działkę nr 185 w Kokoszkowach <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. jednorod.	0,93	XLIV/381/2002 03.09.2002	Nr 79, poz. 1718 27.11.2002
37a.	Zmiana MPZP fragmentu wsi Kokoszkowy - działka nr 185 <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	zmiana dotyczy ustaleń planu		VIII/92/2007 28.06.2007	Nr 138, poz. 2557 20.09.2007
38.	MPZP dla fragmentu wsi Rokocin - działka nr 154/17	mieszk. jednorod.	3,07	II/10/2002 28.11.2002	Nr 13, poz. 130 27.01.2003
39.	MPZP obejmującego działki nr 158/17 i 158/18 w Rokocinie	mieszk. jednorod.	0,24	VII/51/2003 20.03.2003	Nr 82, poz. 1332 23.06.2003
40.	MPZP obszaru oddziaływania zakładowej oczyszczalni ścieków Z.F. Polpharma S.A. – dla fragmentu wsi Owidz (obręb geod. Janowo) – w gm. Starogard Gd.	zieleń izolacyjna, uprawy rolne	38,41	VII/56/2003 20.03.2003	Nr 109, poz. 1956 19.09.2003
41.	MPZP dla fragmentu wsi Sucumin - dz. geod. 110/1-110/6 wraz z terenem obsługi komunikacyjnej	produkcyjno-usługowa	4,97	IX/73/2003 30.05.2003	Nr 113, poz. 2019 26.09.2003
42.	MPZP obejmujący działki nr 188 i 190/3 w miejscowości Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. jednorod	2,63	XII/97/2003 11.09.2003	Nr 135, poz. 2402 04.11.2003

43.	MPZP obejmujący działkę nr 267/2 w Kręgu <u>utracił moc (patrz plan nr 150)</u>	mieszk. jednorod.	1,13	XII/96/2003 11.09.2003	Nr 135, poz. 2403 04.11.2003
44.	MPZP obejmujący działkę nr 74/5 wraz z terenem obsługi komunikacyjnej w miejscowości Rokocin	usługowa	2,02	XII/95/2003 11.09.2003	Nr 152, poz. 2690 01.12.2003
45.	MPZP wsi Lipinki Szlacheckie <u>nieobowiązujący (plan nr 137)</u>	mieszk. jednorod.	45,17	XXXVIII/349/200 6 02.02.2006	Nr 61, poz. 1245 09.06.2006
45a.	Zmiana MPZP wsi Lipinki Szlacheckie <u>nieobowiązujący (plan nr 137)</u>	zmiana ustaleń planu		VIII/93/2007 28.06.2007	Nr 138, poz. 2558 20.09.2007
46.	MPZP obejmujący działki nr 38/16, 38/35 i 160 w Jabłowie	mieszk. jednorod.	4,15	XXXVIII/350/200 6 02.02.2006	Nr 54, poz. 1122 22.05.2006
47.	MPZP obejmujący działkę nr 144/3 w Sucuminie	mieszk. jednorod.	1,43	XXXVIII/351/200 6 02.02.2006	Nr 80, poz. 1649 01.08.2006
48.	MPZP obejmujący działki nr 295/1 – 295/7, 79/1 w Rokocinie	mieszk. jednorod.	0,80	XXXVIII/352/200 6 02.02.2006	Nr 80, poz. 1650 01.08.2006
49.	MPZP obejmujący działki nr 37/1 i 36 w Kokoszkowach <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	produkcyjno-usługowa	0,71	XXXVIII/353/200 6 02.02.2006	Nr 80, poz. 1651 01.08.2006
50.	MPZP obejmujący działki nr 431 i 74/7 we wsi Koteże <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 136)</u>	mieszk. jednorod.	1,42	XXXVIII/354/200 6 02.02.2006	Nr 80, poz. 1652 01.08.2006
51.	MPZP obejmujący działki nr 249/1, 291 - 311 we wsi Krąg Nieobowiązujący (patrz plan nr 150)	mieszkaniowo-usług.	4,05	XXXVIII/355/200 6 02.02.2006	Nr 80, poz. 1653 01.08.2006
52.	MPZP obejmujący działki nr 270/4, 266 i 271 we wsi Szpęgawsk	mieszk. jednorod.	1,65	XXXVIII/356/200 6 02.02.2006	Nr 80, poz. 1654 01.08.2006
53.	MPZP obejmujący działki nr 12/4, 12/7 i 12/8 we wsi Trzcińsk	mieszk. jednorod.	1,96	XXXVIII/357/200 6 02.02.2006	Nr 80, poz. 1655 01.08.2006
54.	MPZP obejmujący działki nr 117/2 i cz.129/13 we wsi Brzeźno Wielkie	mieszk. jednorod.	0,88	XXXIX/359/2006 09.03.2006	Nr 110, poz. 2267 03.11.2006
55.	MPZP obejmujący działkę nr 45 we wsi Kolincz <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 133)</u>	mieszk. jednorod.	4,15	XXXIX/360/2006 09.03.2006	Nr 110, poz. 2268 03.11.2006
56.	MPZP obejmujący działki nr 34/35, 34/42, 34/43, 34/44, 34/45, 49/25, 46/21, 49/27, 49/28, 49/29, 49/35, 49/36 oraz cz. 46/7, 46/33, 46/44 i 47/2 we wsi Okole <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 143)</u>	mieszk. jednorod.	5,50	XLII/378/2006 01.06.2006	Nr 110, poz. 2269 03.11.2006
57.	MPZP obejmujący część działek nr 25, 26, 45, 46/3, 46/5 i 36 w Rokocinie	mieszk. jednorod.	5,00	XLII/380/2006 01.06.2006	Nr 115, poz. 2438 16.11.2006
58.	MPZP obejmujący działki nr 114/5, 114/11, 114/12 oraz cz. 114/6, 114/23 i 113 we wsi Kolincz <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 133)</u>	mieszk. jednorod.	2,00	XLII/379/2006 01.06.2006	Nr 115, poz. 2439 16.11.2006
59.	MPZP obejmujący działki nr 107/1 – 107/17 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	1,92	XLII/392/2006 01.06.2006	Nr 115, poz. 2440 16.11.2006
60.	MPZP obejmujący działkę nr 166/4 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	2,02	XLII/391/2006 01.06.2006	Nr 115, poz. 2441 16.11.2006
61.	MPZP obejmujący działki nr 276/4 oraz cz. 218, 276/3, 277/1 i 277/2 we wsi Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. jednorod.	6,63	XLII/390/2006 01.06.2006	Nr 15, poz. 412 24.01.2007
62.	MPZP obejmujący działki nr 165/1 – 165/10 we wsi Rokocin nieobowiązujący (patrz plan	mieszk. jednorod.	0,85	XLIII/397/2006	Nr 15, poz. 413

	62a)			21.07.2006	24.01.2007
62a.	MPZP obejmujący działki nr 165/1 – 165/10 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	0,85	XLVIII/546/2014 30.10.2014	z 2014 r., poz. 4391 10.12.2014
63.	MPZP obejmujący działkę nr 94/8 i cz. 56 we wsi Rokocin	usługi	1,03	XLIII/398/2006 21.07.2006	Nr 15, poz. 414 24.01.2007
64.	MPZP obejmujący działki nr 59/4 i 59/5 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	1,25	XLIII/399/2006 21.07.2006	Nr 15, poz. 415 24.01.2007
65.	MPZP obejmujący działki nr 204/1, 202/3 i cz. 218 we wsi Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. jednorod.	4,68	XLIII/400/2006 21.07.2006	Nr 15, poz. 416 24.01.2007
66.	MPZP obejmujący działkę nr 38 we wsi Zduny, obręb Szpegawsk	rolna	4,75	XLVI/423/2006 26.10.2006	Nr 37, poz. 532 12.02.2007
67.	MPZP obejmujący działki nr 171/12 i 171/13 we wsi Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. jednorod.	1,04	XLVI/424/2006 26.10.2006	Nr 37, poz. 533 12.02.2007
68.	MPZP obejmujący działki nr 3/1 – 3/17 we wsi Janowo	mieszk. jednorod.	2,09	XLVI/426/2006 26.10.2006	Nr 37, poz. 534 12.02.2007
69.	MPZP obejmujący działki nr 60/4, 60/5 i 60/6 we wsi Krąg <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 150)</u>	mieszk. jednorod.	0,23	XLVI/425/2006 26.10.2006	Nr 39, poz. 565 13.02.2007
70.	MPZP obejmujący działkę nr 23/2 we wsi Trzcińsk	mieszkaniowa, usługowa	1,47	XLVI/432/2006 26.10.2006	Nr 39, poz. 566 13.02.2007
71.	MPZP obejmujący działki nr 116/1 – 116/3, 117/2 – 117/14 we wsi Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	usługowa	3,94	III/15/2006 18.12.2006	Nr 95, poz. 1481 16.05.2007
72.	MPZP obejmujący część działki nr 162 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	0,35	III/16/2006 18.12.2006	Nr 95, poz. 1482 16.05.2007
73.	MPZP obejmujący działkę nr 170/29 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	1,15	III/17/2006 18.12.2006	Nr 95, poz. 1483 16.05.2007
74.	MPZP obejmujący działki nr 118/4, 118/6 i cz. 118/7 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	7,87	III/34/2006 18.12.2006	Nr 95, poz. 1485 16.05.2007
75.	MPZP obejmujący działki nr 3/5, 3/6 i 4/4 we wsi Kolincz <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 133)</u>	mieszk. jednorod.	3,12	III/35/2006 18.12.2006	Nr 95, poz. 1486 16.05.2007
76.	MPZP obejmujący działki nr 80/2, 80/3 i 80/4 we wsi Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. jednorod.	5,70	III/36/2006 18.12.2006	Nr 95, poz. 1487 16.05.2007
77.	MPZP obejmujący działki nr 50/12 i 50/13 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	3,06	III/37/2006 18.12.2006	Nr 95, poz. 1488 16.05.2007
78.	MPZP obejmujący działki nr 83/1, 84/1, 304/3, 309/1, 309/2 oraz cz. 309/5 i 56 we wsi Rokocin	usługowa	2,09	IV/45/2006 18.01.2007	Nr 95, poz. 1489 16.05.2007
79.	MPZP obejmujący działkę nr 67 we wsi Barchnowy <u>nieobowiązujący we fragmencie (patrz plan nr 148)</u>	mieszk. jednorod.	1,76	VIII/101/2007 28.06.2007	Nr 129, poz. 2320 21.08.2007
80.	MPZP obejmujący działki nr 204/2, 204/4, 98/6, 98/8, 98/10, 98/11 oraz część 204/3, 98/12 we wsi Kolincz <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 133)</u>	mieszk. jednorod.	2,37	VIII/99/2007 28.06.2007	Nr 137, poz. 2512 14.09.2007
81.	MPZP obejmujący działki nr 189, 192/2, 193 oraz część 190/6 we wsi Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. jednorod.	1,15	VIII/107/2007 28.06.2007	Nr 137, poz. 2513 14.09.2007
82.	MPZP obejmujący działki nr 40/7 oraz część 40/10, 40/11 we wsi Kokoszkowy	mieszk. jednorod.	3,20	VIII/108/2007	Nr 137, poz. 2514

	<u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>			28.06.2007	14.09.2007
83.	MPZP obejmujący działki nr 177, 178/1, 178/8 we wsi Koteże <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 136)</u>	usługowa	6,83	VIII/97/2007 28.06.2007	Nr 136, poz. 2482 12.09.2007
84.	MPZP obejmujący działkę nr 198/3, cz. 198/5, 197/3 we wsi Sucumin	mieszk. jednorod.	1,05	VIII/95/2007 28.06.2007	Nr 136, poz. 2483 12.09.2007
85.	MPZP obejmujący działki nr 81/3- 81/13, cz.81/14 we wsi Kolincz <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 133)</u>	mieszk. jednorod.	3,07	VIII/98/2007 28.06.2007	Nr 136, poz. 2484 12.09.2007
86.	MPZP obejmujący działki nr 190/27, 190/32 we wsi Owidz, obręb Janowo	mieszk. jednorod.	11,60	VIII/94/2007 28.06.2007	Nr 140, poz. 2581 02.10.2007
87.	MPZP obejmujący działki nr 54/3, 54/4, 54/5 oraz część 53, 54/7, 54/9, 54/10 we wsi Siwiółka	mieszk. jednorod.	1,82	VIII/96/2007 28.06.2007	Nr 140, poz. 2582 02.10.2007
88.	MPZP obejmujący działki nr 155/1- 155/5, 155/7-155/12 we wsi Nowa Wieś Rieczna	mieszk. jednorod.	0,70	VIII/100/2007 28.06.2007	Nr 140, poz. 2583 02.10.2007
89.	MPZP obejmujący część działki nr 84/2 we wsi Sumin	rolne	11,88	XVIII/185/2008 27.03.2008	Nr 54, poz. 1530 18.06.2008
90.	MPZP dla strefy ochrony pośredniej ujęć wody „Południe” na terenie gm. Starogard Gd. <u>nieobowiązujący na obszarze obrębu Koteże – plan nr 136</u>	rolne	Koteże 42,0 Rokocin 10.93	XVIII/183/2008 27.03.2008	Nr 57, poz. 1631 23.06.2008
91.	MPZP obejmujący działki nr 66/2, 66/3, 67/1, 67/2 oraz część 66/1 we wsi Janowo	mieszk. jednorod.	0,44	XIX/190/2008 24.04.2008	Nr 72, poz. 1953 15.07.2008
92.	MPZP obejmujący część działki nr 110/2 we wsi Sumin	usługowa	1,10	XIX/192/2008 24.04.2008	Nr 72, poz. 1954 15.07.2008
93.	MPZP obejmujący działki nr 115/4, 155/6, 115/8, 115/9 we wsi Kolincz <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 133)</u>	mieszk. jednorod.	2,04	XIX/197/2008 24.04.2008	Nr 72, poz. 1955 15.07.2008
94.	MPZP obejmujący działki nr 111/1, 111/2, 111/3, 113 we wsi Krąg <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 150)</u>	mieszk. jednorod.	2,18	XIX/199/2008 24.04.2008	Nr 72, poz. 1956 15.07.2008
95.	MPZP obejmujący część działki nr 17/2 we wsi Janowo	mieszk. jednorod.	0,66	XIX/205/2008 24.04.2008	Nr 72, poz. 1957 15.07.2008
96.	MPZP obejmujący działki nr 178, 179, 180, 186, cz.176 we wsi Nowa Wieś Rieczna	mieszk. jednorod.	3,32	XIX/193/2008 24.04.2008	Nr 75, poz. 1983 18.07.2008
97.	MPZP obejmujący część działki nr 244 we wsi Janowo	usługowa	0,62	XIX/194/2008 24.04.2008	Nr 75, poz. 1984 18.07.2008
98.	MPZP obejmujący działkę nr 80/2- 80/6, 80/9, 80/10, 307/1 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	0,90	XIX/195/2008 24.04.2008	Nr 75, poz. 1985 18.07.2008
99.	MPZP obejmujący działkę nr 117/1 we wsi Rokocin	mieszk. jednorod.	1,46	XIX/196/2008 24.04.2008	Nr 75, poz. 1986 18.07.2008
100.	MPZP obejmujący działkę nr 271 we wsi Krąg <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 150)</u>	mieszk. jednorod.	1,51	XIX/198/2008 24.04.2008	Nr 75, poz. 1987 18.07.2008
101.	MPZP obejmujący działki nr 362- 367, 9/5-9/8, 9/10-9/12, 9/14-9/17 we wsi Zduny	mieszk. jednorod.	0,92	XIX/191/2008 24.04.2008	Nr 82, poz. 2129 29.07.2008
102.	MPZP obejmujący działkę nr 50/6 i część 130/3 we wsi Zduny	usługowa	1,22	XX/208/2008 08.05.2008	Nr 82, poz. 2130 29.07.2008

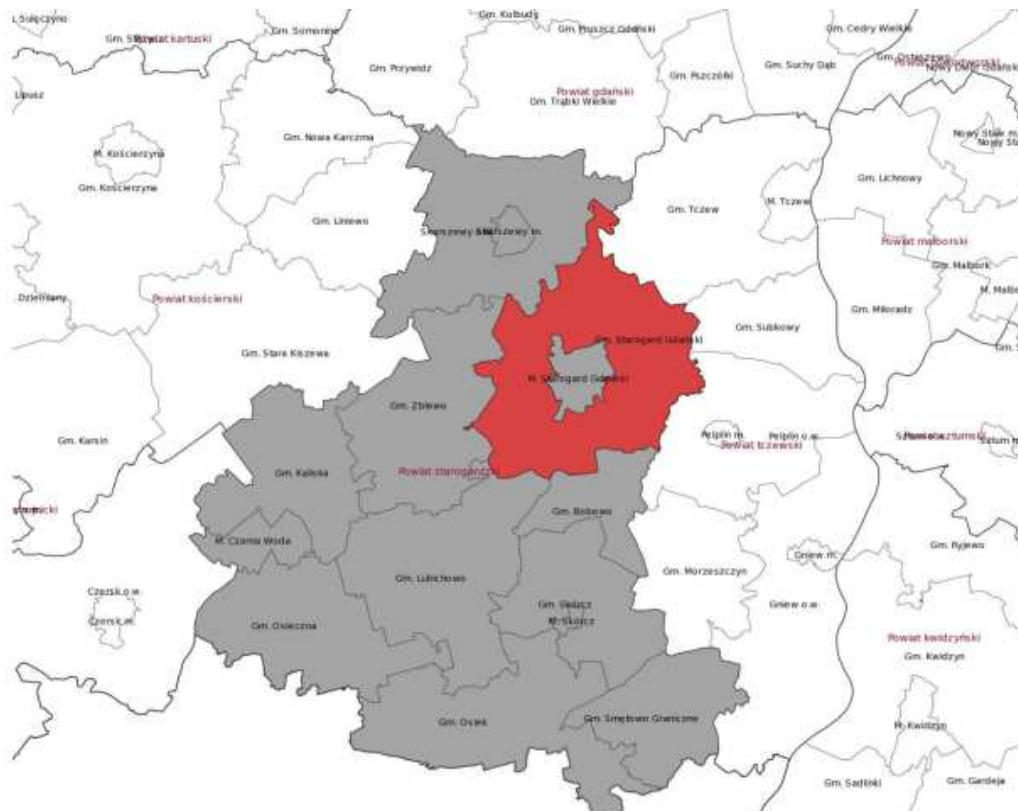
103	MPZP obejmujący działkę nr 88/3 i część 90/3 we wsi Klonówka	eksploatacja kruszywa	10,26	XXI/213/2008 30.06.2008	Nr 96, poz. 2450 27.08.2008
104.	MPZP obejmujący działki nr 311, 312/2, 313/4 we wsi Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. jednorod.	2,15	XXII/240/2008 25.08.2008	Nr 16, poz. 360 03.02.2009
105.	MPZP obejmujący działkę nr 29/1 we wsi Rokocin	rolna	2,00	XXII/241/2008 25.08.2008	Nr 16, poz. 361 03.02.2009
106.	MPZP obejmujący działki nr 10/3, 10/4, 10/5 we wsi Trzcínsk	mieszk. jednorod.	1,72	XXII/242/2008 25.08.2008	Nr 16, poz. 362 03.02.2009
107.	MPZP obejmujący działkę nr 87 we wsi Krag nieobowiązujący (patrz plan nr 150)	usługowa	0,23	XXII/243/2008 25.08.2008	Nr 16, poz. 363 03.02.2009
108.	MPZP obejmujący część działki nr 296/5 we wsi Kokoszkowy <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	mieszk. wielorodz.	0,45	XXII/244/2008 25.08.2008	Nr 16, poz. 364 03.02.2009
109.	MPZP obejmujący działkę nr 244/3 we wsi Koteże <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 136)</u>	usługi sportu	0,39	XXII/245/2008 25.08.2008	Nr 16, poz. 365 03.02.2009
110.	MPZP obejmujący działki nr 115/7, 115/8, 246/1, 246/2, 111/1 we wsi Janowo	mieszkan.-usługowa	1,26	XXIV/267/2008 13.11.2008	Nr 48, poz. 955 02.04.2009
111.	MPZP obejmujący działki nr 79/2, 80 we wsi Dąbrówka oraz dz. 16/3, 41, 46-49, cz. 16/6, 45 we wsi Jabłowo. <u>Plan nieważny na podstawie wyroku WSA w Gdańsku z dnia 18.04.2012r. (Sygn. akt II SA/Gd 122/12)</u>	rola z możliwością budowy siłowni wiatrowych	140,0	XXV/270/2008 27.11.2008	Nr 54, poz. 1029 16.04.2009
112.	MPZP fragmentu wsi Nowa Wieś Rieczna – pola golfowe <u>utracił moc (plan nr 112a)</u>	usługowa	205,65	XXXIV/340/2009 25.06.2009	Nr 12, poz. 2420 17.09.2009
112a.	Zmiana MPZP fragmentu wsi Nowa Wieś Rieczna – pola golfowe	Usługowa, mieszkaniowa, zieleń urządzona		IV/21/2011 27.01.2011	Nr 38, poz. 887 08.04.2011
113.	MPZP fragmentu wsi Krag – dz. 20/1, 20/3, 21/1, 21/4-21/8, 22/1, 22/2, 319- 321, 323- 327, cz. 8/3, 14/2, 19 <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 150)</u>	mieszk. jednorod.	3,78	XXXV/346/2009 27.08.2009	Nr 135, poz. 2528 05.10.2009
114.	MPZP fragmentu wsi Owidz - grodzisko	usługi. zieleń	4,50	XXXV/368/2009 27.08.2009	Nr 147, poz. 2735 30.10.2009
115.	MPZP fragmentu wsi Sumin – dz. 160/8, 312.	usługi	0,89	XXXV/345/2009 27.08.2009	Nr 148, poz. 2748 04.11.2009
116.	MPZP fragmentu wsi Jabłowo – dz. 40/7, 150-155, cz. 40/6	mieszk. jednorod.	1,52	XXXV/348/2009 27.08.2009	Nr 148, poz. 2749 04.11.2009
117.	MPZP fragmentu wsi Brzeźno Wielkie – dz. 76/31, 88/1, 88/2.	mieszk. jednorod.	3,49	XXXV/349/2009 27.08.2009	Nr 148, poz. 2750 04.11.2009
118.	MPZP fragmentu wsi Koteże – dz. 39/2 <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 136)</u>	mieszk. jednorod.	1,37	XXXV/347/2009 27.08.2009	Nr 149, poz. 2776 06.11.2009
119.	MPZP fragmentu wsi Rokocin – dz. nr 93/3	usługi	1,02	XXXVI/376/2009 29.10.2009	Nr 2, poz. 41 05.01.2010
120.	MPZP fragmentu wsi Kokoszkowy – cz. dz. nr 277/3, 277/4, 542/2, 294	usługi	3,0	XXXVI/377/2009 29.10.2009	Nr 2, poz. 42 05.01.2010
121.	MPZP fragmentu wsi Okole – dz. nr 60/2, 60/4-60/42 <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 143)</u>	mieszk. jednorod.	22,09	XXXVI/378/2009 29.10.2009	Nr 24, poz. 407 18.02.2010
121a	Sprostowanie błędu w miejscowym planie fragmentu wsi Okole <u>nieobowiązujący (patrz</u>			III/10/2010	Nr 36, poz. 818

	<u>plan nr 143)</u>			23.12.2010	04.04.2011
122.	MPZP fragmentu wsi Siwiałka – osiedle Letnisko	mieszk. jednorod.	5,05	XXXVII/389/200 9 27.11.2009	Nr 25, poz. 436 19.02.2010
123.	MPZP fragmentu wsi Jabłowo – dz. nr 20/13, 20/14, 20/44, 164/1, cz.20/45 i 164/2	mieszk. jednorod.	2,12	XLIV/431/2010 29.04.2010	Nr 94, poz.1808 13.07.2010
124.	MPZP fragmentu wsi Klonówka – dz. nr 156/42	usługi	8,4	XLIV/432/2010 29.04.2010	Nr 94, poz.1809 13.07.2010
125.	MPZP fragmentu wsi Owidz, Barchnowy, Jabłowo. <u>Plan nieważny na podstawie wyroku WSA w Gdańsku z dnia 29.09.2011r. (Sygn. akt II SA/Gd 978/10) – plan 125a</u>	rola z możliwością lokalizacji siłowni wiatrowych, usługi mieszk. jednorod	161,4	XLVIII/464/2010 27.07.2010	Nr 113, poz.2192 13.09.2010
125a.	MPZP fragmentu wsi Owidz, Barchnowy, Jabłowo <u>Plan nieważny na podstawie wyroku WSA w Gdańsku z dnia 10.02.2016r. (Sygn. akt II/SA/Gd 714/15)</u>	rola z możliwością lokalizacji siłowni wiatrowych, usługi mieszk. jednorod	161,4	XVII/193/2012 19.04.2012	z dnia 12.07.2012r. poz. 2419
126.	MPZP fragmentu wsi Kokoszkowy – rejon ulic Podgórnej i Szkolnej <u>nieobowiązujący (patrz plan nr 132)</u>	Usługi zabudowa mieszkaniowa	8,5	LI/481/2010 30.09.2010	Nr 9, poz.249 24.01.2011
127.	MPZP fragmentu wsi Żabno – część działki nr 30	zabudowa mieszkaniowa jednorod.	0,63	IX/100/2011 25.08.2011	Nr 129, poz. 2557 12.10.2011
128.	MPZP fragmentu wsi Jabłowo – „Nad Jeziorem”	usługi	2,76	X/111/2011 23.09.2011	Nr 145, poz. 2997 04.11.2011
129.	MPZP fragmentu wsi Nowa Wieś Rieczna – „Przy Elektrowni Wodnej”	produkc.-usługowa, usługowo – mieszkaniowa	0,87	XXIII/271/2012 26.10.2012	Poz. 4100 z 2012 r. 11.12.2012
130.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego fragmentu wsi Rokocin – działki nr 58/4, 75/20, 75/21, 75/26, 75/27, 75/29 oraz część 75/28 i 67	usługi	3,01	XXIII/272/2012 26.10.2012	Poz. 4505 z 2012 r. 21.12.2012
131.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego fragmentu wsi Trzcińsk – działki nr 107/3	zabudowa mieszkaniowo – usługowa	1,76	XXIII/274/2012 26.10.2012	Poz. 507 z 2013 r. 23.01.2013
132.	MPZP dla wsi Kokoszkowy <u>plan nie obowiązuje dla fragmentów objętych planem nr 144</u>	Zabudowa mieszkaniowa, usługowa, produkcyjna, tereny rolne, zielone, lasy	1184	XXIX/342/2013 28.03.2013	Poz. 2261 z 2013 r. 23.05.2013
133.	MPZP dla wsi Kolincz <u>plan nie obowiązuje dla fragmentów objętych planem nr 144</u>	Zabudowa mieszkaniowa, usługowa, produkcyjna, tereny rolne, zielone, lasy	625	XXXII/358/2013 23.05.2013	Poz. 2760 z 2013 r. 09.07.2013r
134.	MPZP fragmentu wsi Janindziałka nr 95/2	Zabudowa usługowa i produkcyjno - składowa	1,66	XXXVI/382/2013 19.09.2013 r.	Poz. 3635 z 2013 r. 24.10.2013r.
135.	MPZP fragmentu wsi Siwiałka – działki nr 58/3 – 58/13 oraz część dz. 51	Zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna	0,89	XXXVI/383/2013 19.09.2013 r.	Poz. 3683 z 2013 r. 29.10.2013r.
136.	MPZP dla wsi Koteże	Zabudowa mieszkaniowa, usługowa, produkcyjna, tereny rolne, zielone, lasy	809	XXXVII/395/201 3 24.10.2013 r.	Poz. 34 z 2014 r. 07.01.2014 r.
137.	MPZP dla wsi Lipinki Szlacheckie	Zabudowa mieszkaniowa, usługowa, produkcyjna, tereny rolne, zielone, lasy	544	XXXVIII/421/201 3 19.12.2013 r.	Poz. 315 z 2014r. 27.01.2014r.
138.	MPZP dla fragmentu wsi Szpegawsk – część działki nr 208	Zabudowa Usługowa	1,50	XXXVIII/419/201	Poz. 316 z 2014 r.

				3 19.12.2013 r.	27.01.2014 r.
139.	MPZP dla fragmentu wsi Sumin – dz. 262/1, 262/2, 262/3, 262/6	zabudowa usługowo-mieszkaniowa	1,20	XLI/451/2014 27.03.2014 r.	Poz.1724 z 2014 r. 28.04.2014 r.
140.	MPZP dla wsi Dąbrówka – obejmuje cały obręb ewidencyjny Dąbrówka z wyjątkiem dz. 79/2 i części dz. 80	Zabudowa mieszkaniowa, usługowa, produkcyjna, tereny rolne, zielone, lasy	997,90	XLI/450/2014 27.03.2014 r.	Poz.1729 z 2014 r. 28.04.2014 r.
141.	MPZP dla fragmentu wsi Sucumin – dz. 355/7	Zabudowa Usługowa	0,33	XLV/475/2014 21.07.2014 r.	Poz. 2891 z 2014 r. 27.08.2014r.
142.	MPZP dla fragmentu wsi Janowo – dz. 68/11 i część 68/5	Zabudowa Usługowa	2,95	IX/83/2015 30.07.2015	Poz. 2957 z 2015 r. 28.09.2015 r.
143.	MPZP dla wsi Okole	Zabudowa mieszkaniowa, usługowa, produkcyjna, tereny rolne, zielone, lasy	181,41	XIX/183/2016 28.04.2016	Poz. 2128 z 2016 r. 09.06.2016 r.
144.	MPZP dla przebiegu dwutorowej napowietrznej linii elektroenergetycznej 400 kV Grudziądz – Pelplin – Gdańsk Przyjaźń	Infrastruktura elektroenergetyczna	554,73	XXI/214/2016 16.06.2016 r.	Poz. 2795 z 2016 r. 01.08.2016
145.	MPZP fragmentu wsi Jabłowo obejmujący działkę nr 78/4	Tereny produkcyjne, składy, magazyny, zabudowa usługowa	29,27	XXVIII/258/2016 24.11.2016r.	Poz. 182 z 2017 r. 17.01.2017
146.	MPZP fragmentu wsi Rywałd obejmujący działkę nr 43/7 i część 42	Tereny usługowo-mieszkaniowe	0,10	XXXII/293/2017 23.02.2017	Poz. 1537 z 2017 r. 04.05.2017 r.
147.	MPZP fragmentu wsi Sumin obejmujący działkę nr 84/10	Tereny usługowo-produkcyjne	0,21	XXXIII/306/2017 23.03.2017	Poz. 1511 z 2017 r. 28.04.2017 r.
148.	MPZP dla obszaru obejmującego części obrębów geodezyjnych: Janowo, Jabłowo i Barchnowy dla przebiegu dwutorowej linii elektroenergetycznej 110 kV relacji Pelplin – Starogard Gd./Czarna Woda	Infrastruktura elektroenergetyczna	9,06	XXXVI/340/2017 08.06.2017	Poz. 2612 z 2017 r. 12.07.2017 r.
149.	MPZP dla wsi Stary Las	Zabudowa mieszkaniowa, usługowa, produkcyjna, gospodarka odpadami, tereny rolne, zielone, lasy	193,0	XLI/392/2017 26.10.2017	Poz. 4455 z 2017 r. 13.12.2017
150.	MPZP dla wsi Krąg	Zabudowa mieszkaniowa, usługowa, produkcyjna, tereny rolne, zielone, lasy	1384,5	XIV/135/2019 31.10.2019	Poz. 5986 z 2019 r. 17.12.2019
151.	MPZP fragmentu wsi Rokocin obejmujący działkę nr 94/12 w Rokocinie	Zabudowa mieszkaniowo-usługowa	0,22	XVIII/175/2020 23.01.2020	Poz. 1260 z 2020r. 04.03.2020

5.2 Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1 Charakterystyka gminy

Ryc. 1. Położenie gminy Starogard Gdański na terenie powiatu starogardzkiego (mapa: *Strategia Rozwoju Gminy Wiejskie Starogard Gdański na lata 2012-2022*).

Gmina Starogard Gdański stanowi jednostkę samorządu terytorialnego o statusie gminy wiejskiej. Siedzibą gminy jest Starogard Gdański. Gmina zajmuje powierzchnię 196,16 km² i zamieszkuje ją 15 932 osoby.

Gmina wiejska Starogard Gdański usytuowana jest w południowo - wschodniej części województwa pomorskiego, w powiecie starogardzkim. Gmina położona jest na pograniczu Borów Tucholskich i stanowi integralną część Kociewia, a swoim terenem otacza stolicę regionu, 50-tysięczne miasto Starogard Gdański. Większa część gminy Starogard Gdański położona jest w obszarze Pojezierza Starogardzkiego, za wyjątkiem niewielkiego obszaru porośniętego lasem, w okolicach jeziora Płaczewo na południowych krańcach gminy, który zgodnie z obowiązującą systematyką zaliczany jest do Borów Tucholskich. Na Pojezierzu Starogardzkim przeważają duże, względnie jednorodne, powierzchnie wysoczyzn morenowych falistych i równinnych, użytkowane rolniczo. Podstawowe urozmaicenie struktury środowiska przyrodniczego wprowadza dolina rzeki Wierzycy. Wierzyca tworzy liczne meandry i wielokrotnie zmienia bieg, wyznaczając przełomy, na przykład w Barchnowach i koło Klonówki. Jej wyjątkowy urok podziwiać można w okolicach Okola i Żabna, gdzie płynie w otoczeniu stromych, wysokich brzegów ukształtowanych w malownicze parowy. Teren położony po obu brzegach rzeki, w zakolu wsi Żabno tworzy wizytówkę krajobrazu rzeki Wierzycy nazywaną przez mieszkańców „Szwajcarią Żabińską”.

Gmina Starogard Gdański składa się z 27 sołectw położonych na obszarze 196 km²: Barchnowy, Brzeźno Wielkie, Ciecholewy, Dąbrówka, Jabłowo, Janin, Janowo, Klonówka, Kokoszkowy, Kolincz, Koteże, Krąg, Linowiec, Lipinki Szlacheckie, Nowa Wieś Rzeczna, Okole, Owidz, Rokocin, Rywałd, Siwiałka, Stary Las, Sucumin, Sumin, Szpegawsk, Trzcińsk, Zduny, Żabno.

Największą miejscowością pod względem liczby mieszkańców są Kokoszkowy (1 568 osób) i Nowa Wieś Rzeczna (961 mieszkańców). Najmniej mieszkańców liczy Stary Las z 54 mieszkańcami i Janin ze 121 osobami zameldowanymi.

Gmina wiejska Starogard Gdański graniczy z gminami wiejskimi Zblewo, Lubichowo i Bobowo oraz Subkowy i Tczew w powiecie tczewskim, z gminami miejsko-wiejskimi Skarszewy oraz z gminą Pelplin w powiecie tczewskim, a także z gminą miejską Starogard Gdański.

5.2.2 Rys historyczny

Historyczny rozwój osadnictwa na terenie współczesnej Gminy Starogard Gdański ma silny związek z Miastem Starogard Gdański, stanowiącym od zarania czasów historycznych centrum tego obszaru. Istnienie tego ośrodka, pierwotnie, jako grodu, elementu systemu obronnego, później ośrodka miejskiego, wpłynęło na charakterystyczne ukształtowanie osadnictwa w gminie, odmiennie od innych obszarów, typowo rolniczych, oddalonych od silnych centrów administracyjno-miejskich.

Wg danych archeologicznych zasiedlenie rejonu Starogardu sięga neolitu (4500 - 1800 lat p.n.e.). W obszarze dzisiejszego miasta już wówczas położona była osada. Epokę brązu na tych terenach reprezentuje kultura łużycka, dla większości obszarów Polski jest to okres 1500 - 400 p.n.e. Jednak na Pomorzu od ok. 700 p.n.e. rozwija się odmienna kultura, zwana pomorską lub wschodniopomorską, czasami traktowana, jako wariant kultury łużyckiej. Kultura ta w VI - IV w. p.n.e. ekspanduje na południe i ostatecznie wypełnia znaczną część terenów objętych pierwotnie przez kulturę łużycką. Na ziemiach polskich epoka żelaza wiąże się z rozpowszechnieniem się kultury lateńskiej. Wiązana jest ona z osadnictwem celtyckim pojawiającym się od IV w. p.n.e., które jednak przyjmowało formę enklaw i raczej nigdy nie wypełniło jednorodnie całego obszaru. Być może ostatecznie doszło do wymieszania się napływających Celtów (zwanych w źródłach rzymskich Galami) z miejscową ludnością kultury pomorskiej. Celtowie odpowiadają za ogromny skok cywilizacyjny tych ziem, wprowadzając zaawansowane jak na owe czasy techniki wytopu żelaza (z rud bagiennych), umiejętność eksploatacji soli z solanek, produkcji ceramiki z wykorzystaniem koła garncarskiego. Narzędzia żelazne (okute radło), żarna obrotowe zwiększyły plony rolne i ułatwiły produkcję żywności. Trudno stwierdzić, czy obszar gminy był przedmiotem jakichś incydentów osadniczych Celtów. Nie można wykluczyć tych kontaktów, gdyż stwierdzone faktorie celtyckie znajdowały się w odległości zaledwie 100 - 150 km, w rejonie dzisiejszego Torunia i Inowrocławia, gdzie istnieją stanowiska archeologiczne związane z eksploatacją kujawskich solanek. Sól w dobie dominacji gospodarki rolnej, opartej na produkcji roślinnej była bardzo ważnym i cenionym towarem.

W tzw. okresie wpływów rzymskich (I - IV w. n.e.) terytorium Pomorza Wschodniego znalazło się na szlaku wędrówek jednego z plemion germańskich zmierzających na południe i południowy-wschód Europy. Byli to Goci i Gepidzi, którzy przybyli ze Skandynawii i stopniowo przemieszczali się na ziemie Cesarstwa Rzymskiego (Gepidzi) oraz w kierunku Morza Czarnego (Goci), aby ostatecznie założyć na parę wieków swe siedziby na Krymie (Królestwo Gotów). Śladem po tej wędrówce są zabytki tzw. kultury wielbarskiej, obejmujące m.in. kamienne kręgi znajdujące się w kilku miejscach na Pomorzu, m.in. w Węsiarach oraz oddalonych o zaledwie 40 km od Starogardu Gdańskiego Odrach koło Karsina. Trudno powiedzieć, czy przybysze ci zdominowali etnicznie obszar Pomorza, czy też przebywali tu incydentalnie, częściowo opuszczając te tereny, a częściowo asymilując się z ludnością reprezentującą starsze kultury.

W tym czasie jakiś wpływ na osadnictwo mógł wywierać przebieg szlaku bursztynowego. Uważa się, że jego główna trasa przebiegała doliną Wisły, ale niewielka odległość od tej rzeki pozwala przypuszczać, że jakieś jego odnogi w pewnych okresach mogły również dotykać ziemi starogardzkiej.

Osadnictwo słowiańskie zaczyna się pojawiać w VI w. n.e. Początkowo Słowianie reprezentują mniej zaawansowaną kulturę materialną: prymitywniejsza ceramika, metalurgia i rolnictwo wyłącznie oparte na gospodarce żarowej (łazowej). Ale wykazują szybkie tempo samoorganizacji, uwidaczniającej się w rozwijającym się systemie grodowym, który jest charakterystyczny dla słowiańskiego osadnictwa tego czasu oraz wielką dynamikę demograficzną, skutkującą migracjami, które sięgają znacznej części Europy. Słowiańska ludność Pomorza tworzy plemienne organizacje, łącznie określane mianem Pomorzan, z których wywodzą się współcześni Kaszubi.

Z tego pierwotnego wczesnośredniowiecznego okresu osadnictwa słowiańskiego, organizującego się wokół centrów grodowych, zapewne pochodzi Starogard, na co wskazuje jego

nazwa. Znaczenie tego ośrodka stale rośnie, zarówno w strukturze państwa Piastów, jak i później w ramach księstwa pomorskiego. W XII wieku Starogard ma status grodu kasztelańskiego. W 1198 r. Starogard, określony jako *Castrum Starigrod* (zamek Starigrod), zostaje nadany przez księcia pomorskiego Grzymisława, zakonowi rycerskiemu Joannitów. W XIII w. Starogard Gdański po raz pierwszy uzyskuje prawa miejskie z nadania księcia pomorskiego Świętopelka Wielkiego. Później nadanie praw miejskich na prawie chełmińskim zostało ponowione przez Krzyżaków 1348 r., którzy odkupili miasto od Joannitów ok. 1305 r.

Poniżej zaprezentowano krótką historię wsi gminy Starogard Gdański⁷.

Barchnowy. Niemiecka nazwa - Barchnau. Wieś o rodowodzie szlacheckim, własność Grabczewskiego. Wieś położona na południowy-zachód od miasta Starogard Gdański, fragment starej wsi czytelny - rozbudowana o nowe osiedla w kierunku wsi Owidz (w kierunku miasta Starogard Gdański). Brak szczególnych wartości krajobrazowych.

Brzeźno Wielkie. Pierwsza pisana wzmianka o wsi Brzeźno Wielkie pochodzi z 1248 r. Kolejne informacje pochodzą z 1292 r. (*villa Bresna*) oraz z 1295 r. (*Bresno*). Miejscowość wymieniana była także jako *Bresno* i *Bresow* (1323 i 1342 r.), *Bresin* (1402-1415 r.), *Bresno* (1471 r.), *Brzieszno* (1570 r.) oraz *Brzezno* (1583 r.). Nazwa wsi najprawdopodobniej pochodzi od słowa *brzoza*, *brzezina*, od wykarczowanych lasów w XIV w. Pochodzenie nazwy miejscowości może być również związane z jeziorem Brzeźno, dziś nieistniejącym. Wieś położona była przy średniowiecznym szlaku kupieckim biegnącym z południa Europy do Gdańska. Miejscowość była terenem wojen od 1046 r., aż po II wojnę światową. Okres międzywojenny był czasem spokojnego rozwoju wsi. W 1937 r. na terenie wsi działały dwie piekarnie, trzy sklepy oraz karczma. Pod koniec II Wojny Światowej wieś została zbombardowana przez radzieckie samoloty. Spłonęła wówczas remiza, stodoła i dom wiejski. W 1952 lub 1953 r. wieś otrzymała nazwę Brzeźno Wielkie.

Układ starej wsi dobrze zachowany, jednak dookoła widoczny duży nacisk inwestycyjny - duże osiedla mieszkaniowe otoczone lasem powstają w kierunku autostrady.

Ciecholewy. Niemiecka nazwa - Czechlau. Wieś o rodowodzie rycerskim w pow. starogardzkim (XVIII w.), milę drogi od Starogardu, o obszarze ziemi ok. 4919 m, liczbie mieszkańców: 160 katolików i 46 ewangelików, 13 domów mieszkalnych, w parafii Kokoszki. Wieś położona wśród lasów, składająca się z siedlisk lokalizowanych wzdłuż czterech przecinających się dróg. Układ dawnego majątku nieczytelny. Zabudowania w formie pojedynczych siedlisk rozległe, położone wzdłuż czterech przecinających się dróg. Następuje uzupełnienie zabudowy wzdłuż dróg, zabudową niezwiązaną z rolnictwem.

Dąbrówka. Niemiecka nazwa wsi - Dombrowken. W XIX w. była to wieś królewska zlokalizowana przy głównym trakcie ze Skórcza do Starogardu, zastąpionym następnie przez nową szosę do Bobowa. Obejmowała 42 posiadłości włościańskie i 18 ogrodników, łącznie 78 domów mieszkalnych z 490 mieszkańcami katolickimi oraz 164 osobami wyznania ewangelickiego. Wieś należała do Parafii Bobowo. Na miejscu istniała szkoła oraz kościół Znalezienia Św. Krzyża.

Układ wsi zachowany - owalnica z nawsiem, w którego centralnej części znajduje się kościół. Układ czytelny wewnątrz wsi. W panoramie wsi z dróg dojazdowych widoczna dominanta w postaci wieży kościoła, ale też mocne akcenty w postaci nowej zabudowy o gabarytach konkurujących z dominantą.

Jabłowo. Niemiecka nazwa wsi - Jablau. Po raz pierwszy w zapisach historycznych nazwa wsi pojawiała się w XII w. Wieś zlokalizowana nad jeziorem, w pobliżu którego w XIX w. przebiegały dwa bite trakty: jabłońsko-pepliński i starogardzko-skórzecki. Jabłowo było pierwotnie królewską wsią, a od XVI w. należało do starostwa gniewskiego. Gdy starostwo gniewskie zostało oddane we władanie królowi Janowi Sobieskiemu, подарował on wieś Samuelowi Czarlińskiemu. W

⁷ na podstawie Program Opieki nad Zabytkami Gminy Starogard Gdański na lata 2016-2029, s. 29-34 oraz Studium wartości kulturowej Gminy Starogard Gdański.

miejsowości znajdowały się liczne murowane zabudowania gospodarcze, dwór oraz kościół filialny przyłączony do Starogardu, a ponadto elementarna szkoła katolicka i poczta. We wsi było 475 mieszkańców katolickich i 72 ewangelików.

Panorama wsi niewidoczna. Najbardziej widoczne i charakterystyczne dla widoku wsi są elewatory, będące silną dominantą krajobrazową. Układ wsi silnie przebudowany, dawny folwark oraz układ wiejski zaburzony poprzez zabudowania dawnej RSP.

Janin. Niemiecka nazwa - Janin. W założeniu miała to być wieś folwarczna należąca do Obozina. W XVIII w. była to parafia Godziszewo, szkoła Obozin, poczta Skarszewy. Po zachodniej stronie drogi pozostałości niewielkiego majątku folwarcznego. Układ dawnej wsi uzupełniony nową zabudową.

Janowo. Rozproszone zabudowania na południowy-wschód od granicy miasta Starogard Gdański zwane Janowo. Brak tu jakichkolwiek wartości historycznych zabudowań.

Klonówka. Niemiecka nazwa - Klonowken. Nazwa miejscowości pochodzi od słowa klon. Pod koniec XIX w. Klonówka obejmowała folwarki: Mosty, Najmusy i Marywil. Wieś zajmowała wówczas 5.363 morgi ziemi. Liczyła 37 domostw zamieszkiwanych przez 497 katolików i 8 ewangelików. Znajdował się tam kościół parafialny, szkoła, ogród z parkiem oraz dwór. Wieś była dobrami królewskimi, a jej kolejni dzierżawcy legitymowali się szlacheckim pochodzeniem. Od 1760 r. właścicielami byli Kalksteinowie, po pozyskaniu Klonówki przez Jerzego Kalksteina. Następnie po 151 latach przeszła ona w ręce Rodziny Rudowskich.

Na terenie wsi odnaleziono ślady osadnictwa z różnych okresów pradziejowych w tym z wczesnej epoki żelaza i okresu średniowiecza. We wczesnym średniowieczu istniały też dwa grody obronne, z których zachowały się grodziska nazywane wspólnie Wałami Szwedzkimi i Zakłątą Górą. Jeszcze w 1877 r. istniał uszkodzony w części krąg kamienny.

Wieś położona na wschód od miasta Starogard Gdański, o zachowanym układzie ulicowym. Zachowany jest zespół dworsko-parkowy. Panorama wsi czytelna w krajobrazie od strony południowej (od wiaduktu nad autostradą A1). Odnacza się zadrzewienie parku dworskiego, akcent w postaci wieży kościoła. Dominanta wieży kościoła również widoczna z drogi do Lipinek Szlacheckich (droga o wysokich wartościach krajobrazowych - atrakcyjne ciągi widokowe). Układ wsi bardzo dobrze zachowany. Zagrożeniem jest pojawiająca się nowa zabudowa niedopasowana gabarytami do tradycyjnej

Kokoszkowy (niemiecka nazwa - Kokoschken). Wieś pod koniec XIX w. opisano pod nazwą Kokoszki. Wieś kościelna zlokalizowana była przy bitym trakcie starogrodzko-skarszewskim. Pod koniec XIX w. we wsi było 298 katolików, 69 ewangelików skupionych w 21 domach. Za czasów książąt pomorskich w granicach wsi istniały dwie osady: Małe i Wielkie Chojno, wymienione po raz ostatni w dokumentach z 1287 r. W 1198 r. Książę Grzymisław podarował wieś z okolicą Joannitom, po których dobra przejęli Krzyżacy, następnie tereny te przeszły w ręce Polaków. Kościół zlokalizowany we wsi służył luteranom. Dopiero w 1596 r. biskup kujawski ponownie go poświęcił i oddał katolikom.

Układ historyczny nie zachowany. Wieś została rozcięta drogą Gdańsk -Starogard Gdański. W części zachodniej znajduje się kościół z najstarszą częścią wsi. Teren byłego majątku znajduje się po stronie wschodniej - majątek został zdegradowany powojenną zabudową. Zauważalne jest duże ciśnienie w kierunku miasta - nowe zespoły zabudowy jednorodzinnej lokalizowane są w kierunku miasta, w południowo-wschodniej oraz południowo-zachodniej części wsi.

Kolincz. Niemiecka nazwa - Kollenz. Dobra rycerskie w lesistej okolicy nad Wierzycą z młynem i tartakiem. W 1388 r. Konrad Zollner von Retenstein mistrz w. krzyżacki nadał wiernemu Tesławowi z Bonin na dziedziczną własność prawem chełmińskim 120 włók w miejscu, które zwą Kalensch. Wieś położona na wschód od miasta Starogard Gdański, bardzo ładnie położona - wybitne walory krajobrazowe oraz bliskość miasta powoduje jej niekontrolowany rozrost poprzez duży nacisk inwestycyjny. Wieś staje się osiedlem mieszkaniowym. Wieś o silnie przekształconym układzie

ulicowym - uzupełniany i rozbudowany szczególnie w kierunku południowym o nową zabudowę o charakterze mieszkaniowym jednorodzinnym.

Koteże. Niemiecka nazwa - Kottish. Od XIX w. przez teren wsi biegła droga handlowa do Starogardu Gdańskiego. Na początku XX w. we wsi znajdowała się szkoła. Mieszkańcy to: 83 katolików, 296 ewangelików. Układ dawnej wsi zaburzony, nieczytelny w krajobrazie, rozbudowany poprzez intensywny rozwój zabudowy – osiedli mieszkaniowych w kierunku miasta. Wewnątrz wsi widoczny poprzez zachowane stare budynki tworzące dawną wieś. Brak ekspozycji wsi oraz jej wyraźniej granicy (postępujące „zlewianie się” z miastem).

Krag (niemieckiej nazwa - Kranken) to dawniej dobra rycerskie w powiecie starogardzkim. Wieś ulokowano nad jeziorem Kręskim blisko rzeki Wierzycy, która napędzała młyn Kręski. W czasach wczesnego średniowiecza i średniowiecza wieś należała do cystersów oliwskich. W XIX w. obszar obejmował 4.003 morgi ziemi i zamieszkały był przez 203 mieszkańców katolickich i 70 ewangelików. Wieś liczyła 26 domów i należała do parafii Kokoszki (obecnie Kokoszkowy). Istniała tu też poczta oraz szkoła. Wieloletnimi właścicielami wsi była szlachecka rodzina Kręckich.

Wieś jest położona w północno-zachodniej części gminy, zlokalizowana wzdłuż drogi biegnącej w kierunku północ-południe. Założenie dworskie sąsiadujące z kościołem otoczone starodrzewem czytelne w krajobrazie wsi. Przy stacji kolejowej, wzdłuż torów znajduje się droga z jednostronnym szpalerem drzew o dużych wartościach krajobrazowych.

Kręski Młyn (niemiecka nazwa - Hermannsrode. Zlokalizowany w zakolu Wierzycy zespół młyna – obecnie stanowi ośrodek rekreacyjno-gastronomiczny.

Linowiec. Niemiecka nazwa - Lienfitz. Wieś położona przy drodze Starogard-Skarszewy o niewielkich walorach krajobrazowo-kulturowych. W centrum wsi budynek dawnej szkoły. Od strony Starogardu pozostałości zabudowania dawnego dużego gospodarstwa. Układ wsi rozbudowany.

Lipinki Szlacheckie. Niemiecka nazwa - Lippinken. W XVIII w. dziedzic Teodor Kalkstein z Jabłówka, parafia Klonówka, szkoła Nowy Dwór, poczta Pelplin. Wieś wraz z Jabłowem była od dawno królewską, do dóbr starosty gniewskiego należąca. Dawniej graniczyły z opactwem pelplińskim. Ok. 1650 r. Jan Sobieski darował Samuelowi Czarlińskiemu. Dopiero w 1867 r. po śmierci Wincentego Jackowskiego zostały dołączone do Jabłówka. Około 1860 r. Hiacenty Jackowski wznosił tu nowe i okazałe zabudowania z niewielkim dworkiem. Wieś położona na drodze Starogard – Pelplin o niewielkich walorach krajobrazowo-kulturowych. Układ wsi silnie rozbudowany. Nasilenie zabudowy w kierunkach północnym i południowym, powstałe kolejne rzędy zabudowy a nawet całe osiedla mieszkaniowe, wśród lasu.

Nowa Wieś Rzeczna. Pierwsze wzmianki o wsi pojawiają się w dokumentach z czasów panowania krzyżackiego w 1348 r. Wieś występuje tam pod pochodzącą od lasów nazwą - Molenwald. Nazwa ulegała zmianom, tj. po powrocie Pomorza do Polski przemianowano ją na Nową Wieś, w okresie zaborów na Neudorf, a w 1953 r. na Nową Wieś Rzeczną. W latach 1448 - 1449 w krzyżackich spisach czynszowych zostało wymienione uposażenie parafii wynoszące 4 włóki. Od 1 października 1472 r. Nowa Wieś zarządzana była przez starostę starogardzkiego Fabiana Legendorfa, a później przez jego następców. W ciągu stu lat obszar wsi powiększył się o 10 łanów i w II poł. XVI w. Nowa Wieś zajmowała już obszar 60 łanów, z czego 6 należało do sołtysa a 4 do proboszcza. We wsi znajdował się kościół filialny p.w. św. Anny, przejęty przez innowierców w okresie reformacji i zwrócony ok. 1600 r. katolikom. Zniszczony został przez Szwedów wraz z całą wsią w 1655 r. W 1661 r. starostwo starogardzkie objął Władysław Denhoff i przekazał Nową Wieś w dzierżawę pułkownikowi wojska polskiego Chrystianowi Stanisławowi Gumkowskiemu, który odbudował wieś i ze wsi sołectwa stała się folwarkiem królewskim. W 1670 r. z dobrowolnych składek parafian odbudowano kościół. W 1765 r. Stanisław August Poniatowski nadał sołectwo w Nowej Wsi obejmujące 6 włók (ok. 100 ha) gruntów Walerianowi Piwnickiemu, lecz już w 7 lat później w wyniku I rozbioru Polski na prawie 150 lat Pomorze trafiło pod panowanie Prus. Ówczesny dzierżawca Antoni Zembrzycki zarządzał już obszarem wsi o powierzchni 460 ha.

W 1879 r. we wsi istniało 17 domów zamieszkiwanych przez 45 rodzin, łącznie 254 mieszkańców. Obszar dóbr obejmował 788,87 ha w tym 540,69 ha gruntów ornych, 38,63 ha łąk, 134,36 ha pastwisk, 46,33 ha lasów, 18,4 ha nieużytków i 10,46 ha wód. Urząd Stanu cywilnego oraz szkoła symultanna (skupiająca dzieci różnych wyznań) zlokalizowane były w Rokocinie. We wsi nie było poczty, więc mieszkańcy korzystali z jej usług w Starogardzie, gdzie znajdowała się także najbliższa stacja kolejowa. W 1888 r. wybudowano gorzelnię. W roku 1904 majątek obejmował powierzchnię 853 ha, a po dwóch latach wieś została zelektryfikowana, przy czym prąd pochodził z pobliskiej elektrowni wodnej wybudowanej na przepływającej przez wieś rzece Piesienicy. W 1909 r. właścicielem majątku rycerskiego Neudorf był Ewald von Hertzberg, który posiadał 769,82 ha gruntów, a w 1922 r. 833 ha. Następnym właścicielem był Stefan Perzanowski. W 1926 r. majątek uległ częściowej parcelacji. Po odzyskaniu niepodległości i zmianie przepisów Nowa Wieś jako prywatny majątek administracyjnie stanowiła tzw. Obszar Dworski. W okresie II wojny światowej majątek został przejęty przez Niemców, a we wsi funkcjonowała filia obozu dla jeńców rosyjskich. Po wojnie majątek rozparcelowano pomiędzy byłych pracowników.

Okole. Niemiecka nazwa - Okolen. Rozwój osadnictwa na tym terenie nastąpił we wczesnej epoce żelaza. Z tego okresu pochodzą zwarte zespoły osadnicze położone nad Wierzycą. Zabudowa wsi rozrzucona. Zauważa się kilka kierunków rozwoju zabudowy tzw. osiedla mieszkaniowe). Zauważalny nacisk inwestycyjny. Dawniej Okole stanowiła osada na rzece. Dzisiaj jest to wieś podmiejska, składająca się z osiedli domów jednorodzinnych oraz zabudowy, usługowej, przemysłowej, czy magazynowej.

Owidz. Wieś funkcjonowała pod nazwami niemieckimi: Owitz, Owitzer Muchle. Nazwa wsi pochodzi od imienia Owid i po raz pierwszy pojawia się w dokumentach nadania praw Chełmińskich Starogardowi w 1348 r. Na wzgórzu nad Wierzycą znajduje się grodzisko funkcjonujące od IX do XII w., stanowiące ważny element systemu obronnego wschodniego Pomorza, nazywane przez mieszkańców Szańcem Szwedzkim. W 1886 r. wieś liczyła 195 mieszkańców zamieszkujących 11 domów, z czego 139 osób było katolikami, a 56 ewangelikami. W 1879 r. liczba mieszkańców zwiększyła się do 218 osób, a we wsi funkcjonowały: gorzelnia parowa, cegielnie oraz prowadzona była hodowla bydła i owiec. Obszar wsi wynosił 614,13 ha, z czego grunty orne i ogrody to 482,32 ha, łąki 66,54 ha, pastwiska 1,94 ha, lasy 39,21 ha, nieużytki 16,44 ha, wody 7,68 ha. W drugiej połowie XVI w. wieś była własnością szlachecką J. Guta Herbu Sas. Około 1780 r. funkcjonowała we wsi kaplica domowa utrzymywana przez dziedzica Ignacego Grąbczewskiego. W 1876 r. pożar spowodował znaczne zniszczenie majątku wsi. W XIX w. powstał dworek secesyjny z parkiem angielskim, który był siedzibą późniejszych właścicieli. W latach 1911 - 1912 Franciszek Wiechert, właściciel młynów w Starogardzie, wybudował elektrownię wodną na Wierzycy. Do wybuchu I Wojny Światowej funkcjonowały także: gorzelnia i cegielnia. W 1926 r. majątek Owidz przejął Kazimierz Rącia - minister przemysłu i handlu w rządzie Ignacego Paderewskiego. W 1932 r. powstała przetwórnia owoców i warzyw działająca do okupacji niemieckiej. W czasie II wojny światowej w majątku Owidz pracowała grupa około 60 jeńców francuskich i angielskich. W 1945 r. założono szkołę rolniczą w Owidzu.

Rokocin. Nazwa wsi pochodzi od słów kaszubskich - rokitnik, Rokitno, Rokitnica, rokita, Rokitki itp., oznaczających wierzbę. Niektórzy uważają, że nazwa wywodzi się od imienia przezwiska *Rokota* (Rokicina) lub od słowa rokita, tj. zły duch, przeszkadzający ludziom w pracy i we śnie. Istnieje też opinia, że nazwa powstała od słowa rokosz, które oznacza bunt lub też wywodzi się od słowa obcego pochodzenia.

W XII w. książę Grzymisław II nadał ziemie rokocińskie Joannitom ze Starogardu. W 1258 r. ich właścicielem stał się możny feudal Gotszalk. W 1348 r. na podstawie prawa chełmińskiego Krzyżacy przekazali Starogardowi obszar Rokocina. W XIV w. dobra rokocińskie zostały przeniesione na prawo niemieckie. W połowie XV w. ziemie rokocińskie stały się własnością rycerza Teoderyka, który pieczęcią swą opatrzył spis osób składających hołd królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi w Toruniu. W okresie wojny trzynastoletniej (1454 - 1466) wieś uległa całkowitemu zniszczeniu. W II połowie XVI w. Rokicin stanowił własność szlachecką, której właścicielem był A. Brandt. Dobra zajmowały obszar 40 łanów (ok. 672 ha) z czego folwark stanowił 26 łanów. We wsi

był młyn i karczma. Wieś, ze względu na swoje położenie przy głównym trakcie, została ponownie zniszczona w czasie wojen szwedzkich. Kolejnymi właścicielami wsi byli Grąbczewscy, którzy własną kaplicę zlokalizowaną w pobliżu dworu. W 1869 r. Rokocin liczył 263 mieszkańców, w tym 173 katolików i 90 ewangelików. We wsi była szkoła, do której uczęszczało 90 dzieci z Rokocina i pobliskich miejscowości. W 1880 r. majątek przeszedł w ręce Wilhelma von Haydena. Po pięciu latach zajmował powierzchnię 780 ha i liczył 330 mieszkańców, w tym 225 katolików i 105 ewangelików. We wsi było 18 domów i szkoła, do której w 1887 r. uczęszczało 83 dzieci. W skład dóbr wchodził młyn i osada leśna Rokocin. W majątku była gorzelnia i wzniesiony w I poł. XIX w. nowy dwór. W 1905 r. Rokocin zajmował powierzchnię 779,6 ha i liczył 246 mieszkańców. W latach 1889 - 1909 rząd pruski wykupił dobra i od tego czasu majątek był w rękach niemieckich, a zarządcą był Max Kray. W 1922 r. majątek był własnością Skarbu Państwa, a dzierżawił go Józef Brok, który specjalizował się w hodowli bydła. W 1926 r. majątek uległ parcelacji, lecz pozostawiono gospodarstwo o powierzchni 169 ha. W 1934 r. Rokocin odwiedził prezydent Ignacy Mościcki. Ostatnim właścicielem majątku ziemskiego w Rokocinie był Teofil Wdziękoński. W czasie II wojny światowej Niemcy zajmowali majątek i wykorzystywali do pracy więźniów. W 1942 r. wysiedlono 17 polskich rodzin, a ich gospodarstwa przekazano sprowadzonym Niemcom. Po wojnie majątek stał się własnością Skarbu Państwa i został rozparcelowany, a dwór i park przekazano Państwowemu Domowi Pomocy Społecznej. W latach 1954 - 1971 Rokocin był siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej.

Rywałd. Niemiecka nazwa - Reiwalde, Rudowe, Meradow, Niradowe (1306), Hnie (1343), Rabenwalde (1341), Rinwald (1583). Wojewoda pomorski Święca i jego syn sprzedaje wieś Krzyżakom za 40 grzywien. Przywilej wystawił w 1341 r. komtur gniewski Hermann v. Kudorf. W przywileju tym poświadcza komtur, że jego poprzednicy założyli wieś Rabenwalde, nadając Mikołajowi sołtysowi von Gabelow, t. j. z Jabłowa 45 włók na prawie chełmińskim z sołectwem, Zakon zastrzegł sobie sądownictwo nad Prusakami, Polakami i Wendami i tymi, którzy innym mówią językiem i nie mają prawa chełmińskiego, także karczma miała do zakonu należeć. Sołtys otrzymał prawo rybołówstwa dla własnego stołu, lecz tylko przez 3 godziny w środę, piątek i sobotę.

Wieś położona na wschód od miasta Starogard Gdański, o zachowanym układzie ruralistycznym. Wieś o charakterze rolniczym. Układ wsi bardzo dobrze zachowany. Dawny dwór z folwarkiem został rozbudowany w kierunku południowym o dalsze zabudowania gospodarcze. Na zachód, w pewnej odległości od wsi znajdują się nowe osiedle mieszkaniowe oraz zabudowa produkcyjna.

Siwiałka. Niemiecka nazwa - Schiwialken. Wieś w XVIII w. zamieszkiwana przez 307 ewangelików oraz 85 katolików. We wsi istniała szkoła ewangelicka. Wieś położona wzdłuż drogi Starogard - Gdańsk, w północnej części gminy. Zabudowa zlokalizowana wzdłuż drogi oraz wokół placu. Ze względu na atrakcyjne położenie krajobrazowe występuje nacisk inwestycyjny zabudowy rekreacyjnej (nad jeziorem Godziszewskim). Zachodnia część obrębu należy do Obszaru Chronionego Krajobrazu „Dolina Wierzycy”. Układ dawnej wsi silnie rozbudowany. W centrum wsi znajduje się dawna zabudowa zlokalizowana wzdłuż drogi oraz wokół placu i dróg odchodzących.

Stary Las. Niemiecka nazwa - Alt-Busch. Zabudowania w terenach pól uprawnych zlokalizowane na północ od Sucumina. Krajobraz typowo rolniczy z zagrodami. Na północ od zabudowań wsi znajduje się Zakład Utylizacji Odpadów Komunalnych. Śladem dawnej majątki jest budynek dawnej kuźni.

Sucumin. Niemiecka nazwa - Suzemin. Wieś stanowiła dobra rycerskie. Należała w XVIII w. do parafii Pinczyn, licząc mieszkańców 150 katolików oraz 212 ewangelików. W tym czasie istniała we wsi szkoła ewangelicka, gorzelnia parowa i młyn. W majątku istniała hodowla owiec. Obecnie wieś rozdzielona drogą krajową nr 22, mimo tego układ dawnej wsi czytelny.

Sumin. Niemiecka nazwa - Summin. Najstarsze wzmianki pochodzą z 1270 r., kiedy to wieś nosiła nazwę Somino. W 1280 r. wieś została nadana braciom Jakubowi i Luthardowi Gotshalk przez księcia Mestwina. W 1438 r. wieś wzmiankowana jest jako dobra rycerskie. W 1648 r. należała do

Andrzeja Rembowskiego herbu Jelita, a następnie do Katarzyny Dubskiej herbu Przegonia z Korony. W 1780 r. dziedzicem był podstoli Józef Grąbczewski, zaś Sumin wraz z folwarkami: Józefów, Brzeziny i Wygoda liczył 172 mieszkańców w tym 125 katolików i 47 ewangelików. Pod koniec XIX w. do dóbr rycerskich należały folwarki: Brzeziny (1 dom, 24 mieszkańców), Buchwalde (2 domy, 32 mieszkańców), Lipy (3 domy, 55 mieszkańców), wyb. Waldhaus (1 dom, 4 mieszkańców), leśniczówka Wygoda (1 dom, 8 mieszkańców) i cegielnia (1 dom, 4 mieszkańców). Cały klucz obejmował 1.240 ha w tym 763 ha gruntów ornych, 100 ha łąk, 150 ha lasów i liczył 340 mieszkańców zamieszkujących w 20 domach. W miejscowości istniała szkoła ewangelicka z 66 uczniami, gorzelnia parowa, młyn, cegielnia i hodowla owiec i bydła. W 1908 r. pruska komisja kolonizacyjna rozparcelowała majątek i wybudowała wiejskie zagrody. Po odzyskaniu niepodległości ziemie wróciły w ręce Polaków, przy czym w części przejęli je żołnierze generała Hallera. W 1921 r. powstała polska szkoła we dworze, a pięć lat później rozpoczęto budowę kościoła według projektu inż. Okonka ze Starogardu. W 1939 r. po wkroczeniu wojsk niemieckich zamordowany został miejscowy proboszcz ks. Reginald Krzyżanowski.

Układ wsi zachowany. Od strony północnej dobra ekspozycja panoramy wsi z odznaczającą się dominantą w postaci wieży kościoła oraz mocnym akcentem zadrzewienia parkowego. Przedpole ekspozycji panoramy wsi stanowią pola uprawne.

Szpegawsk (niemiecka nazwa - Speugawskén). Najstarsza wzmianka pisemna pochodzi z XIII w., z dokumentów nadania Rywałdu. Od VII do IX w. istniał tu gród ziemno-drewniany. Pod koniec XII w. wybudowano kościół. W 1323 r. pojawiła się nazwa wsi - Spangoskow. W 1402 r. wieś była własnością szlachecką na prawie polskim. Od drugiej połowy XVI w. do końca XVIII w. właścicielami Szpegawska była polska szlachta. Pod koniec XIX w. były to dobra rycerskie. W 1885 r. wieś zamieszkiwało 324 mieszkańców, w 31 domach. 174 osoby spośród mieszkańców były katolikami, a 150 ewangelikami. Dobra zajmowały powierzchnię 1.229 ha, z czego 447 ha to grunty orne, 59 ha łąki i 564 ha lasy. We wsi istniały: gorzelnia parowa, cegielnia, zakład sztucznego wylęgania ryb, szkoła ewangelicka (w 1887 r. liczyła 74 dzieci i 1 nauczyciela). Dzieci katolickie uczyły się w Ciecholewach. Szpegawsk wraz z Ciecholewami i Zdunami tworzył Szpegawski majorat. W 1780 r. wieś należała do Walentyny Konarskiej i liczyła 121 mieszkańców. Pod koniec XVIII w. dziedzicami wsi byli Piwniccy. Od 1874 r. do 1945 r. właścicielami majątku była niemiecka rodzina Paleske. W czasie II wojny światowej w pobliskim Lesie Szpegawskim miały miejsce masowe zbrodnie hitlerowskie. Od września do grudnia 1939 r. okupanci mordowali tam głównie przedstawicieli polskiej inteligencji, nauczycieli, księży, działaczy społecznych, patriotów, społeczność żydowską, a także pacjentów szpitala psychiatrycznego w Kocborowie. Przyjmuje się, że zginęło od 4 do 7 tysięcy ofiar, których 32 mogiły zachowały się w centralnej części Lasu Szpegawskiego, a pozostałe w najbliższej okolicy.

Sucumin. Przez lata funkcjonowało kilka nazw wsi o obecnej nazwie. W 1648 r. wieś nazywała się Sycimino, w 1685 r. Sycimin, w 1710 r. Sucimin, w 1780 r. Sukumin. Funkcjonowała także niemiecka nazwa Suzemin. Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z XIII w. W XVII w. dobra stanowiły własność szlachcica Rembowskiego herbu Jelita. Prawdopodobnie już wtedy istniał niewielki folwark. Pod koniec XIX w. były to dobra rycerskie zajmujące obszar 845 ha, z czego 600 ha stanowiły grunty orne, 57 ha łąki, a 92 ha las. W 1885 r. wieś zamieszkiwało 276 mieszkańców w 11 domach. 150 osób stanowili katolicy, a 126 ewangelicy. Ponadto we wsi istniała szkoła ewangelicka (w 1887 r. kształciła 65 dzieci), gorzelnia parowa, młyn i hodowla owiec. W 1780 r. dziedziczką była pani Grąbczewska a Sucumin liczył 110 mieszkańców (w tym 69 katolików). Podkomorzyna Balbina Grąbczewska utrzymywała tu kaplicę domową. Przy wsi istniał też Sucyminek, który zapewne połączył się ze wsią. Na początku XX w. właścicielami dworku została przybyła z Prus rodzina Wicherków, później Albrechtów.

Trzcińsk. Niemiecka nazwa - Labuhnken. Wieś o rodowodzie szlacheckim. Należąca do dzisiaj do parafii Godziszewo. W XVIII w. we wsi znajdowała się szkoła. Dawniej własność Bonifratów. Do końca XVIII w. istniała we wsi kaplica. Wieś położona wzdłuż drogi Starogard - Gdańsk. Wyrazną dominantą jest wieża radiowo-telewizyjna. Dawna zabudowa uzupełniona nową, często niedopasowaną do zabudowy tradycyjnej. Układ dawnego majątku nieczytelny. Zabudowania

w formie pojedynczych siedlisk rozległe, położone wzdłuż czterech przecinających się dróg. Następuje uzupełnienie zabudowy wzdłuż dróg, zabudową niezwiązaną z rolnictwem.

Zduny. Niemiecka nazwa - Zduny. Dawne dobra rycerskie. Na miejscu znajdowała się gorzelnia i cegielnia oraz hodowla bydła, świń i owiec. Był to folwark rodziny Piwnickich. Wieś położona po dwóch stronach drogi krajowej nr 22. Brak śladów dawnego założenia, w jego miejscu zabudowa wielorodzinna niedopasowana do krajobrazu wiejskiego. Droga krajowa przecięła wieś na dwie części - północną i południową. Po stronie południowej zabudowania wsi, dawniej znajdował się tu majątek (dziś brak śladów założenia), obecnie w jego miejscu znajduje się zabudowa wielorodzinna. Po stronie północnej duże obszary sadów, nowa zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna oraz letniskowa (w kierunku jeziora).

Żabno. Niemiecka nazwa - Saaben. Wieś położona jest w północno-zachodniej części gminy. Stara część wsi obecnie znajduje się w granicach miasta. Granica miasta i wsi niezauważalna. Brak ekspozycji wsi i wartości wiejskiego krajobrazu. Układ starej wsi czytelny, jednak bardzo rozbudowany - dawna wieś w całości w granicach miasta Starogard Gdański. Zauważalne duże ciążenie w kierunku miasta. W obszarze gminy wiejskiej „nowsza” część wsi.

5.2.3 Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podziale na krainy historyczne, Gmina Starogard Gdański leży na Pomorzu Wschodnim, określanym współcześnie po prostu jako Pomorze lub tzw. Pomorze Gdańskie, stanowiącym część Polski północnej. W odniesieniu do granic podziału administracyjnego, położona jest w środkowo-wschodniej części województwa pomorskiego, na południe od Gdańska, miasta wojewódzkiego. Stanowi północno-wschodni fragment powiatu starogardzkiego, okalając Miasto Starogard, który jest siedzibą powiatu.

Gmina położona jest w regionie etniczno-kulturowym Kociewia, posiadającym własny zespół gwar, tworzący wyodrębniony etnolekt kociewski, o cechach łączących pierwiastki pomorskie (kaszubskie) oraz polskie (wielkopolskie, kujawskie). Razem z miastem Starogard, które uważane jest za stolicę Kociewia, stanowi ona centrum rolniczej, północno-wschodniej części Kociewia, w odróżnieniu od południowo-zachodniej, którą wypełniają w znacznej części Bory Tucholskie.

Geneza większości spośród 27 ośrodków wiejskich, przypada na średniowiecze, a znaczna ich część została założona nie później niż w XIII - XIV w. Część z nich zachowała swój historyczny układ ruralistyczny, a we wszystkich, ślady tego układu kształtują centra wsi. Te układy przestrzenne miały ścisły i niemal wyłączny związek z rolnictwem. Pierwotnie wszystkie wsie tworzyły się, jako jednostki związane z gospodarką rolną. W każdej w związku z tym można znaleźć istniejący lub zachowany fragmentarycznie układ ruralistyczny. Utrzymujący się charakter rolniczy utrwalał ten kształt i nawet, gdy wieś się rozwijała, zabudowa kontynuowała formę pierwotnego układu.

Najlepiej zachowane wiejskie układy przestrzenne można odnaleźć we wsiach oddalonych od Miasta Starogard Gdański lub niekorzystnie z nim powiązanych oraz we wsiach położonych przy szlakach komunikacyjnych nie odgrywających istotnej roli w ponadlokalnym ruchu kołowym. Przykłady takich wsi to: Linowiec, Ciecholewy, Rywałd, Brzeźno Wielkie, Klonówka, Dąbrówka, Sumin i Janin. Pewne cechy pierwotnego układu zachowała miejscowość Krąg (część centralna), przy czym na ukształtowanie rolniczej struktury zabudowy wsi nałożył się również historyczny przebieg linii kolejowej, Starogard Gdański – Skarszewy, ze zlokalizowaną w pewnej odległości od zwartej zabudowy wsi stacją kolejową z zabudową stacyjną. Powiązanie wsi ze stacją wyznaczyło nową oś rozwojową, prostopadłą do głównej ulicy wiejskiej. Miejscowościami, które uległy daleko idącemu przekształceniu w dobie gospodarki socjalistycznej, są dawne wsie folwarczne. W tych miejscowościach, w tym okresie funkcjonowały Państwowe Gospodarstwa Rolne lub ich filie. Odcisnęły one swoje piętno zarówno na układzie przestrzennym, formach zabudowy, ale również na szeroko rozumianym łańdźcu przestrzennym. W pierwszej kolejności znacznej degradacji uległy zespoły dworsko - parkowe lub pałacowo - parkowe. Powyższe zmiany są skutkiem decyzji i form działalności gospodarczej prowadzonych do końca lat 80-tych XX w. Pomimo, że obecnie nie są one kontynuowane, ich skutki trwają do dzisiaj, a niektóre negatywne przekształcenia (np. zabudowa mieszkaniowa) mają charakter nieodwracalny.

W miarę rozwoju systemu osadniczego rozwija się też organizacja kościelna. Tworzy ona sieć ośrodków, które schodzą do poziomu parafii. Najstarsze z nich to parafie: w Kokoszkowach, Jabłowie, Dąbrówce, Klonówce oraz Linowcu, gdzie parafia wraz z kościołem parafialnym istniała przed połową XVI w. Kościoły parafialne wraz z plebaniami integrują ośrodki wiejskie, podnosząc ich rangę, ustalając hierarchię węzłów sieci osadniczej. Parafia w Suminie pochodzi z późniejszego okresu.

Układy przestrzenne

Kształtowanie się układów przestrzennych wsi gminy Starogard Gdański stanowi efekt wielowiekowych przekształceń. Część wsi należała do starego, wczesnego osadnictwa słowiańskiego. Pierwotne układy często uległy już zatarciu w toku późniejszych przesiedleń ludności. Trwalsze stały się układy powstałe w toku średniowiecznej kolonizacji wiejskiej. Przykładami takich układów jest Dąbrówka lub Rywałd. Głębokie zmiany w strukturze przestrzennej wsi wprowadziły procesy kształtowania się gospodarki folwarcznej. Wiązały się one ze wzrostem od końca XV w. cen na produkty rolne i sprzyjały koncentracji produkcji rolnej w wielkich majątkach ziemskich (folwarkach). Szły one w parze ze zmianą świadczenia renty feudalnej z czynszowej na odrobkową (tzw. pańszczyznę). Skutkowało to często nowym podziałem gruntów chłopskich, z jednoczesnym zmniejszeniem działek poszczególnych gospodarstw. Mogło to również mieć wpływ na układ przestrzenny zabudowy - często rozproszona zabudowa, zabudowa rzędowa była zastępowana ulicową.

Kolejny etap przekształceń wiąże się z kryzysem gospodarki folwarcznej. Rozpoczął się on na przełomie XVII i XVIII w., gdy ceny produktów rolnych zaczęły spadać i trwał aż do XIX w., gdy na wsi, w dużych majątkach ziemskich, zaczynają się upowszechniać uprzemysłowione formy produkcji rolnej. Wiąże się to z jednej strony z rozwojem techniki, z drugiej z uwłaszczeniem chłopów. Od tej pory duże majątki korzystają z najemnej siły roboczej, na podobieństwo przemysłu. W dawnych folwarkach, oprócz produkcji rolnej pojawia się również przetwórstwo rolno-spożywcze (gorzelnie, ubojnie itp.), rośnie znaczenie hodowli oraz produkcji roślin przemysłowych. W tym czasie następuje na tych terenach sterowany przez państwo pruskie proces komasacji gruntów (łączenia rozproszonej własności, często połączony z tzw. separacją, czyli podziałem dawnej własności gminnej między właścicieli).

Ostatnim etapem są przekształcenia XX-wieczne, w tym kilkukrotne reformy rolne, nacjonalizacja dużych majątków ziemskich i próba siłowej kolektywizacji. Międzywojenna reforma Poniatowskiego, była dobrze przygotowana i zmierzała do poprawy efektywności gospodarstw rolników indywidualnych. Nowe gospodarstwa uzyskiwały pewien potencjał startowy w postaci zaczątkowej zagrody (są to tzw. poniatówki). Niestety jej zakres, w związku ze słabością gospodarczą państwa był ograniczony. Powojenna reforma realizowana na mocy dekretu PKWN przyjęła skalę masową, jednak oparta na założeniach ideologicznych, a nie ekonomicznych, zakonserwowała niekorzystną strukturę własności i charakter produkcji gospodarstw indywidualnych. Utworzenie Państwowych Gospodarstw Rolnych i późniejsza rabunkowa gospodarka rolna doprowadziło zarówno do dewastacji tych majątków, jak i do degradacji przestrzeni wiejskiej. Na te reformy i procesy nakładają się współczesne zjawiska utraty charakteru rolnego wielu wsi, czy to w sąsiedztwie miasta, czy też w sąsiedztwie ważnych szlaków transportowych.

Wsie gminy Starogard Gdański zlokalizowane w strefie podmiejskiej miasta, prawie nigdy nie tworzą funkcjonalnego centrum obszaru. Osadnictwo podmiejskie skutkuje znacznym rozrostem wsi położonych w sąsiedztwie miasta. Wśród nich są wsie stanowiące tradycyjne ośrodki wiejskie, pełniące historycznie, dzięki zlokalizowanym tam parafiom, majątkom ziemskim, funkcje centrów administracyjnych, życia społecznego i gospodarczego, są to:

- Kokoszkowy - duża wieś, od samego zarania pełniąca ważną rolę w sieci osadniczej ziemi starogardzkiej (siedziba parafii i dużego majątku ziemskiego). Dzisiaj jej struktura przestrzenna uległa deformacji, w związku z przebiegiem drogi wojewódzkiej niszczącej założenie parkowo-pałacowe oraz wskutek rozwoju na południowo-wschodnim fragmencie rozległego osiedla mieszkaniowego o cechach podmiejskich, które dodatkowo jest oddzielone od tradycyjnego centrum funkcjonalno-przestrzenną barierą wyżej wymienionej drogi,

- Nowa Wieś Rzeczna - duża wieś skupiona wokół dużego i dobrze rozwiniętego majątku ziemskiego. Układ ruralistyczny przetrwał, został jednak zdegradowany estetycznie. Pierwotnie nie odgrywała ważnej roli w sieci osadniczej (brak parafii), ale współcześnie sąsiedztwo miasta oraz drogi nr 22 silnie napędza jej rozwój obejmując nowe kompleksy zabudowy. Przy granicy z miastem - osiedle mieszkaniowe, którego cechy niczym nie odbiegają od sąsiadującej zabudowy miejskiej oraz wzdłuż drogi nr 22 i w jej sąsiedztwie - obszary zabudowy usługowej, przemysłowej, często przemieszanej z mieszkaniową (obszary zupełnie amorficzne, jeżeli doszukiwać się w nich jakiegokolwiek układu przestrzennego).
- Rokocin - wieś zorganizowanego wokół pięknego i w miarę dobrze utrzymanego założenia parkowo-pałacowego. Niestety częściowo jest ona rozdzielona przez przebieg drogi krajowej nr 22. Na południe Rokocina tworzą się nowe, zupełnie oderwane od tego układu obszary osiedli mieszkaniowych, związane z osadnictwem podmiejskim, ciągnące się aż do granic obrębu Koteże.
- Owidz - wieś ukształtowana wokół dużego majątku ziemskiego. Obecnie siedziba zespołu szkół średnich. Sam układ wsi nie jest rozległy, ale też nie został zdegradowany. Duże obszary osiedli mieszkaniowych lokują się w oderwaniu od niego, w kierunku wsi Barchnowy.

Inne ważne wsie, które historycznie tworzyły węzły sieci osadniczej i centra życia tego terytorium, to:

- Szpęgawsk - stara wieś, która zawsze odgrywała ważną rolę dla okolic wiejskich, choć historycznie silnie powiązana z Tczewem. Do XVI w. we wsi znajdował się kościół. Rola wsi wzrastała od XIX w., w związku z przebiegiem linii kolejowej i lokalizacją przystanku kolejowego.
- Klonówka - stara wieś parafialna, majątek ziemski. Historycznie pełniła ważniejszą rolę w systemie osadniczym niż dzisiaj. Współcześnie wieś z dobrze utrzymaną funkcją rolniczą. Nie obserwuje się tutaj żywiołowych procesów rozlewania się zabudowy.
- Jabłowo - jedna z najstarszych wsi parafialnych, zlokalizowany jest tu kościół pochodzący z XIV w. oraz duży majątek ziemski. Od strony zachodniej dobrze zarysowana granica urbanizacji (krawędź obszaru zabudowanego i przestrzeni otwartej). Pewne tendencje do rozpraszania zabudowy obserwowane są od strony wschodniej, w kierunku Lipinek Szlacheckich.
- Dąbrówka - stara wieś parafialna z zachowanym średniowiecznym kościołem, dawne dobra królewskie (wcześniej książęce) z osadnictwem włościańskim, lokowanym prawdopodobnie na prawie niemieckim. Wieś doskonale zachowała swój historyczny układ przestrzenny. Sama wieś nie wykazuje tendencji rozpraszania zabudowy, ale takie procesy można zaobserwować na północy obrębu, w sąsiedztwie drogi Koteże - Jabłowo.
- Sumin - wieś ukształtowana w sąsiedztwie majątku ziemskiego (dobra rycerskie). Znajduje się tu również parafia z późniejszego okresu. Wieś już pierwotnie posiadała funkcje wzmacniające jej rangę (kuźnia, karczma). Dzisiaj istotny ośrodek usługowy (oświata, kultura).

Odmierna sytuacja dotyczy podrzędnych wsi podmiejskich, które nie posiadały silnych elementów koncentrujących osadnictwo i funkcje usługowe, lub nie tworzących zwartego zagospodarowania. Nie stanowiły one wcześniej głównych centrów osadniczych, czy też usługowych dla terytorium dzisiejszej gminy. Dopiero w ostatnich latach są one przedmiotem intensywnego osadnictwa podmiejskiego. Obejmują one następujące wsie:

- Janowo - wieś związana administracyjnie z Owidzem, jej kształt przestrzenny i wyposażenie usługowe, osłabia jej rolę jako samodzielnego ośrodka).
- Kolincz - częściowo zachowany układ ruralistyczny, wzdłuż drogi powiatowej. Wieś stanowi obszar żywiołowego rozwoju nowych obszarów zabudowy mieszkaniowej w postaci osiedli podmiejskich.
- Koteże - częściowo zachowany układ ruralistyczny, lecz jego otoczenie ulega głębokiemu przekształceniu. Przy granicy z miastem kształtują się rozległe osiedla.

Ostatnia grupa wsi podmiejskich to jednostki, które praktycznie tworzą się współcześnie lub są w fazie zaniku (wchłaniania przez miasto), są to:

- Żabno - obecnie jednostka ta nie występuje w pierwotnym kształcie, w ostatnim dziesięcioleciu została ona podzielona, przy czym wschodnia jej część została wcielona do miasta, a jej struktura zaczyna się coraz bardziej rozpuszczać w układzie ogólnie miejskim. Pozostała część uległa dezintegracji, utraciła jasno określone centrum i zaczyna rozwijać się jako peryferia miejska.
- Okole - dawniej mała osada wiejska, która dzisiaj nie tworzy żadnej struktury centralnej w stosunku do rozwijającego się żywiołowo osadnictwa podmiejskiego, w żaden sposób nie związanego z dawnym układem przestrzennym i funkcjonalnym.
- Barchnowy - wieś ta, jak również obręb geodezyjny Barchnowy, nie sąsiadują z Miastem. Jednak północny fragment obrębu jest obszarem intensywnego osadnictwa podmiejskiego kontynuującego przestrzennie rozwój wsi Owidz. Sama wieś Barchnowy nie posiada bogatego wyposażenia usługowego i również funkcjonalnie jest silnie związana z Owidzem.

Poniższa tabela (Tabela 2) zestawia dane o układach przestrzennych, roli wsi w organizacji kościelnej oraz sytuację kształtowania się własności ziemskiej w poszczególnych wsiach⁸.

⁸ na podstawie: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Starogard Gdański - dokument pierwotny, 1999 r.

Tabela 2. Układy przestrzenne wsi, lokalizacja kościołów, własność ziemska.

	Układ przestrzenny	Parafia/ kościół	Własność dóbr	Zachowane elementy zagospodarowania folwarcznego	Udział gruntów folwarcznych/ czynszowych XVI w.			
			XVI w.		grunty folwarczne		grunty czynszowe /włościańskie	
					[łany]	[hektary]	[łany]	[hektary]
Barchnowy	nieczytelny		szlachecka					
Brzeźno Wielkie	owalnica		kościelna				20	359,1
Ciecholewy	wielodrożny (centrum), rządowy (obrzeża)		szlachecka		21.5	386,03	12	215,46,
Dąbrówka	owalnica (wieś placowa)	kościół parafialny (XIV/XV w.)	królewska				58	1041,39
Jabłowo	nieczytelny	kościół parafialny (XIV w.)	królewska	majątek ziemski, zespół dworsko-parkowy, zabudowa folwarczna			66	1185,03
Janin	wieś folwarczna		b.d.	folwark				
Janowo			b.d.					
Klonówka	ulicowy (centrum)	kościół parafialny (poł. XIV w.)	królewska	majątek ziemski, zespół dworsko-parkowy, zabudowa folwarczna			60	1077,3
Kokoszkowy	nieczytelny	kościół parafialny (poł. XIV w.)	królewska	pozostałości pałacu i zabudowy folwarku	7	125,69	53	951,62
Kolincz	ulicowy (pierwotny)		szlachecka	folwark			24	430,92
Koteże	ulicowy (centrum)		miejska		16	287,28	0	0
Krag	wielodrożny (centrum), rządowy (obrzeża)	kościół poewangelicki (pocz. XX w.)	szlachecka		18	323,19	11,5	206,48
Linowiec	ulicowy (centrum)		królewska	majątek ziemski, zabudowa folwarczna			50	897,75
Lipinki Szl.	rządowy		królewska				9	161,6
Nowa Wieś Rieczna	ulicowy (pierwotny)	kościół filialny (do XVII w.)	królewska	majątek ziemski, zespół dworsko-parkowy, zabudowa folwarczna			60	1077,3
Okole			b.d.					
Owidz	wieś folwarczna		szlachecka	majątek ziemski, zespół dworsko-parkowy, zabudowa folwarczna			6	107,73
Rokocin	nieczytelny		szlachecka	majątek ziemski, zespół dworsko-parkowy, zabudowa folwarczna	26	466,83	14	251,37
Rywałd	owalnica (wieś placowa)		królewska	zabudowa folwarczna			45	807,98
Siwiałka	nieczytelny		b.d.					
Sucumin	nieczytelny		szlachecka	majątek ziemski, zespół dworsko-parkowy, zabudowa folwarczna			23,75	426,43
Sumin	wielodrożny (centrum), rządowy (obrzeża)	kościół parafialny (XX w. - 1926/27 r.)	szlachecka	majątek ziemski, zespół dworsko-parkowy	26	466,83	18	323,19
Stary Las			b.d.					
Szpegawsk	ulicowy (centrum)	kościół parafialny (do XVI w.)	szlachecka	majątek ziemski, zespół dworsko-parkowy	12	215,46	15	269,33
Trzecińsk	nieczytelny		szlachecka		4,5	80,8	26	466,83
Zduny	nieczytelny		szlachecka	majątek ziemski, zabudowa folwarczna			21	377,06
Żabno	nieczytelny		królewska				36	646,38

Obiekty sakralne

Architekturę sakralną na terenie gminy Starogard Gdański reprezentuje sześć kościołów w miejscowości: Dąbrówka, Jabłowo, Klonówka, Kokoszkowy, Krąg i Sumin. Świątynie pełnią rolę dominant architektonicznych w obrębie historycznych układów przestrzennych. Charakteryzuje je najbogatsza forma architektoniczna. Wszystkie zabytki sakralne są w stanie dobrym lub bardzo dobrym. Cztery z nich datowane są na okres średniowiecza - XIV i XV w., pozostałe dwa pochodzą z XIX i początku XX w. Wszystkie wpisane są do rejestru zabytków.

Tabela 3. Obiekty sakralne na terenie gminy Starogard Gdański.

Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Rejestr zabytków
Dąbrówka	Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	XV w.	320 z dnia 08.09.1962 r.
Jabłowo	Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca	XIV w.	321 z dnia 08.09.1962 r.
Klonówka	Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny	XIV w.	739 z dnia 21.12.1972 r.
Kokoszkowy	Kościół parafialny p.w. św. Barbary	XIV w.	299 z dnia 06.08.1962 r.
Krąg	Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP	XIX w.	1674 z dnia 23.09.1998 r.
Sumin	kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela	1926 r.	1185 z dnia 20.10.1987 r.

Dąbrówka. Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego (rejestr zabytków nr 320). Kościół powstał w XV w., w centralnej części wsi Dąbrówka. Kościół jest orientowany, murowany z cegły nieotynkowanej, a jego korpus posadowiono na planie prostokąta. Do elewacji szczytowej przylega wieża na planie kwadratu nakryta stromym dachem namiotowym, krytym dachówką. Na osi elewacji frontowej znajduje się profilowany portal drzwiowy zamknięty łukiem ostrym. Naroża wieży są oskarpowane. W najwyższej kondygnacji wieży w każdej ze ścian umieszczone są pary prostokątnych okien zamkniętych ostrołukowo. Pięcioosiowa tylna elewacja szczytowa jest schodkowa i zwieńczona sterczynami, w jej obrębie znajdują się prostokątne tynkowane na biało blendy z dwoma niewielkimi oknami na planie prostokąta. Poniżej na osi elewacji frontowej znajduje się prostokątne okno zamknięte ostrołukowo. Kościół nakryty jest dachem dwuspadowym krytym dachówką. Do zachodniej elewacji przylega nawa na planie prostokąta. Stan zachowania kościoła dobry, miejscami mury zewnętrzne zawilgocone.

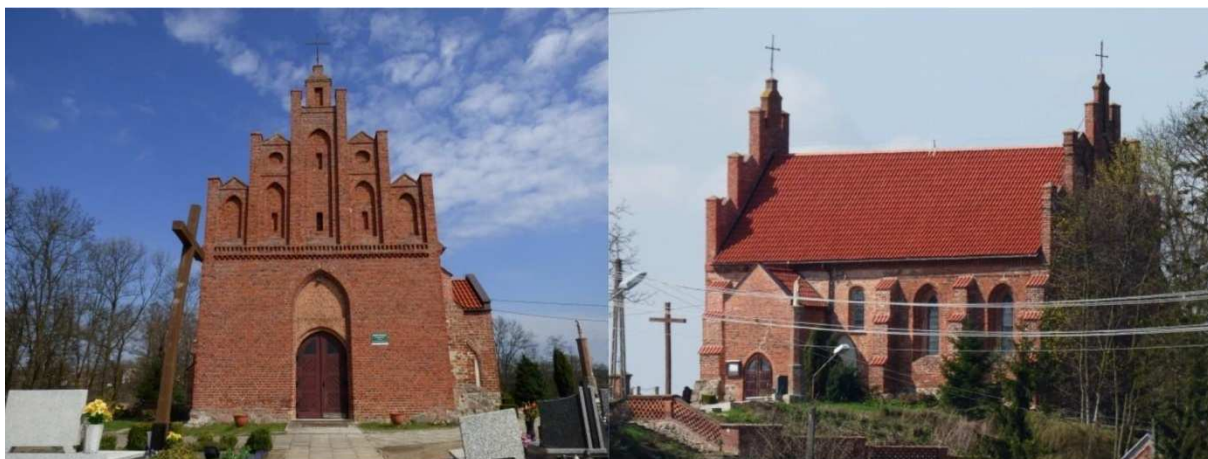
Fot. 1. Dąbrówka. Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Jabłowo. Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca (rejestr zabytków nr 321). Kościół został zbudowany w XIV w. Jest to obiekt murowany z cegły na podmurówce z kamienia założony na planie prostokąta. Elewacje boczne oraz szczytowe kościoła są oskarpowane, zakończone schodkowo i udekorowane sterczynami. W części szczytowej znajdują się ostrołukowo zakończone blendy, a na osi elewacji umieszczono prostokątne, zakończone ostrołukowo okno z witrażem. Pomiędzy skarpami na elewacjach bocznych znajdują się dwa prostokątne okna zakończone łukiem ostrym oraz blendy tynkowane na biało. Do północnej ściany przylega transept. Kościół nakryty jest dwuspadowym dachem pokrytym dachówką. Stan zachowania kościoła dobry.

Fot. 2. Jabłowo. Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Klonówka. Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny (rejestr zabytków nr 739). Kościół wzniesiony w 2 poł. XIV w., częściowo przebudowany w połowie XVIII i końcu XIX w., remontowany w latach 1905-1910. Gotycki, ceglany, orientowany, wsparty na kamiennej podmurówce, na planie prostokąta, salowy, trójprzęsłowy, z nieznacznie węższym, prosto zamkniętym prezbiterium, zakrystią od północy i przedsionkiem od południa. Od zachodu wtopiona w mury budowli czworoboczna, czterokondygnacyjna wieża, nakryta drewnianym kopulastym hełmem z końca XIX w., z sygnaturką zakończoną ośmiobocznym, namiotowym daszkiem. Do ściany południowej wieży przylega mała kwadratowa wieżyczka schodowa. Dach nad kościołem dwuspadowy, nad zakrystią - pulpitowy, pokryty dachówką mnich-mniszka. Korpus kościoła opięty trójuskokowymi skarpami, ściany południowa i północna przeprute pięcioma ostrołukowymi oknami; kilka okien zachowało profilowane ościeża. Nad ścianą wschodnią wznosi się trójdzielny, schodkowy szczyt, ozdobiony czterema sterczynami i trzema podwójnymi blendami, w których umieszczono wąskie okna o łuku odcinkowym; każda z trzech części szczytu zakończona wimpergą z prześwitem w formie rombu; w zwieńczeniu szczytu kula i chorągiewka z datą „1863”. Pośrodku ściany prezbiterium szerokie, ostrołukowe, trójdzielne okno, flankowane dwiema skarpami i prostokątnymi tynkowanymi wnękami. Mury wieży dzielą pionowo wysokie blendy zamknięte łukiem odcinkowym; w każdej ze ścian górnej kondygnacji - po dwa otynkowane ślepe otwory o łuku odcinkowym, naroża ujęte czterouskokowymi skarpami; w przyziemiu wieży - profilowany, ostrołukowy portal z głównym wejściem do kościoła. Kruchta ozdobiona dekoracyjnym szczytem schodkowym z trzema ostrołukowymi blendami. Sklepienia krzyżowe, przekrywające pierwotnie wnętrze korpusu i prezbiterium, w poł. XVIII w. zostały zamienione na kolebkowe z lunetami. Kruchta podwieżowa połączona z nawą szerokim półokrągłym łukiem, kruchta południowa - bogato profilowanym, ostrołukowym portalem. Mury kościoła zbudowane z cegły gotyckiej, w układzie polskim, duże partie ścian przemurowane w pocz. XX w. W 1972 r. rozebrano neogotycką drewnianą kruchtę zbudowaną w końcu XIX w. przy frontowej elewacji wieży; stare, barokowe drzwi na kątach zawiasach przeniesiono do wnętrza, na ich miejsce wykonano nowe, o formach gotyckich. Stan zachowania kościoła dobry.

Fot. 3. Klonówka. Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Kokoszkowy. Kościół parafialny p.w. św. Barbary (rejestr zabytków nr 299). Kościół znajduje się przy ulicy Szkolnej 8 w Kokoszkowach. Został wzniesiony ok. poł. XIV w., w latach 1587-96 władali nim czasowo luteranie, od 1653 do 1827 r. parafią zarządzali dominikanie tczewscy. Daty większych remontów kościoła to koniec XIX w., lata 1912-13 i lata 90. XX w. Jest to budynek murowany z kamienia i cegły. Korpus dzieli się na dwie bryły, zachodnią i nieznacznie niższą wschodnią. Dach dwuspadowy kryty dachówką esówką. Nad prezbiterium znajduje się drewniana wieża na planie kwadratu wkomponowana w korpus budowli. Wieża posiada namiotowy dach, przechodzący w stożkowy i kryta jest blachą. Na wschodniej ścianie znajduje się pięcioosiowy gotycki szczyt zwieńczony sterczynami, poniżej których umieszczono tynkowane na biało blendy. Na elewacjach bocznych pomiędzy skarpami znajdują się prostokątne zakończone łukiem okna. Pomiędzy skarpami na wschodniej ścianie w tynkowanej na biało niszy umieszczono figurę ukrzyżowanego Chrystusa. Stan zachowania kościoła bardzo dobry.

Fot. 4. Kokoszkowy. Kościół parafialny p.w. św. Barbary (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Krag. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP (rejestr zabytków nr 1674). Kościół powstał w XIX w. Jest to budynek orientowany, murowany z cegły i posadowiony na kamiennym fundamencie. Kamienne są także naroża obiektu oraz dolne części oskarpowania. W południowo-zachodnim narożu wkomponowana jest wieża kryta dwuspadowym dachem ze szczytami zwieńczonymi sterczynami i tynkowanymi na biało blendami. W elewacjach wieży oraz korpusu znajdują się biforia, a w ścianie zachodniej triforium z prostokątnych zakończonych ostrym łukiem okien. Pod gzymsem umieszczono ceglane fryzy. Dach jest dwuspadowy i pokryty blachodachówką.

Fot. 5. Krąg. Kościół parafialny Wniebowzięcia NMP (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Sumin. Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela (rejestr zabytków nr 861). Kościół datowany jest na 1926 r. Jest to budynek w stylu barokowym, na planie krzyża na kamiennym fundamencie z niedużym transeptem i zamknięty apsydą. W północno-zachodnim rogu wkomponowana jest wieża na planie kwadratu z podwójnym dachem cebulastym i sygnaturką pokryta blachą. Na frontowej osi elewacji pomiędzy pilastrami znajduje się portal drzwiowy, a nad nim okulus z witrażem. W wolutowym szczycie fasady znajdują się dwa mniejsze pilastry oraz nisza z figurką Matki Boskiej, a nad nią eliptyczne okno. W elewacjach znajdują się prostokątne okna zakończone łukami. Dach jest dwuspadowy kryty dachówką mnich-mniszka.

Fot. 6. Sumin. Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Założenia dworsko-parkowe z folwarkami

Na terenie gminy Starogard Gdański licznie występują założenia przestrzenne zespołów pałacowo - parkowych, dworskich i folwarcznych, obejmujące poza częścią rezydencjonalną także zabudowę folwarczną, kolonię mieszkaniową pracowników folwarku oraz dawne sady i ogrody użytkowe. Atutami zespołów stanowią komponowane parki, czy malownicze położenie, często nad jeziorami (m.in. Jabłowo, Sumin, Szpęgawsk).

Duża część tych zespołów uległa znacznej degradacji. Parki bądź to zostały zupełnie zlikwidowane (jak w przypadku wsi Kokoszkowy), lub są zaniedbane i przetrzebione. Część dworów popadła w ruinę lub zostało gruntownie przebudowanych na różne cele (mieszkaniowe, administracyjne i inne), tracąc wartości architektoniczne (m.in. Klonówka, Kokoszkowy, Owidz, Sucumin). Zabudowa mieszkalna robotników rolnych (np. tzw. czworaki), została zastąpiona zabudową wielorodzinną o charakterze imitującym modernistyczne osiedla miejskie z tego okresu, nie komponującą się z wiejskim i historycznym otoczeniem. Pewnymi wyjątkami na tym tle są przypadki Rokocina i Szpęgawska, gdzie funkcje ośrodków opieki społecznej i opieki zdrowotnej, pozwoliły

powstrzymać degradację i uratować najistotniejsze wartości, przynajmniej zespołów pałacowo-parkowych. Dosyć dobrze przedstawia się również Sumin, gdzie w pałacu zlokalizowana jest szkoła publiczna, zarządzana przez Gminę. Pewna szansa istnieje również przed pałacem w Nowej Wsi Rzecznej (obecnie wykupiony przez osoby prywatne), chociaż jego obecny stan techniczny sygnalizuje konieczność poniesienia bardzo wysokich nakładów na jego rewaloryzację.

Tabela 4. Zespoły dworsko-parkowe i folwarczne na terenie gminy Starogard Gdański.

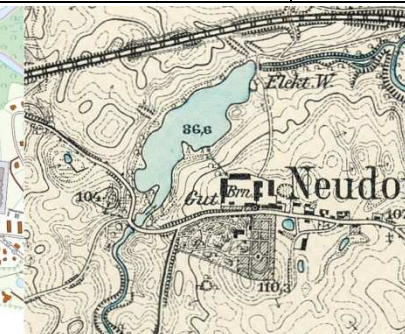
Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Rejestr zabytków
Jabłowo	Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem	1 poł. XIX w.	-
		Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r. Układ zespołu częściowo zachowany, widoczny w terenie. Mocno odznaczające się zadrzewienie parkowe, a dzięki przedpolu w postaci jeziora widoczne zabudowania dawnego założenia. Część budynków została rozebrana. Zachowane budynki zaniedbane wymagają bieżących prac remontowych. Park podworski o powierzchni 3,0 ha częściowo zachowany, ze stawem pośrodku.	
Klonówka	Zespół dworsko - folwarczny	XIX w.	-
		Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r. Układ zespołu obecnie mocno zatarty. Dwór z przełomu XVIII/XIX w. nie istnieje, został spalony w 1945 r. Zachowane budynki zaniedbane wymagają bieżących prac remontowych. Zabytkowy park o powierzchni 5,0 ha obecnie zaniedbany, bezplanowo dosadzany klonami.	
Kolincz	Zespół dworsko - folwarczny		-
		Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r. Układ zespołu obecnie mocno zatarty. Część budynków została rozebrana. Dwór przekształcony w budynek mieszkalny. Park zachowany fragmentarycznie.	
Kokoszkowy	Zespół dworsko-parkowy		-
		Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r. Układ zespołu obecnie nie zachowany. Majątek zdegradowany powojenną zabudową. Dwór przebudowany, część budynków rozebranych, park niezachowany.	

Krąg	Zespół dworsko - parkowy	XIX w.	-
Nowa Wieś Rieczna	Zespół pałacowo-parkowy (z folwarkiem)	XIX w.	Nr 104 z dnia 07.08.1982 r.
Owidz	Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	k. XIX w.	Nr 1167 z dnia 25.05.1987 r.
Rokocin	Zespół dworsko - parkowy (z folwarkiem)	XIX w.	Nr 1206 z dnia 15.02.1988 r.
Rywałd	Zespół dworsko-folwarczny	pocz. XX w.	-

Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r.

Układ zespołu częściowo zachowany, czytelny w krajobrazie wsi. Dwór (obecnie mieści się w nim świetlica wiejska i punkt przedszkolny) oraz otaczający park zachowane w dobrym stanie.

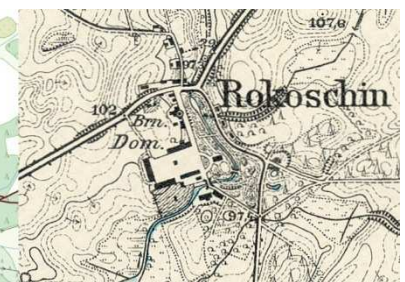
Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r.

Układ zespołu częściowo zachowany. W krajobrazie wyróżnia się zadrzewienie parku. Dwór w złym stanie technicznym, park zaniedbany/zarośnięty krzewami. Zabudowania folwarczne (od pñ.) obecnie nie istnieją.

Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r.

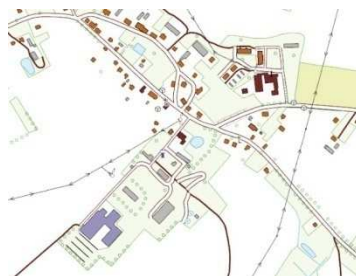
Układ zespołu częściowo zachowany, czytelny w terenie. Założenie widoczne w krajobrazie wsi. Dwór w bardzo złym stanie technicznym. Park zaniedbany /zarośnięty krzewami. Część budynków z zespołu folwarcznego została rozebrana.

Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r.

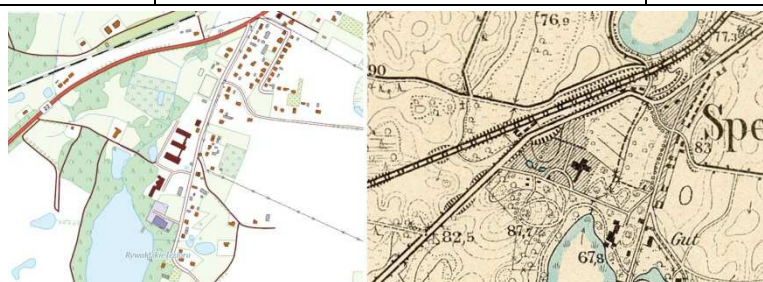
Dawniej duży majątek - zespół dworsko-parkowy z folwarkiem. Obecnie pozostał dwór położony w parku. Dwór w dobrym stanie technicznym dzięki ułożeniu w nim Domu Pomocy Społecznej. Park zadbane, zadrzewienie czytelne w krajobrazie wsi. Teren dawnego podwórza

folwarcznego zupełnie oddzielony - obecnie budynki nie zachowane.

Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r.

Układ zespołu obecnie mocno zatarty. Dawny dwór z folwarkiem został rozbudowany w kierunku południowym o dalsze zabudowania gospodarcze. Dwór dobrze zachowany (obecnie mieści się w nim przedszkole). Część budynków z zespołu folwarcznego rozebranych.

Sucumin	Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem	poł. XIX w.	Nr 861 z dnia 25.04.1977 r.
		Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r. Zadrzewienie dawnego parku wraz z pałacem widoczne w krajobrazie wsi. Dawny układ przecięty drogą krajową. Majątek zlokalizowany na górze po pñ. stronie drogi. Z drogi od Sumina widoczne zadrzewienie parkowe z wieżą pałacu. Układ dawnego założenia czytelny, jednak zabudowany późniejszymi budynkami gospodarstwa rolnego. Dwór w dobrym stanie, park częściowo zachowany, zaniedbany, porośnięty krzewami. Część budynków z zespołu folwarcznego została przebudowana.	
Sumin	Zespół dworsko-parkowy	poł. XIX w.	-
		Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r. Z dawnego założenia pozostał pałac w parku, brak podwórza folwarcznego. Dwór w dobrym stanie, obecnie mieści się w nim szkoła. Park zadbane. Zabudowania folwarczne częściowo zachowane.	
Szpegawsk	Zespół dworsko-parkowy	1 poł. XIX w.	Nr 740 z dnia 21.12.1972 r.
		Mapy: 1 - stan obecny, 2 - Mapa Messtischblatt, 1910 r. Układ zespołu zachowany. Dwór w dobrym stanie, obecnie mieści się w nim Dom Pomocy Społecznej. Park zachowany, w dobrym stanie.	

Poniżej opisane zostały najciekawsze i najlepiej zachowane założenia.

Nowa Wieś Rzeczna. Zespół pałacowo-parkowy (rejestr zabytków nr 104). Budynek pałacu wzniesiono w połowie XIX w. Jest on orientowany, murowany z cegły, otynkowany. Bryła jest rozczłonkowana, część środkową przykrywa dach dwuspadowy, kryty nową dachówką karpiówką. Zachowała się stolarka okienna i drzwiowa. Pierwszy murowany pałac postawiony został na rzucie prostokąta, jako budynek parterowy z dwuspadowym dachem z lukarnami i pseudoryzalitami symetrycznie usytuowanymi w obrębie obu elewacji. Ta część budynku jest sześćoosiowa, boniowana z czterokwaterowymi prostokątnymi oknami zamkniętymi łukiem. W elewacji frontowej znajduje się ganek. Do obiektu dobudowano w przeszłości dwupiętrowy budynek nadając pałacowi obecny kształt. Dobudowana część ma dwie kondygnacje przykryte płaskim dachem osłoniętym tralkową attyką. Ta część ma 3 osie w elewacji frontowej i 4 w szczytowej i jest również boniowana. Okna w obrębie pierwszej kondygnacji są zamknięte półkoliście z attykami nawiązującymi do attyki dachowej, a drugiej - prostokątnie zwieńczone trójkątnymi naczółkami, wszystkie obramowane pilastrami. Do tego budynku dobudowano przeszkloną werandę zwieńczoną tarasem i zdobioną półkolumnami oraz trzykondygnacyjną wieżę widokową w północno zachodnim narożu ze stożkowym dachem z lukarnami okoloną kutą balustradą. W chwili obecnej część okien została powybijana i zasłonięta sklejką. Obecnie pałac jest nieużytkowany, niszczeje, stan zachowania zły, widoczne spękania ścian, silne zawilgocenia fundamentów, miejscami widoczne ubytki tynku i cegieł

z murów obwodowych, budynek nie jest wystarczająco zabezpieczony przed dostępem osób postronnych.

Integralną częścią założenia jest park krajobrazowy wielkości ok. 6 ha położony być może w miejscu wcześniejszego. W parku znajdują się szpalery starych świerków i lip. W części zachodniej polana z dębem szypułkowym, czerwonym jaworem i kępą modrzewiów japońskich. Ścieżki poprowadzone płynnie, tarasowane, częściowo zarośnięte. Na osi głównej alei zachowała się podstawa fontanny. W części wschodniej znajduje się dawny warzywnik, po 1945 r. przeznaczony na działki. Do parku należał również przyległy od zachodu las, w którym znajduje się nagrobek jednego z właścicieli. Częścią zespołu był także leżący po przeciwległej stronie drogi folwark i wybieg dla koni.

Fot. 7. Nowa Wieś Rzeczna. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Owidz. Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem (rejestr zabytków nr 1167). Dwór murowany z otynkowanej cegły datowany na koniec XIX w. Budynek posiada asymetryczną bryłę. Jest parterowy z mieszkalnym poddaszem. Dwuspadowy dach z naczółkami i niewielkimi lukarnami kryty jest dachówką esówką. Bryła dzielona jest na dwie części wieżyczką wejściową wkomponowaną we frontową elewację. Wieżyczkę założono na planie koła, ze stożkowym dachem krytym ocynkowaną blachą. Fragment dachu na wschód od wieżyczki zawalił się do środka budynku. Posiada w swojej środkowej części elewacji frontowej ganek i ułożoną nad nim facjatę z dachem poprzecznym. Drzwi wejściowe wkomponowane są w półkoliście zamknięte okno z półkolistym żelaznym deszczochronem. Budynek jest w bardzo złym stanie technicznym (zachowane jedynie ściany zewnętrzne) i grozi katastrofą budowlaną.

Przy dworze, od wsch. zlokalizowany jest budynek mieszkalny datowany na koniec XIX w. Jest to ceglany, 1,5 kondygnacyjny budynek na planie prostokąta z dwuspadowym dachem krytym papą. Ganek wejściowy ma konstrukcję szkieletową, a po obu jego stronach znajdują się pary okien. Pod gzymsem oraz na wysokości stropu pierwszej kondygnacji znajduje się bogaty detal ceglany. Okna czterokwaterowe zamknięte odcinkowo. Do głównego budynku przylega mniejszy trójosiowy jednokondygnacyjny budynek z pulpitowym dachem, ceglana attyka i sterczynami w narożach.

Dwór otoczony jest parkiem krajobrazowym datowanym na koniec XIX w. Tworzą go stare dęby otaczające dwór. Układ kompozycyjny parku obecnie mocno zatarty. Zachowana jedynie prosta aleja wiodąca do bramy na Janowo.

Zabudowania folwarczne zlokalizowane na płn. od dworu są częściowo zachowane, m.in. stodoła, budynek gospodarczy, obora. Obora podworska datowana na koniec XIX w. Jest to wysoki ceglany budynek wzniesiony na planie prostokąta. Ma jedenaście osi w tym główną bramę w osi środkowej. Elewacje zdobione są arkadami, a w części z nich znajdują się dwudziestokwaterowe okna z zachowaną oryginalną stolarką okienną. Ponadto w górnych częściach arkad znajdują się niewielkie otwory wentylacyjne, zaś nad środkową bramą dodatkowo większy okrągły o ażurowej konstrukcji. W szczycie również ażurowe otwory wentylacyjne o prostokątnym trójkątnie zamkniętym kształcie. Dach jest dwuspadowy, kryty blachą. Stodoła podworska - datowana na koniec XIX w. Jest to wysoki, ceglany budynek na rzucie prostokąta o niezachowanym dachu. Elewacje zdobione są arkadkami. Budynek posiada ażurowe otwory wentylacyjne w pulpitych arkad. Przeprowadzone zostały prace

remontowe. Budynek dzięki przeprowadzonym pracom posiada dwuspadowy dach, kryty papą. Wstawione zostały także drewniane drzwi.

Znaczna część budynków wchodzących w skład zabudowań folwarcznych została przebudowana współcześnie.

Fot. 8. Owidz. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Rokocin. Zespół dworsko-parkowy (rejestr zabytków nr 1206). Dwór został zbudowany w XIX w. Jest to ceglany, otynkowany budynek na kamiennym fundamencie. Budynek posadowiono na planie wydłużonego prostokąta z płytkim ryzalitem i dobudowaną werandą w północo-wschodnim narożniku. Budynek dzieli się na trzy bryły: zachodnią o dwóch kondygnacjach, środkową - 1,5 kondygnacji, oraz wschodnią - parterową. Elewacja nawiązująca do klasycyzmu. Widoczny jest gzyms wieńczący, oraz gzymsy i obramienia okienne na poziomie pierwszego piętra. Pomiędzy oknami na pierwszej kondygnacji istnieją półkolumny, a na parterze pilastry. Stolarka okienna została wymieniona lecz zachowano podziały. Wielospadowy dach budynku kryty jest blachodachówką. Budynek zachowany jest w bardzo dobrym stanie.

Park dworski datowany jest na XIX w. Park tworzy starodrzew dębowy, świerkowy i tuje. Przez park biegną dobrze utrzymane alejki spacerowe z licznymi mostkami na przepływającym strumyku.

Na zach. od dworu i parku zlokalizowane były zabudowania folwarczne, dziś niezachowane.

Fot. 9. Rokocin. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Sucumin. Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem (rejestr zabytków nr 861). Pałac powstał w XIX w. Jest to budynek dwukondygnacyjny o rozczłonkowanej bryle z dachem wielospadowym krytym blachą. Posadowiony jest częściowo na podmurówce z kamienia. Jest to obiekt w barokowej stylistyce. W północnej części znajduje się drewniana weranda wejściowa zaś nad

nią ozdobnie zakończony fragment elewacji frontowej. W północno-wschodni narożnik pałacu wkomponowana jest dwukondygnacyjna wieża na planie koła z barokowym hełmem. W narożnik południowo-wschodni wkomponowano wyższą wieżę – czterokondygnacyjną na planie kwadratu, ze stromym czterospadowym dachem. Elewacja budynku jest boniowana. Część okien posiada obramienia. We wschodniej części budynek zdobią liczne sztukaterie. Zachowała się stolarka okienna i drzwiowa. Część okien została powybijana, w miejsce szyb wstawiona jest sklejka.

Park datowany jest na XIX w. Zachowała się aleja starych lip prowadzą do pałacu oraz pozostałości ceglanej bramy przy pałacu i przy wschodniej granicy działki.

Zabudowania folwarczne częściowo zachowane, m.in. dwie stajnie, spichlerz, owczarnia, stajnia/obora, chlewnia, rzędcówka. Budynki są zaniedbane, wymagają bieżących prac remontowych.

Fot. 10. Sucumin. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Szpegawsk. Zespół dworsko-parkowy (rejestr zabytków nr 740). Budynek został zbudowany w pierwszej połowie XIX w. Dwór zbudowany jest z dwóch brył. Północna to główna część dworu. Posiada dwie kondygnacje i poddasze. Kryta jest dachem mansardowym z trójosiowym pseudoryzalitem w obu dłuższych elewacjach i przeszklonym gankiem wejściowym. W szczycie pseudoryzalitu jest okulus, a poniżej na wysokości pierwszego piętra trzy okna oddzielone pilastrami. Po obu stronach znajdują się dwuosiowe wystawki. Elewacja szczytowa budynku jest czteroosiowa na parterze i dwuosiowa na piętrze z oknem w każdej osi. W północno-zachodnim narożu znajduje się jednokondygnacyjna przybudówka na planie prostokąta z ryzalitem i schodami w części frontowej. W południowo-zachodniej części budynek łączy się z drugą częścią – zbudowaną na planie prostokąta, dwukondygnacyjną lecz o niższych kondygnacjach niż w części głównej dworu. Poddasze jest mieszkalne, a dach dwuspadowy kryty dachówką karpiówką i 3 lukarnami po stronie wschodniej i 5 po zachodniej. Budynek został odrestaurowany. Zachowano oryginalną stolarkę okienną.

Park założono w pierwszej połowie XIX w. Widoczne są zachowane aleje różnych rodzajów drzew. Wśród drzewostanu dominują: akacja, dąb i kasztan. W parku znajdują się alejki wyłożone prostokątną i sześciokątną kostką brukową.

Fot. 11. Szpegawsk. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Zabytkowa zielen

Na terenie gminy Starogard Gdański występują obszary zieleni komponowanej - parki, cmentarze, aleje przydrożne.

Parki

Parki w większości związane są z założeniami dworsko-folwarcznymi, tworząc wraz z nimi wnętrza architektoniczno-krajobrazowe, niejednokrotnie o unikalnej wartości. Do najcenniejszych zaliczyć można parki w: Nowej Wsi Rzecznej - o wielkości ok. 6 ha ze szpalerem starych świerków i lip, z fontanną na osi głównej alei i z dawnym warzywnikiem w części wschodniej (obecnie działki); w Owidzu - o układzie obecnie mocno zatartym z zachowaną prostą aleją wiodącą do bramy na Janowo; w Rokocinie - utworzonym przez starodrzew dębowy, świerkowy i tuje; Sucuminie - z zachowaną aleją starych lip prowadzącą do pałacu oraz z pozostałościami ceglanej bramy przy pałacu i przy wschodniej granicy działki, i w Szpęgawsku - z zachowanymi alejami różnych rodzajów drzew (bardziej rozszerzony opis znajduje się w podrozdziale: *Założenia dworsko-parkowe z folwarkami*, s. 56-62).

Zielen przydrożna

Cennym, choć współcześnie zagrożonym, elementem krajobrazu kulturowego jest zielen przydrożna. Przykładem z gminy Starogard Gdański jest droga z jednostronnym szpalerem drzew o dużych wartościach krajobrazowych, znajdująca się przy stacji kolejowej, wzdłuż torów w miejscowości Krąg.

Cmentarze

Na terenie gminy Starogard Gdański zidentyfikowano 24 cmentarze. Szczegółowe zestawienie przedstawia tabela nr 5.

Dużą część z nich to cmentarze ewangelickie (łącznie 12). Położone są przeważnie w obrębie wsi, lub w niedalekiej odległości od zabudowań, przy drodze. Zdarzają się również takie, które usytuowane są w dość sporym oddaleniu, w lesie (np. Nowa Wieś Rzeczna, Owidz, Szpęgawsk). Na jednym z nich, w Szpęgawsku usytuowana jest murowana kaplica grobowa. Natomiast w Suminie zachowana jest aleja drzew prowadząca do cmentarza. Cmentarze te datowane są na XIX oraz na pocz. XX w. Stan ich zachowania jest przeważnie zły, obecnie są nieczynne, często zaniedbane, porośnięte krzewami i samosiejkami, ze szczątkowo zachowanymi nagrobkami, które często są uszkodzone. Mają nieczytelny układ kompozycji zieleni jak i układ nagrobków. Często są słabo widoczne w terenie poprzez silne zalesienie. Nagrobki występują w postaci obudowy grobowej z lastrico oraz w postaci mogił ziemnych obłożonych kamieniami. Ważne jest aby na cmentarzach tych prowadzone były bieżące prace porządkowe w celu polepszenia ich stanu zachowania (wycięcie samosiewek drzew i krzewów, renowacja zachowanych nagrobków, oznakowanie obiektów poprzez tablice informacyjne, ogradzanie terenu). Na kilku cmentarza w ostatnich latach prowadzone były takie prace, dzięki którym stan ich zachowania uległ polepszeniu, m.in. na cmentarzu w miejscowości Krąg, gdzie przed cmentarzem umieszczona jest tablica informacyjna z krótką historią zabytku.

Na terenie gminy znajdują się także cmentarze katolickie (łącznie 9). Należą do nich cmentarze przykościelne (Dąbrówka, Jabłowo, Klonówka i Kokoszkowy) oraz cmentarze nieprzykościelne najczęściej usytuowane w centrum wsi (Klonówka, Kokoszkowy, Krąg, Nowa Wieś Rzeczna, Sumin). Najstarszy z nich to cmentarz przykościelny w Jabłowie z XV w., natomiast pozostałe pochodzą z poł. XVIII w., poł. XIX w. lub początku XX w. Wszystkie prezentują dobry stan zachowania, są zadbane, dobrze utrzymane, na bieżąco prowadzone są na nich prace porządkowe. Na cmentarzu przykościelnym w Jabłowie znajduje się murowany grobowiec rodziny Jackowskich z 2 poł. XIX w.

Na terenie gminy występuje także cmentarz katolicko-ewangelicki z XVI w. w miejscowości Brzeźno Wielkie, gdzie występują zarówno pochówki katolickie jak i ewangelickie. Obecnie jest nieużytkowany. Usytuowany na skraju wsi, przy drodze do Klonówki, w odległość od zabudowań ok. 200 m. Teren jest uporządkowany, dobrze zadbane.

W miejscowości Kolincz istnieje cmentarz żydowski. Zlokalizowany jest w polach, na wzniesieniu, w oddaleniu od zabudowań wsi. Obecnie nieużytkowany, mocno zarośnięty i

zaniedbany, słabo widoczny w terenie. Posiadał on powierzchnię 0,6 ha. Został zdewastowany, najprawdopodobniej podczas II wojny światowej. Obecnie brak na nim nagrobków.

W gminie istnieje także cmentarz pocholeryczny w miejscowości Barchnowy. Usytuowany w polach, w pobliżu drogi Owidz - Barchnowy, po jej pñ. - wsch. stronie, na szczycie pagórka, w odległości od wsi ok. 800 m. Obecnie zaniedbany, słabo widoczny w terenie, porośnięty roślinnością.

Tabela 5. Cmentarze występujące na terenie gminy Starogard Gdański.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Lokalizacja	Stan zachowania	Nr działki	Datowanie	Rejestr zabytków
1	Barchnowy	cmentarz ewangelicki	płd. część wsi, na skraju wsi, przy drodze	czytelny w terenie, dobrze widoczne nagrobki	66		-
2	Barchnowy	cmentarz pocholeryczny	w pobliżu drogi Owidz - Barchnowy, po jej pñ. - wsch. stronie, na szczycie pagórka, odległy od wsi ok. 800 m, w polach	słabo czytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbany, zachowany szczątkowo	18/18		-
3	Brzeźno Wielkie	cmentarz katolicko - ewangelicki	na skraju wsi, przy drodze do Klonówki, odległość od zabudowań ok. 200 m	czytelny w terenie (tablica informacyjna), zadbane	151	XVI w. ?	-
4	Dąbrówka	cmentarz ewangelicki	poza wsią, w polach, oddalony od wsi ok. 300 m. w kierunku pñ., przy polnej drodze	czytelny w terenie, dobrze widoczne nagrobki	71	2 poł. XIX w.	-
5	Dąbrówka	cmentarz przykościelny (katolicki)	w centrum wsi, przy kościele parafialnym	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	144	poł. XIX w.	-
6	Jabłowo	cmentarz przykościelny (katolicki)	przy kościele parafialnym	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	57	ok. XV w.	-
7	Klonówka	cmentarz rzym.-kat.	w centrum wsi, przy drodze	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	125	XX w.	-
8	Klonówka	cmentarz przykościelny (katolicki)	w centrum wsi, przy kościele parafialnym	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	157	poł. XVIII w.	-
9	Kokoszkowy	cmentarz przykościelny (katolicki)	w centrum wsi, przy kościele parafialnym	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	68	poł. XVIII w.	-
10	Kokoszkowy	cmentarz katolicki	w centrum wsi, przy ul. Szkolnej	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	42	pocz. XX w.	-
11	Kolincz	cmentarz żydowski	w polach, na wzgórzu	słabo czytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbany, brak nagrobków	31	XIX w.	-
12	Koteże	cmentarz ewangelicki	w lesie, przy drodze, we wsi	mocno zarośnięty, zaniedbany, zachowany szczątkowo	243/1	k. XIX w.	-
13	Krąg	cmentarz ewangelicki	przy drodze, niedaleko rozwidlenia dróg	czytelny w terenie, zachowane nagrobki (tablica informacyjna)	181/2	2 poł. XIX w.	-
14	Krąg	cmentarz komunalny	we wsi, przy drodze	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	238	l. 20-te XX w.	-
15	Linowiec	cmentarz ewangelicki	poza wsią, przy drodze	widoczny w terenie, zachowany szczątkowo	124	pocz. XX w.	-
16	Nowa Wieś Rzeczna	cmentarz katolicki	we wsi, przy drodze	nagrobki zachowane szczątkowo, zadbane	129	1 poł. XIX w.	-
17	Nowa Wieś Rzeczna	cmentarz ewangelicki	w oddaleniu od wsi, w lesie, przy drodze	słabo widoczny w terenie, zaniedbany, zachowany szczątkowo	18	1934 r. ?	-
18	Owidz	cmentarz ewangelicki	we wsi, przy drodze	słabo widoczny w terenie, zaniedbany, zachowany szczątkowo, nagrobki nieczytelne	190/55	2 poł. XIX w.	-

19	Owidz	cmentarz ewangelicki	na wzniesieniu, w lesie, niedaleko drogi, płn. część wsi	słabo widoczny w terenie, zaniedbany, zachowany szczątkowo	201/3		-
20	Siwiałka	cmentarz ewangelicki	we wsi, za zabudowaniami mieszkalnymi	widoczny w terenie, zachowany szczątkowo	128		-
21	Sumin	cmentarz katolicki	we wsi, przy drodze	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	162	ok. 1920 r.	-
22	Sumin	cmentarz ewangelicki	na obrzeżu lasu, na płn. - wsch. od wsi, poza zabudowaniami, niedaleko drogi gruntowej Sumin - Koteże,	słabo widoczny w terenie, zaniedbany, zachowany szczątkowo, prowadzi do niego aleja	58	2 poł. XIX w.	-
23	Szpegawsk	cmentarz ewangelicki	poza wsią, na terenie leśnym	słabo widoczny w terenie, zaniedbany, zachowany szczątkowo	173	pocz. XIX w.	-
24	Trzcińsk	cmentarz ewangelicki	przy drodze Trzcińsk - Kokoszkowy, ok. 300 m od zabudowań wsi, pld. część wsi	widoczny w terenie, zachowany szczątkowo	113	2 poł. XIX w.	-

Zabytki techniki

Na terenie gminy Starogard Gdański występuje kilkanaście zabytków techniki. Prawie wszystkie pochodzą z XIX bądź początku XX w. W większości są w zadowalającym stanie technicznym, wymagają jednak bieżących prac remontowych.

Do takich zabytków zalicza się młyn wodny oraz dwa budynki elektrowni wodnej w Kolinczu. Początki elektrowni wodnej w Kolinczu sięgają 1911 r., kiedy to firma Wiechert przebudowała istniejący młyn zbożowy. W 1914 r. naprzeciw młyna powstał nowy budynek siłowni wodnej, w którym zamontowano na poziomym wale bliźniacze turbiny, obie pracują do dziś, tak samo jak generator i regulator. Ciekawostką obiektu jest fakt iż na wale pomiędzy turbinami zamontowano sprzęgło, które pozwalało napędzanie urządzeń zarówno w młynie jak i w elektrowni. Większość urządzeń w zakładzie jest oryginalna i bez większych zmian konstrukcyjnych pracuje do dziś.

W miejscowości Klonówka istnieje budynek dawnej płatkarni, wchodzący w skład zespołu dworsko-folwarcznego. Budynek jest murowany, dwukondygnacyjny wzniesiony w XIX w., kryty dwuspadowym dachem, obok wznosi się wysoki ceglany komin.

Stacje transformatorowe występują w trzech miejscowościach, w zespole dworsko-folwarcznym w Klonówce, zespole dworsko-parkowym w Sucuminie, w zespole cegielni w Sucuminie i w Zdunach w zespole zagrody. Wszystkie są murowane, pochodzą w większości z XIX bądź początku XX w. Posiadają dobry stan techniczny.

Kuźnie zachowały się w zespole dworsko-folwarcznym w Klonówce i w miejscowości Stary Les. Murowane, z XIX/XX w., obecnie pełniące funkcję budynków gospodarczych, wymagają bieżących prac remontowych.

Istnieją także gorzelnie, w Suminie z 2 poł. XIX w., niedaleko dawnego dworu, pełniące obecnie funkcję budynku gospodarczego oraz w Zdunach, obecnie służące jako budynek mieszkalny.

Godne uwagi są również budynki pokolejowe. Występują one w miejscowości; Jabłowo (budynek mieszkalny i gospodarczy), Krąg (nieczynny przystanek kolejowy oraz budynek mieszkalny, gospodarczy i szalety) i Szpegawsk (dawny dworzec kolejowy, 4 budynki mieszkalne oraz 3 gospodarcze). Linia kolejowa łącząca Starogard Gdański ze Skarszewami powstała w 1905 r. jako skrót pomiędzy Starogardem Gdańskim a Skarszewami, Kościerzyną, Kartuzami i Bytowie.

Do zabytków techniki zaliczają się również spichlerze. Dwa murowane: z XVIII/XIX w. w Kokoszkowy i z XIX w. w zespole pałacowo-folwarcznym w Sucuminie oraz jeden drewniany w miejscowości Koteże. Spichlerz ten został wybudowany w 1867 r. i wpisany jest do rejestru zabytków pod nr 1920. Jest to budynek drewniany, założony na planie prostokąta z dachem czterospadowym, krytym strzechą. Budynek jednokondygnacyjny, posiada jedno wejście, usytuowane centralnie, wzniesiony w konstrukcji zrębowej.

Szkoły

Na terenie gminy występują także budynki szkół. Występują w 14 miejscowościach. Część z nich nie pełni już swojej funkcji, lecz została przekształcona na budynki mieszkalne (Barchnowy, Ciecholewy, Jabłowo, Nowa Wieś Rzeczna, Sucumin, Sumin, Trzcińsk) lub na świetlice wiejskie

(Koteże, Linowiec, Lipinki Szlacheckie). Tylko w czterech przypadkach zachowały one swoją pierwotną funkcję: Brzeźno Wielkie, Klonówka, Kolincz (ob. przedszkole) i Szpęgawsk (ob. przedszkole).

Budynki te powstały przeważnie na początku XX w. Wyjątek stanowi szkoła w Ciecholewach, Suminie, Szpęgawsku i Trzcińsku. Wszystkie są murowane z cegły, niektóre tynkowane, jednokondygnacyjne z dachem dwuspadowym lub naczółkowym. Podział elewacji stanowią przeważnie odcinkowo i prosto zamknięte otwory okienne i drzwiowe o zróżnicowanej wysokości i szerokości. Budynki dobrze zachowane, remontowane na bieżąco.

Obiekty mieszkalne i gospodarcze

W tej grupie znajdują się obiekty mieszkalne i gospodarcze zlokalizowane we wszystkich miejscowościach gminy Starogard Gdański. Zabudowa wiejska jest dość jednolita stylistycznie. Najstarsza zabudowa pochodzi z końca XIX i początku XX w. W większości są to budowle ceglane, założone na rzucie prostokąta, zazwyczaj w układzie kalenicowym, jednokondygnacyjne z poddaszem (w partiach szczytowych poddasza najczęściej znajdują się dodatkowe pomieszczenia mieszkalne), nakryte dachami dwuspadowymi (część naczółkowymi). Detal architektoniczny w tej zabudowie jest niezwykle skromny i ma on zazwyczaj formę gzymsów, wydzielających część strychową od części mieszkalnej oraz sfazowanych cokołów lub z rzadka prostych opasek okiennych. Występują także budynki mieszkalne połączone z gospodarczym, tworzące jeden budynek na planie wydłużonego prostokąta ustawionego szczytowo do drogi, powiązane w tylnej części ze stodołą ustawioną do niego prostopadłe lub równoległe.

Ponadto występują także budynki drewniane, tzw. "poniatówki" (m.in. Ciecholewy, Kokoszkowy, Szpęgawsk). Pochodzą z lat 30-tych XX w. Ich nazwa pochodziła od nazwiska ministra rolnictwa i reform rolnych Juliusza Poniatowskiego. Każda z zagród, które powstawały głównie w roku 1937 na podstawie tego samego projektu, składała się z domostwa i obory, które mogły być drewniane lub murowane, a także ze wzniesionej z drewna stodoły.

Kapliczki i figury przydrożne

Na terenie gminy Starogard Gdański występuje kilkanaście kapliczek i figur przydrożnych. Obiekty tego typu są rozpowszechnionym elementem krajobrazu nie tylko tego regionu, ale i przeważającej części kraju. Ich ustawianie wiązało się z lokalną tradycją oraz religijnym, duchowym doświadczeniem fundatorów katolickich. Powstawały na pamiątkę ważnych wydarzeń historycznych, sytuacji rodzinnych, z obawy przed chorobami czy wojnami. Miały charakter dziękczynny, suplikacyjny a nawet odstraszały. Najczęściej wybierano lokalizację w pobliżu świątyń, przy skrzyżowaniach, przy wjeździe do wsi przy mostach, a bardziej osobiste przed domami.

Prawie wszystkie kapliczki z terenu gminy pochodzą z XX w., są murowane, w większości słupowe z figurą Matki Boskiej, w dobrym stanie technicznym. Spośród nich wyróżnia się kolumna z figurą św. Jana Nepomucena zlokalizowana przy kościele św. Wawrzyńca w Jabłowie.

Podsumowując, wszystkie zabytki znajdujące się w gminie Starogard Gdański stanowią niezwykle cenne elementy związane z jej historią. Spośród tych obiektów można wyróżnić zabytki posiadające dla gminy szczególnie cenne wartości. Na uwagę zasługują zespoły pałacowo-parkowe w Sucuminie i Nowej Wsi Rzecznej, które zawierają wiele oryginalnych elementów stanowiących cenne walory zabytkowe. Pałac w Sucuminie został zbudowany w XIX w. w stylu secesyjnym, ale na fundamentach gotyckich. Łączy on elementy stylu barokowego i neoklasycystycznego z elementami początków secesji. Pałac w Nowej Wsi Rzecznej, pochodzący z XIX w., charakteryzuje się zachowanymi ciekawymi ozdobami i oryginalną elewacją. Należy wspomnieć również o oryginalnej sali balowej, z której roztacza się widok na otaczający park. Zabytkami o bardzo dużym znaczeniu dla gminy są również XIX-wieczne zespoły dworsko-parkowe w Rokocinie i Szpęgawsku, ze względu na ich szczególnie dobrze zachowany stan przy jednocześnie dużych walorach zabytkowych.

Do najcenniejszych zabytków sakralnych gminy należą późnośredniowieczne ceglano i kamienno-ceglano kościoły: kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Św. w Dąbrówce wraz z wyposażeniem, kościół p.w. Św. Wawrzyńca w Jabłowie wraz z wyposażeniem, kościół p.w. Św. Katarzyny w Klonówce wraz z wyposażeniem, a także kościół p.w. Św. Barbary w Kokoszkowach

wraz z wyposażeniem. Do zabytków wyróżniających gminę należy także zrekonstruowane grodzisko średniowieczne w Owidzu.

5.2.4 Zabytki ruchome

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Do zabytków ruchomych z terenu gminy Starogard Gdański, wpisanych do rejestru zabytków ruchomych należą wyposażenie kościołów w Dąbrówce, Klonówce i Kokoszkowy.

Tabela 6. Zabytki ruchome gminy Starogard Gdański wpisane do rejestru zabytków.

L.p.	Miejscowość	Zabytek	Nr rej. zabytków
1	Dąbrówka	Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego: ✓ Ołtarz główny z obrazami i płaskorzeźbami. ✓ Obraz „Ukrzyżowanie” z ołtarza głównego. ✓ Płaskorzeźba „Ukrzyżowanie” z ołtarza głównego. ✓ Płaskorzeźba „Pieta” w ołtarzu głównym. ✓ Dwa ołtarze boczne przy wschodniej ścianie nawy. ✓ Ambona. ✓ Chrzcielnica. ✓ Konfesjonał. ✓ Feretron z obrazami „Ukrzyżowanie”, „Św. Barbara”. 10. Rzeźba „Krucyfiks” w kruchcie zachodnim. ✓ Krucyfiks ołtarzowy w zakrystii. ✓ Krucyfiks ołtarzowy. ✓ Cztery świeczniki (XVII w.) ✓ Dwa świeczniki (XVIII w.). ✓ Kropielnica w kruchcie.	B-95 (dawny nr rejestru 95) z dnia 27 maja 1972 r.
2	Klonówka	Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Katarzyny: ✓ Rzeźba „Krucyfiks procesyjny” (XVII w.). ✓ Rzeźba „Krucyfiks” w zakrystii. ✓ Rzeźba „Krucyfiks procesyjny” (XVIII w.). ✓ Krucyfiks ołtarzowy. ✓ Krucyfiks ołtarzowy. ✓ Dwa świeczniki (XVIII w.). ✓ Pięć świeczników (1745 r.). ✓ Dwanaście świeczników ściennych (XVII/XVIII w.). ✓ Relikwiarz drewniany na ołtarzu głównym. ✓ Dwa relikwiarze na ołtarzu głównym (druga połowa XVIII w.). ✓ Relikwiarze na ołtarzu głównym (połowa XVIII w.). ✓ Ołtarz główny. ✓ Obraz „Przemienienie Pańskie” z ołtarza głównego. ✓ Obraz „Matka Boska Bolesna” w ołtarzu głównym. ✓ Tabernakulum w ołtarzu głównym. ✓ Dwa konfesjonały. ✓ Rzeźba „Św. Katarzyna” w ołtarzu głównym. ✓ Obraz „Matka Boska z Dzieciątkiem” w ołtarzu bocznym południowym. ✓ Kropielnica w pomieszczeniu pod wieżą. ✓ Szafa w kruchcie zachodniej. ✓ Feretron z obrazami „Św. Katarzyna”, „Przemienienie Pańskie”. ✓ Feretron z obrazami „Matka Boska z Dzieciątkiem”, „Dzieciątko	B-91 (dawny nr rejestru nr 100 z 17 maja 1972 r., nr 99 z 19 maja 1972 r. oraz nr 98 z 21 maja 1972 r.).

		Jezus”. ✓ Feretron z obrazami „Św. Mikołaj”, „Ukrzyżowanie”. ✓ Witraż z przedstawieniem „Św. Barbara” w oknie wschodnim prezbiterium. ✓ Witraż z przedstawieniem „Św. Katarzyna” w oknie wschodnim prezbiterium. ✓ Ambona. ✓ Palka czerwona. ✓ Stua (początek XVIII w.). ✓ Manipularz (około połowy XVIII w.). ✓ Welum (połowa XVIII w.). ✓ Ornat czerwony. ✓ Palka zielona. ✓ Stua (około połowy XVIII w.). ✓ Manipularz (około połowy XVIII w.). ✓ Welum (około połowy XVIII w.). ✓ Ornat zielony. ✓ Stua (XVII/XVIII w.). ✓ Ołtarz boczny południowy. ✓ Obraz „Matka Boska Różańcowa” z ołtarza bocznego południowego. ✓ Ołtarz boczny północny. ✓ Obraz „Św. Mikołaj, Św. Antoni Pustelnik i Św. Szczepan”. ✓ Obraz „Przemienienie Pańskie”. ✓ Płyta nagrobna w posadzce nawy (XVIII w.). ✓ Płyta nagrobna w posadzce nawy (XVIII w.). ✓ Kielich mszalny (czwarta ćwierć XVII w.). ✓ Kielich mszalny (czwarta ćwierć XVII w.). ✓ Kielich mszalny (1877 r.). ✓ Patena (pierwsza połowa XVII w.). ✓ Patena (trzecia ćwierć XVIII w.). ✓ Relikwiarz. ✓ Sześć świeczników ołtarzowych (pierwsza połowa XIX w.).	
3	Kokoszkowy	Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Barbary: ✓ Rzeźba „Chrystus Dobry Pasterz” z ołtarza głównego. ✓ Rzeźba „Św. Jan Nepomucen” ołtarz główny. ✓ Rzeźba „Krucyfiks” w kruchcie. ✓ Obraz „Ukrzyżowanie” (XVIII w., barok). ✓ Sześć świeczników (początek XIX w.). ✓ Cztery świeczniki (XVIII w.). ✓ Kartusze herbowe. ✓ Kropielnica. ✓ Ołtarz główny. ✓ Ołtarz boczny (barok). ✓ Ołtarz boczny (rokoko). ✓ Ambona. ✓ Chrzcielnica. ✓ Obraz „Ukrzyżowanie” (XVIII w., późny barok). ✓ Feretron z obrazami „Matka Boża z Dzieciątkiem” i „Apoteoza Dzieciątka Jezus” (II połowa XIX w.).	B-95 (dawny nr rejestru nr 103 i 104 z dnia 30 września 1972 r.).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowe formy ochrony zabytków według Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. stanowią:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
3. uznanie za pomnik historii;
4. utworzenie parku kulturowego;
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Starogard Gdański funkcjonują dwie z wyżej wymienionych form ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Na terenie gminy nie ma pomników historii ani parków kulturowych.

5.3.1 Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków, który zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą, jako jedyny organ ochrony zabytków posiada kompetencje wpisywania zabytków do rejestru. Wpis zabytku do rejestru zabytków dokonywany jest na mocy decyzji administracyjnej, w księdze rejestru zabytków, określanej w zależności od kategorii zabytku właściwym symbolem:

- ✓ księga A – zabytki nieruchome,
- ✓ księga B – zabytki ruchome,
- ✓ księga C – zabytki archeologiczne.

Zabytek nieruchomy może zostać wpisany do rejestru z urzędu lub na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpisu dokonuje właściwy Wojewódzki Konserwator Zabytków wydając decyzję administracyjną.

Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo, którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. Skreślenie z rejestru następuje na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Listę obiektów w rejestrze zabytków nieruchomych i archeologicznych występujących na terenie gminy Starogard Gdański przedstawia tabela 7 i 8.

Tabela 7. Zabytki nieruchome gminy Starogard Gdański wpisane do rejestru zabytków⁹.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Rejestr zabytków	Data wpisu
1	Dąbrówka	Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	320 (dawny nr 235)	1962-09-08
2	Jabłowo	Kościół parafialny p.w. Św. Wawrzyńca	321 (dawny nr 236)	1962-09-08
3	Klonówka	Kościół parafialny p.w. Św. Katarzyny	739 (dawny nr 618)	1972-12-21
4	Kokoszkowy	Kościół parafialny p.w. Św. Barbary	299 (dawny nr 238)	1962-08-06
5	Koteże	Spichlerz	1920 (dawny rejestr zabytków woj. ciechanowskiego - nr 243/80 - obiekt przeniesiony z zagrody w m. Dzierżążnia, ob. woj. mazowieckie do m. Koteże, woj. pomorskie z dnia 08.03.1989 r.)	1980-06-08
6	Krąg	Kościół parafialny p.w. NMP z budynkiem ubikacji	1674 (dawny nr 1193)	1998-09-23
7	Nowa Wieś Rieczna	Zespół pałacowo-parkowy (pałac, park)	1014 (dawny nr 775)	1982-07-07
8	Owidz	Zespół dworsko-parkowy (dwór, park, dwa budynki gospodarcze na dziedzińcu folwarcznym i budynek mieszkalny przy dworze)	1167 (dawny nr 1005)	1987-05-25
9	Rokocin	Zespół dworsko-parkowy (dwór, park)	1206 (dawny nr 1028)	1988-02-15
10	Sucumin	Zespół pałacowo-parkowy (pałac, park)	861 (dawny nr 745)	1977-04-25
11	Sumin	Kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela	1185 (dawny nr 1014)	1987-10-20
12	Szpegawsk	Zespół dworsko-parkowy (dwór, park)	740 (dawny nr 619)	1972-12-12

⁹ na podstawie wykazu obiektów nieruchomych województwa pomorskiego (stan na 26.03.2020 r.).

Tabela 8. Zabytki archeologiczne gminy Starogard Gdański wpisane do rejestru zabytków.

Lp.	Miejscowość	Obszar AZP	Nr stan. w miejsc.	Nr stan. na obszarze	Funkcja - chronologia - kultura archeologiczna	Rejestr zabytków
1	Ciecholewy	18-43	1	141	Grodzisko - wczesne średniowiecze	C-76 (stary nr 57/A) z 29.11.1969 r.
2	Klonówka	20-44	9	17	Osada - wczesna epoka żelaza Ślad osadnictwa - wczesne średniowiecze	C-224 (stary nr 169/A) z 21.11.1971 r.
3	Kokoszkowy	19-43	1	110	Cmentarzysko - wczesna epoka żelaza	C-229 (stary nr 241/A) z 07.12.1972 r.
4	Kolincz	20-43	1	151	Osada - neolit	C-381 (stary nr 305/A) z 29.11.1976 r.
5	Linowiec	19-42	3	157	Cmentarzysko płaskie - okres wpływów rzymskich	C-300 (stary nr 242/A) z 07.12.1972 r.
6	Okole	19-42	2	22	Osada - wczesne średniowiecze Ślad osadnictwa - późne średniowiecze Ślad osadnictwa - okres nowożytny	C-440 (stary nr 362/A) z 15.12.1978 r.
7	Okole	19-42	11	20	Osada - kultura wschodnio-pomorska Ślad osadnictwa - wczesne średniowiecze Ślad osadnictwa - późne średniowiecze Ślad osadnictwa - okres nowożytny	C-440 (stary nr 362/A) z 15.12.1978 r.
8	Owidz	20-43	1	18	Grodzisko - wczesne średniowiecze	C-21 (stary nr 22/A) z 03.09.1962 r.
9	Siwiałka	17-43	2	52	Grodzisko - wczesne średniowiecze	C-48 (stary nr 27/A) z 26.11.1968 r.
10	Sumin	21-42	1		Cmentarzysko - okres lateński	C-382 (stary nr 306/A) z 29.11.1976 r.

5.3.2 Ustalenia ochrony w dokumentach planistycznych

Działania podejmowane na terenie Gminy Starogard Gdański powinny zapewnić ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego w trakcie realizacji rozwoju przestrzennego Gminy. Konieczne jest uwzględnienie zadań, które umożliwią zarówno ochronę obiektów zabytkowych i układów ruralistycznych jak i zbudowanie nowej tożsamości Gminy nawiązującej do wieloletniej historii osadnictwa. Istniejące zabytki powinny zostać zaadaptowane do nowych funkcji przy równoczesnym zachowaniu ich pierwotnej formy i charakteru oraz prawidłowej eksploatacji.

W celu ochrony cennych kulturowo elementów i zespołów postuluje się objęciem ochroną we wszystkich dokumentach planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, plany miejscowe, decyzje o warunkach zabudowy) wybranych elementów i zespołów środowiska kulturowego.

Wnioski do formułowania zasad ochrony w dokumentach planistycznych:

Na obszarze gminy Starogard Gdański znajdują się obszary i obiekty stanowiące cenne zasoby środowiska kulturowego objęte ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomości oraz wpis do gminnej ewidencji zabytków. Dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego obowiązuje ochrona zgodnie z przepisami odrębnymi; wszelkie prace zarówno przy obiektach, jak i w obrębie obszarów wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W obszarze gminy ustalono następujące obszary i obiekty dziedzictwa kulturowego i zabytków o wartości lokalnej podlegające ochronie:

- wartościowe historyczne układy ruralistyczne miejscowości,
- wartościowe historyczne zespoły zabudowy,
- zieleń historyczna parków i cmentarzy oraz historyczna zieleń komponowana (związana z układem komunikacyjnym: aleje i szpalery drzew cenne krajobrazowo),
- strefy ochrony archeologicznej.

Ogólne zasady ochrony zasobów środowiska kulturowego są następujące:

➤ Obszary i obiekty figurujące w gminnej ewidencji zabytków

Gminna Ewidencja Zabytków jest aktualna - jej aktualizacja przeprowadzona została w 2016 r. Gminna ewidencja zabytków powinna być co jakiś czas weryfikowana i uzupełniana o kolejne obiekty, jeśli takie zostaną zmonitorowane, lub obiekty, które ztratą wartościowe cechy zabytkowe, lub przestaną istnieć mają być z ewidencji wykreślone (wszystko w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków).

W obszarach i dla obiektów postulowanych do ochrony obowiązują:

- przedmiotem ochrony są historyczne: bryła i kształt dachu, dyspozycja ścian zewnętrznych, kształt, wielkość i podziały stolarki okiennej i drzwiowej, materiały budowlane i kolorystyka obiektów, detal architektoniczny,
- dopuszcza się lokalizację nowej zabudowy w historycznych zespołach pod warunkiem zharmonizowania z istniejącą zabudową o wartościach historycznych,
- w obrębie zabytkowych zespołów ochronie podlegają: układ budynków i sposób zagospodarowania terenu,
- rozbudowa budynków (zmiany w obrębie elementów chronionych wymienionych wyżej) powinna być uzgodniona / opiniowana przez właściwego terenowo Konserwatora Zabytków,
- obowiązuje wymóg uzgadniania projektów budowlanych z właściwym terenowo konserwatorem zabytków - zgodnie z przepisami odrębnymi,
- postuluje się promocję obszarów i obiektów w celu zagospodarowania i utrzymania zgodnego z ich wartością oraz wykorzystania ich w promocji gminy.

➤ Wartościowe układy przestrzenne wsi:

Dotyczy miejscowości: Dąbrówka (figurujący w GEZ) oraz Brzeźno Wielkie, Klonówka, Krąg, Linowiec, Rywałd, Siwiałka, Sumin, Sucumin oraz Szpęgawsk dla których należy wyznaczyć w planie miejscowym strefy ochrony konserwatorskiej.

W obszarach historycznych granic układu przestrzennego obowiązują:

- przedmiotem ochrony są: historyczne podziały własnościowe, historyczny układ komunikacyjny, układ zabudowy w zagrodach, obiekty małej architektury oraz historyczna zieleń związana z zabudową i układem komunikacyjnym,
- w obrębie zabudowy zagrodowej obowiązuje wymóg zachowania historycznych zasad zagospodarowania,
- ustala się wymóg ochrony historycznych rozgraniczeń nieruchomości,
- zabytkowa zieleń wysoka w obrębie strefy wymaga ochrony,
- zakazuje się wprowadzania zabudowy przeskalowanej w stosunku do historycznej zabudowy i obniżającej estetykę otoczenia.

Ochrona i rehabilitacja w obrębie historycznych parków i cmentarzy:

Dotyczy parków wiejskich i parków w zespołach dworsko-parkowych oraz cmentarzy w miejscowościach i okolicach miejscowości:

- Jabłowo, Owidz, Klonówka, Kolincz, Krąg, Nowa Wieś Rzeczna, Rokocin, Sucumin, Sumin i Szpęgawsk (parki),

- Brzeźno Wielkie, Dąbrówka, Jabłowo, Owidz, Klonówka, Kokoszkowy, Kolincz, Krąg, Linowiec, Nowa Wieś Rzeczna, Siwiałka, Sumin, Szpęgawsk, Trzcińsk (cmentarze)

obowiązują następujące zasady:

- przedmiotem ochrony jest historyczna zieleń,
- postuluje się rehabilitację i przekształcenia parków i cmentarzy w ich historycznych granicach z zachowaniem wartościowego starodrzewu zieleni wyznaczającej układ kompozycyjny,
- postuluje się wykorzystanie parków jako tereny zieleni ogólnodostępnej oraz zieleni wzbogacającej ośnoję ekologiczną gminy.

Dla alei drzew przydrożnych obowiązuje wymóg zachowania ich ciągłości i ochrony walorów przyrodniczych i krajobrazowych.

Elementy ekspozycji krajobrazu:

W obszarze gminy wyznaczono otwarcia widokowe oraz ciągi ekspozycji widokowej. Są one często związane z przyrodniczymi walorami krajobrazu i stanowią np. otwarcie widoku po wyjeździe z lasu na pola uprawne ze ścianą lasu w formie tła widoku, czy otwarcie widokowe z taflą jeziora z formie przedpola widokowego - jeśli widok trwa przez część drogi wtedy stanowi ciąg ekspozycji widokowej. Otwarcia widokowe związane są również z widokiem panoramy wsi - jeśli jest czytelna wyznaczono również do ochrony strefę jej ekspozycji.

Zaleca się ochronę ekspozycji krajobrazu kulturowego, w tym cennych historycznie panoram wsi: Dąbrówka, Klonówka, Kokoszkowy, Krąg, Sucumin, Sumin, Szpęgawsk. oraz zespołów zabudowy założeń folwarcznych (w miejscowościach: Jabłowo, Owidz, Klonówka, Krąg, Nowa Wieś Rzeczna, Rokocin, Sucumin i Szpęgawsk) od strony ciągów komunikacyjnych, a także tło widoku.

Lokalizacja obiektów wysokich lub o znaczącej powierzchni (w szczególności elektrowni wiatrowych czy ogniw fotowoltaicznych) wymaga opracowania analiz krajobrazowych. Szczegółowe analizy dotyczące lokalizacji tych obiektów należy wykonać po ustaleniu charakterystycznych parametrów planowanych urządzeń na etapie sporządzania planów miejscowych lub określania uwarunkowań lokalizacyjnych w decyzjach środowiskowych.

Ochrona obiektów archeologicznych:

Ogólne zasady ochrony dla obiektów archeologicznych zinwentaryzowanych są następujące:

- dla zinwentaryzowanych stref ochrony archeologicznej (poza wpisanymi do rejestru zabytków archeologicznych), ustala się wymóg uzgodnienia wszystkich planów i projektów dotyczących terenu stref ochrony z właściwym Konserwatorem Zabytków w Gdańsku,
- tereny płaskich stanowisk archeologicznych mogą być przeznaczone pod zagospodarowanie po przeprowadzeniu archeologicznych badań ratowniczych i sporządzeniu dokumentacji archeologiczno-konserwatorskiej;
- dla stanowisk o własnej formie krajobrazowej - grodzisk i cmentarzysk przewidzianych do trwałej ochrony - wprowadza się znaczne ograniczenia inwestowania na ich terenie i na obszarze przylegającym bezpośrednio do nich – zasady zagospodarowania określi Wojewódzki Konserwator Zabytków po przeprowadzeniu stosownych badań terenowych,
- w folderach i przewodnikach turystycznych należy umieścić informacje o zabytkach archeologicznych, uzyskanych w trakcie prac wykopaliskowych.

5.4 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

W miejscowości Owidz funkcjonuje zrekonstruowane w 2012 r. grodzisko średniowieczne. Posadowiony jest na morenowym wzgórzu, na którym we wczesnym średniowieczu funkcjonował jeden z ważniejszych na Kociewiu grodów obronnych. W swej współczesnej postaci gród i otaczająca go infrastruktura zajmują powierzchnię ponad 6 hektarów, znajdują się tu m.in.: amfiteatr na 400 osób, rozległy plac zabaw i karczma słowiańska. Funkcjonuje tutaj także Muzeum Mitologii Słowiańskiej. Grodzisko Owidz powstało jako Samorządowa Instytucja Kultury prowadzona przez gminę wiejską Starogard Gdański. W 2020 r. przekształcone zostało w Gminny Ośrodek Kultury i Sportu.

5.5 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Gminy mają dbać między innymi o „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”, a także zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomych, które powinna zawierać karta adresowa, określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113 poz. 661).

Na podstawie art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Dodatkowo ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 nr 75 poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim konserwatorem Zabytków projektów decyzji o WZIZT (Warunków Zabudowy i Zagospodarowania Terenu) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

Gminna ewidencja zabytków gminy Stargard Gdański została przyjęta Zarządzeniem Nr PPN/29/2011 Wójta Gminy Starogard Gdański z dnia 26 kwietnia 2011 r.

Została zaktualizowana w 2016 r. i przyjęta zarządzeniem Nr PPN/54/2016 Wójta Gminy Starogard Gdański z dnia 11 lipca 2016 r. Zawierała ona 293 karty adresowe obiektów architektonicznych (zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta gminy) oraz 623 karty adresowe zabytków archeologicznych (zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków oraz zabytki archeologiczne znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków).

W 2017 r. (Zarządzenie Nr PPN/62/2017 Wójta Gminy Starogard Gdański z dnia 29 maja 2017 r.) dokonano korekty w odniesieniu do nazwy zabytku architektonicznego wpisane pod nr 40 Gminnej Ewidencji Zabytków jako "kolumna świętego Wawrzyńca" zlokalizowana w Jabłowie przy ul. Szkolnej 2 przy kościele, na prawidłowe brzmienie nazwy "kolumna z figurą św. Jana Nepomucena przy kościele p.w. św. Wawrzyńca w Jabłowie".

W 2020 r. (Zarządzenie Nr PPN/21/2020 Wójta Gminy Starogard Gdański z dnia 4 marca 2020 r.) dokonano zmiany Gminnej Ewidencji Zabytków. Zmiana polegała na wyłączeniu z GEZ następujących kart adresowych:

- 1) 113 GEZ - budynek stodoły na działce nr 95/15 (dawniej działka nr 95/8) w miejscowości Kolincz - ze względu na zawalenie się budynku,
- 2) 116 GEZ - budynek gospodarczy na działce nr 200/7 w miejscowości Kolincz - z powodu rozebrania budynku).

Najwięcej obiektów zabytkowych nieruchomych znajduje się w miejscowości Sumin (36 obiektów) oraz Krąg (26 obiektów), najmniej zaś w miejscowościach: Okole (1 obiekt) oraz Żabno (2 obiekty). Wśród zabytków znajdujących się na terenie gminy wyróżniają się te, które zostały wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Znajdujące się na terenie gminy Starogard Gdański obiekty zabytkowe stanowią niewątpliwie podstawę dla rozwoju turystyki w tym regionie. Są one bowiem świadectwem rozwoju kulturalnego gminy oraz świadczą o jej bogatej historii, nawet jeśli stan zachowania tych obiektów wymaga podjęcia działań naprawczych.

Spis zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków gminy Starogard Gdański przedstawia Aneks 1 (na końcu opracowania).

5.6 Zabytki archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie

uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych i niekoniecznie może dokładnie odpowiadać zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. Niezbędne jest także określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami.

Większość stanowisk archeologicznych została rozpoznana „powierzchniowo” podczas dużego projektu realizowanego już od końca lat 70-tych XX w., jest to Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP).

Obszar Gminy Starogard Gdański znajduje się na 12 obszarach AZP: 18-42, 18-43, 18-44, 19-42, 19-43, 19-44, 20-42, 20-43, 20-44, 21-42, 21-43. Dotychczasowy stan rozpoznania archeologicznego w poszczególnych miejscowościach wygląda następująco (ilość stanowisk w poszczególnych miejscowościach): Barchnowy - 23, Brzeźno - 26, Ciecholewy - 2, Dąbrówka - 7, Jabłowo - 19, Janin - 5, Janowo - 27, Klonówka - 55, Kokoszkowy - 43, Kolincz - 50, Koteże - 8, Krąg - 44, Linowiec - 33, Lipinki Szlacheckie - 5, Nowa Wieś Rzeczna - 28, Okole - 26, , Owidz - 4, Rokocin - 33, Rywałd - 40, Siwiałka - 14, Stary Las - 14, Sucumin - 20, Sumin - 4, Szpęgawsk - 31, Trzcińsk - 57, Zduny - 3, Żabno - 18.

Na terenie gminy zewidencjonowano łącznie 623 stanowisk archeologicznych. Wśród nich znajdują się:

- ✓ grodziska (stanowiska o własnej formie krajobrazowej): w Ciecholewy st. 1 (rejestr zabytków nr C-76), Jabłowie st. 19 (teren grodziska zajmuje obecnie kościół i cmentarz), Janinie st. 1, Owidzu st. 1 (rejestr zabytków nr C-21) i Siwiałkach st. 2 (rejestr zabytków nr C-48). Datowane są one na wczesne i późne średniowiecze.
Do najciekawszych należy wczesnośredniowieczne grodzisko w Owidzu, założone najpewniej na początku XI w. na szczycie wzgórza, które od północy i wschodu opływa rzeka Wierzyca. Pierwotnie rzeka okalała to wyniesienie również od południa. W pobliżu grodu przebiegał we wczesnym średniowieczu trakt kupiecki. Gród ufortyfikowany był przez umocnienia drewniano-ziemne, w których najprawdopodobniej od zachodu ulokowano bramę. Na zabudowę majdanu grodu składały się głównie ziemianki, z zadaszeniem na palowej konstrukcji, z wewnętrznym paleniskiem i kształcie owalnym lub lekko wydłużonym oraz domy naziemne z bali drewnianych, najprawdopodobniej konstrukcji zrębowej lub sumikowo-łątkowej. Przy zachodniej krawędzi grodu znajdowała się wieża drewniana o charakterze mieszkalno-obronnym, posadowiona na kamiennym fundamencie. Elementem towarzyszącym domostwom były różnego rodzaju jamy gospodarcze: spiżarnie, wędzarnie, piece, paleniska, ogrodzenia czy jamy odpadowe. Kres grodu położył pożar około połowy XII w., w którym spłonęła zabudowa wewnętrzna oraz wały. Zniszczony obiekt nie został w okresie średniowiecza odbudowany i zamieszkania. Grodzisko, na podstawie przeprowadzonych badań wykopaliskowych w latach 1973-1975, 1977-1979, 2006, 2008-2009, 2010 -2011, zostało zrekonstruowane w 2011 r. i udostępnione do zwiedzania.
- ✓ cmentarzyska - łącznie 35: Brzeźno st. 4, 5, 7 i 23, Dąbrówka st. 2, Jabłowo st. 1 i 3, Klonówka st. 1, 7, 10, 11, 44 i 44, Kokoszkowy st. 1 (rejestr zabytków nr C-299) i 2, Kolincz st. 19, Krąg st. 43 i 44, Linowiec st. 3 (rejestr zabytków nr C-300), Okole st. 1, Owidz st. 3, Siwiałka st. 1, 13, 14, Stary Las st. 3, Sucumin st. 1 i 2, Sumin st. 1 (rejestr zabytków nr C-382), Szpęgawsk st. 3, 5, i 6, Zduny st. 2 oraz Żabno st. 1, 3, 4. Większość z nich datowana jest na wczesną epokę żelaza, ponadto na okres halsztacki, okres lateński, wczesne średniowiecze oraz jedno na neolit. Dwa

spośród nich to cmentarzyska grobów skrzynkowych (Sucumin), w wyposażeniu których znajdujemy popielnice twarzowe z charakterystyczną ornamentyką i cechami miejscowego garncarstwa.

- ✓ obozowiska z epoki kamienia: Brzeźno st. 6, 13, 15 i 16 oraz Klonówka st. 4.
- ✓ funkcja kilku stanowisk określona jest jako "skarby": Barchnowy st. 1 (epoka brązu), 23 (okres wpływów rzymskich), Brzeźno st. 8 (epoka brązu), Rokocin st. 33 (IX w.) oraz Szpegawsk st. 4 (wczesna epoka żelaza).
- ✓ pozostała część stanowisk to osady lub ślady osadnictwa i punkty osadnicze.

Szczególnie bogate osadniczo są tereny położone są w pobliżu rzek (Wierzycy, Węgiermucy i Piesienicy), co odzwierciedla generalne tendencje osadnicze w okresach pradziejowych. Wiele śladów z okresu średniowiecza lokuje się w pobliżu starych wsi. Zarejestrowane stanowiska z terenu gminy wykazują ciągłość osadniczą od epoki kamienia do okresu średniowiecza. Dynamika zmian w procesach osadniczych i kulturowych na terenie gminy związana jest z historią całego Pomorza Wschodniego.

Większość odkrytych stanowisk położona jest na terenach obecnie użytkowanych rolniczo. Zagroženiem dla nich są wszelkie prace ziemne w wyniku, których może dojść do naruszenia warstw i obiektów archeologicznych znajdujących się pod powierzchnią ziemi. Istotnym problemem konserwatorskim jest ochrona otoczenia (panoramy) grodzisk wczesnośredniowiecznych przed nie kontrolowanymi pracami parcelacyjnymi i budowlanymi.

Spis zabytków archeologicznych gminy Starogard Gdański przedstawia Aneks 2 (na końcu opracowania).

5.7 Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- ✓ tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- ✓ spektakle i widowiska,
- ✓ zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- ✓ wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- ✓ umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo kulturowe to nie tylko zachowane obiekty zabytkowe, ale również zespoły muzyczne, wokalne, stowarzyszenia oraz szkoły, które pełnią funkcję ośrodków kulturowych i są miejscem spotkań dla miejscowej ludności. Owocem działań wszystkich tych, którzy tworzą dziedzictwo kulturowe, są różnego rodzaju wydarzenia i imprezy kulturalne.

W zakresie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na szczególną uwagę zasługują zachowane na obszarze gminy Starogard Gdański tradycje kociewskie.

Kociewie, jako region etnograficzny stanowiący część Pojezierza Wschodnio-pomorskiego, obejmuje swoim zasięgiem również ziemie starogardzką. Kociewiaczy, ich tradycje, gwara i zwyczaje, zostali określani w Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich¹⁰ jako szczep odrębny pomorsko-pruski zamieszkujący ziemie tzw. kociewską, między miastami Starogardem, Tczewem, Gniewem a Nowem. Według wspomnianego Słownika *"najłatwiej poznasz niewykształconego kociewiaka po mowie, gdyż w liczbie mnogiej czasu przeszłego osoby trzeciej nie kończy inaczej tylko na 'eli'.[...] Poznamy także i kociewiaczkę po ubiorze, ale tylko zamężną i starszą,*

¹⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 6, Warszawa, nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914.

która głowę długą zwykle jedwabną chustą owiązuje i we dwa wystające ku twarzy węzły sztucznie splata".

Dziedzictwo kulturowe Kociewia stanowi bardzo ważny element niematerialnego dziedzictwa gminy Starogard Gdański. Potrzeba zachowania oraz podtrzymywania tej kultury przejawia się nie tylko w działalności lokalnej społeczności, przejawiającej się m.in. w utworzeniu Lokalnej Grupy Działania Chata Kociewia, ale również w działaniach podejmowanych na szczeblu samorządowym.

Gmina Starogard Gdański dąży również do zachowania charakteru tradycyjnej zabudowy na Kociewiu (wysokość budynków, kształty dachów - dwuspadowe, materiał, prostokątny rzut bryły budynku oraz obniżony poziom parteru), szczególnie w Rywałdzie, Kręgu, Dąbrówce, Janinie, Nowej Wsi Rzecznej, Sucuminie, Suminie, Klonówce, Brzeźnie Wielkim, Szpęgawsku, Ciecholewach, Trzcińsku, i Jabłowie, nawiązanie form współczesnych do lokalnej tradycji ruralistycznej.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT jest jednym z podstawowych narzędzi diagnostycznych. Określa ona cztery ważne elementy oceny: mocne i słabe strony, czyli pozytywne i negatywne warunki wewnętrzne oraz szanse i zagrożenia, czyli pozytywne i negatywne warunki zewnętrzne. Niniejsza analiza jest podstawą do określenia celów i kierunków działania gminy Starogard Gdański w zakresie ochrony zabytków.

Tabela 9. Analiza SWOT gminy Starogard Gdański.

MOCNE STRONY
• Zachowanie w bardzo dobrym stanie obiektów o dużej wartości kulturowej: sakralnych wraz z cmentarzami i zielenią komponowaną (kościół parafialny w Dąbrówce, Jabłowie, Klonówce, Kokoszkowy, Kręgu i Suminie), • Występowanie na obszarze gminy kilkunastu zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych (m.in. w Nowe Wsi Rzecznej, Owidzu, Rokocinie, Sucuminie, Szpęgawsku), • Duża ilość stanowisk archeologicznych o cennych walorach poznawczych, które świadczą o długiej i ciekawej historii Gminy, • Rekonstrukcja średniowiecznego grodziska w Owidzu, • Strefy ochrony archeologicznej, • Bogate dziedzictwo kulturowe gminy (tradycje kociewskie), • cmentarze różnych wyznań: katolickie, dawne ewangelickie, żydowski, • Zróżnicowanie terenu pod względem geomorfologicznym, przyrodniczym i krajobrazowym, • Dobre warunki do rozwoju turystyki krajoznawczej i specjalistycznej: wodnej, kolarskiej i konnej, • Istniejący System Informacji Przestrzennej Gminy (https://starogardgdanski.e-mapa.net/), • Aktualizowana na bieżąco Gminna Ewidencja Zabytków, • Zaangażowanie mieszkańców w poznawanie i kultywowanie tradycji i obyczajów Kociewia, • Imprezy kulturowe.
SŁABE STRONY
• Liczne nieużytkowane i niszczone obiekty zabytkowe, • Zły stan większości cmentarzy ewangelickich, • Brak środków przeznaczonych na badania naukowe zabytków, • Niedostateczne oznakowanie cennych obiektów, • Niedostatecznie rozwinięta sieć szlaków turystycznych, • Niedostateczna liczba publikacji na temat dziedzictwa kulturowego Gminy, • Brak możliwości zwiedzania zabytków, będących własnością prywatną, • Niewystarczająca promocja walorów kulturowych i wykorzystanie dóbr kultury dla rozwoju turystyki,

Niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytej opieki nad zabytkami.
SZANSE
- Zwiększenie świadomości mieszkańców w zakresie ważności znaczenia ochrony i opieki nad zabytkami i wartości dziedzictwa kulturowego, - Położenie w powiecie starogardzkim promującym rozwój turystyki, - Korzystne warunki dla rozwoju turystyki ze względu na walory przyrodnicze i zasób wartości dziedzictwa i krajobrazu kulturowego, - Wzbogacenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe, - Istniejące możliwości pozyskania środków finansowych na wykonanie prac restauratorskich, konserwatorskich z różnych źródeł, - Zwiększanie środków budżetu na prace remontowo-konserwatorskie obiektów i terenów zabytkowych, - Wzrost świadomości mieszkańców gminy w zakresie poprawy estetyki otoczenia i właściwego użytkowania obiektów zabytkowych, - Popularyzowanie dobrych wzorców zagospodarowania i poszanowania obiektów zabytkowych, - Przestrzeganie zapisów miejscowych planów zagospodarowania w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, - Szeroka promocja walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego Gminy, - Wykorzystanie nowoczesnych narzędzi komunikacji (Internet, bazy informacji turystycznej) dla popularyzacji walorów przyrodniczych, krajobrazowych i zasobów dziedzictwa kulturowego Gminy, - Przeznaczanie środków z budżetu Gminy i pozyskiwanie dotacji na konserwację zabytków.
ZAGROŻENIA
- Zacieranie walorów historycznych obiektów zabytkowych przez przypadkowe przebudowy i modernizacje powodujące ich dewaloryzację, - Niedostateczne środki na renowację zabytkowych obiektów, - Wydawanie zezwoleń na nową zabudowę mieszkaniową i użytkową rozbieżną ze stylistyką historyczną regionu, - Stosowanie nowoczesnych materiałów, technologii lub kolorystyk niedostosowanych do historycznego charakteru zabudowy, - Degradacja środowiska naturalnego i jego zanieczyszczenie, dewastacja obiektów i zespołów zabytkowych, - Niestabilność i powszechna nieznamość przepisów prawa, - Niewłaściwe użytkowanie obiektów zabytkowych, - Pogarszanie się stanu technicznego zabytków, - Silna konkurencja na rynku turystyki ze strony sąsiednich gmin położonych w granicach Borów Tucholskich.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Celem niniejszego programu, opracowanego w oparciu o Gminną Ewidencję Zabytków, jest stworzenie wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie gminy Starogard Gdański. Misją gminy, w kontekście zachowania i ochrony jej dziedzictwa kulturowego jest: ***"świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego, poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych, a także racjonalne wykorzystanie istniejących zasobów dla rozwoju społeczno-gospodarczego gminy"***.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności

jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Za podstawowe cele programu opieki nad zabytkami należy przyjąć te wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami, a więc:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej i konsekwentne oraz planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy.
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- wyekspozowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wykreowanie wizerunku gminy poprzez: podejmowanie działań sprzyjających wytworzeniu lokalnej tożsamości mieszkańców, wspieranie aktywności mieszkańców mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego, edukację w zakresie miejscowego dziedzictwa kulturowego.
- wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków.
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W poprzednim *Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Starogard Gdański na lata 2016 - 2019* wyznaczono kilka kierunków działań:

- ✓ Objęcie ochroną wszystkich zabytków ujętych w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków.
- ✓ Uwzględnienie ochrony obiektów zabytkowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i kontrola ich realizacji.
- ✓ Ochronę i odnowę obiektów zabytkowych.
- ✓ Promocję i popularyzację dziedzictwa kulturowego.
- ✓ Edukację w zakresie ochrony dóbr kultury.
- ✓ Wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego.

Zadania, które udało się zrealizować to:

1. Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków,
2. Uwzględnienie ochrony obiektów zabytkowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i kontrola ich realizacji (uchwalenie nowych MPZP),
3. Ochrona i odnowa obiektów zabytkowych (dofinansowanie do remontu kościołów w Suminie, Jabłowie i Klonówce),
4. Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego (m.in. prowadzenie i aktualizacja na stronie internetowej Gminy zakładki o zabytkach).

7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami

Poniżej przedstawiono priorytety, kierunki działań i zadania Programu Opieki nad Zabytkami gminy Starogard Gdański na lata 2020 - 2023.

PRIORYTET I OCHRONA I REWALORYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
Kierunki działań:	Zadania:
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	➤ Monitoring stanu zachowania zabytków będących własnością Gminy: ✓ przegląd stanu technicznego obiektów, ✓ wyznaczenie obiektów, dla których niezbędny jest remont/konserwacja, ✓ opracowanie planu remontów. ➤ Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich zabytków stanowiących własność gminy, w miarę posiadanych do dyspozycji środków finansowych w budżecie oraz pozyskanych ze źródeł zewnętrznych. ➤ Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. ➤ Wspomaganie działań rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych zdegradowanych cennych obiektów i obszarów o znaczeniu historycznym nie będących własnością gminy. ➤ Intensyfikacja starań o uzyskanie zewnętrznych środków finansowania. ➤ Coroczne przeznaczanie środków z budżetu Gminy na dotacje na renowację zabytków wpisanych do rejestru zabytków. ➤ Egzekwowanie zapisów określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. W przypadku uchwalania nowych miejscowych planów zagospodarowania niezbędne jest uwzględnianie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego. ➤ Sprawowanie opieki nad zabytkowymi cmentarzami na terenie Gminy (szczególnie tych w złym i bardzo złym stanie), poprzez: ✓ prace pielęgnacyjne i porządkujące, ✓ usuwanie roślinności zielnej oraz samosiewek drzew, ✓ oznakowanie obiektów, ✓ renowację zabytkowych nagrobków, ✓ zaznaczenie cmentarzy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ✓ upowszechnianie wiedzy na ich temat wśród mieszkańców gminy, ✓ zwracanie szczególnej uwagi na obowiązek otaczania opieką miejsc grzebalnych, niezależnie od pochodzenia i wyznania osób tam spoczywających. ➤ Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni. Z uwzględnieniem starodrzewia na terenie filialnych cmentarzy, nieczynnych cmentarzy, zespołów podworskich, alei wzdłuż ciągów komunikacyjnych. ➤ Ochrona stanowisk archeologicznych: ✓ wskazanie lokalizacji w dokumentach planowania przestrzennego, ✓ prowadzenie wszelkich działań inwestycyjnych po przeprowadzeniu nadzoru archeologicznego lub badań wykopaliskowych, ✓ zachowanie w przestrzeni wyodrębnionej formy stanowisk archeologicznych naziemnych z własną formą krajobrazową, ✓ wpisanie do rejestru zabytków stanowisk archeologicznych o dużych walorach poznawczych, np. Klonówka st. 7 (AZP 19-44/6), Klonówka st. 45 (AZP 20-44/116), Kolincz st. 19 (AZP 20-43/77).

PRIORYTET II: KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I JEGO OCHRONA	
Kierunki działań:	Zadania:
Zespolenie działań w zakresie ochrony środowiska kulturowego i naturalnego, przyrodniczego	➤ Egzekwowanie/przestrzeganie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną.
Rozszerzanie zasobu i jego ochrony w Gminie	➤ Zadania dla Gminnej Ewidencji Zabytków: ✓ zakładanie nowych kart adresowych w uzgodnieniu z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy, ✓ aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków. Dotyczy to głównie uzupełnienia lub skorygowania danych adresowych oraz nr działek ewidencyjnych, ✓ aktualizacja zmian w stosunkach własnościowych oraz zmian stanu prawnego jak aktualne formy ochrony, ✓ systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną, ✓ propozycje skreślenia z ewidencji obiektów nieistniejących oraz takich, które utraciły cechy zabytkowe w wyniku modernizacji, ✓ udostępnianie opracowanych kart adresowych do celów projektowych i badawczych dla służb i podmiotów opracowujących wszelkie plany zagospodarowania przestrzennego czy inne programy: np. rewitalizacyjne, opieki nad zabytkami, ✓ sprawozdanie z realizacji założeń Gminnego programu opieki nad zabytkami (zgodnie z art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) Wójta Gminy Starogard Gdański składa Radzie Gminy Starogard Gdański, ✓ aktualizacja Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego oraz planów miejscowych o informacje nt. zabytków wykreślonych z GEZ oraz nowych, do niej włączonych.
PRIORYTET III: PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I PIELĘGNACJA TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ	
Kierunki działań:	Zadania:
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym Gminy	➤ Zapoznanie mieszkańców, przede wszystkim właścicieli obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, z zagadnieniami dotyczącymi gminnej ewidencji zabytków oraz przybliżenie skutków prawnych z tym związanych. ➤ Współpraca z instytucjami wprowadzającymi dodatkowe oznakowania na ulicach i drogach gminnych, powiatowych i wojewódzkich dojazdowych w celu ułatwienia dojazdu do tych obiektów - głównie do najcenniejszych zabytków gminy. Ciągła dbałość o tablice już umieszczone oraz oznakowanie zabytków, aby swą estetyką i formą zachęcały do odwiedzenia tych miejsc. ➤ Prowadzenie i aktualizacja na stronie internetowej Gminy zakładki o zabytkach.

Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy	➤ Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego Gminy. ➤ Nagłaśnianie, promowanie i informowanie lokalnej społeczności, o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych, w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.
Podniesienie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego	➤ Szkolenie pracowników administracji samorządowej odpowiednich wydziałów, pedagogów szkół różnych szczebli w zakresie zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. ➤ Zapoznanie dzieci i młodzieży, w ramach edukacji szkolnej, z historią gminy oraz dziedzictwem materialnym i sposobami jego ochrony, np. poprzez organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych połączonych z prezentacją najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii. ➤ Lekcje żywej historii organizowane na Grodzisku Owidz. ➤ Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw, seminariów i innych działań propagujących wiedzę o historii i kulturze materialnej gminy. ➤ Aktywne wspieranie wydawania aktualnych map turystycznych w regionie obejmujących także teren gminy. Rozważenie wydania własnej kompleksowej mapy turystycznej zawierającej m. in. szlaki turystyczne i wszystkie zabytki. ➤ Aktywizacja mieszkańców (w tym młodzieży szkolnej) w zakresie podejmowania społecznych prac porządkowych przy zabytkach i w ich otoczeniu, mająca na celu przede wszystkim uświadomienie wartości lokalnego dziedzictwa materialnego i pobudzenie współodpowiedzialności za jego ochronę.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podmiotem odpowiedzialnym za realizację Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Starogard Gdański jest Wójt gminy Starogard Gdański. Do osiągnięcia celu i efektywnego wykonywania zadań w nim określonych służą pomocą następujące instrumenty:

- instrumenty prawne - wynikające z przepisów prawnych (ustaw i przepisów wykonawczych), uchwał Rady Gminy, np. dotyczących zmian miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, tworzenia parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych np. wojewódzkiego konserwatora zabytków czy uchwalenie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie przy zabytkach;
- instrumenty finansowe - dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe lub ulgi podatkowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, korzystanie z funduszy europejskich (z uwagi na trwającą perspektywę finansowania na lata 2014-2020 konieczne jest bieżące śledzenie możliwości pozyskiwania środków na zachowanie dziedzictwa kulturowego);
- instrumenty kontrolne - aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków, monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji *Programu* oraz aktualizacja *Programu* związana z ustawowym 4-letnim okresem obowiązywania, dostosowania go do zmieniających się zapisów prawnych oraz możliwości finansowania;
- instrumenty koordynacji - realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi,

współpraca z organizacjami pozarządowymi, kościołami i związkami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;

- instrumenty społeczne – działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami, kulturą, turystyką, współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków (powoływanie nowych).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Proces osiągania celów wytyczonych w Programie opieki nad zabytkami dla Gminy Starogard Gdański będzie monitorowany poprzez analizę stopnia jej realizacji.

Analiza ta będzie dokonywana każdorazowo przez Wójta gminy Starogard Gdański, zgodnie z ustaleniami art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca: wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Ocena poziomu realizacji Programu winna uwzględniać m.in.:

- bieżący monitoring gminnej ewidencji zabytków uwzględniający informacje o stanie zachowania obiektów, zmianach lokalizacyjnych, zmianach stosunków własnościowych,
- ocenę zaawansowania prac związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych,
- ocenę prac związanych z opracowaniem aktów prawa miejscowego dla terenów o wysokich wartościach kulturowych,
- ocenę aktywności kulturalnej lokalnej społeczności, w tym ocena przedsięwzięć folklorystycznych i zainteresowań tradycyjnym rękodziełem,
- ocenę aktywności placówek kulturalnych (świetlice wiejskie, biblioteki),
- monitoring postępu prac powoływaniem gminnego ośrodka kultury,
- ocenę wykorzystania i funkcjonowania szlaków turystycznych oraz towarzyszącej im infrastruktury,
- ocenę realizacji programu edukacji i promocji zabytków, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technik informatycznych,
- ocenę rozwoju bazy agroturystycznej,
- ocenę kontaktów z właścicielami obiektów w zakresie działań zmierzających do rewitalizacji obiektów zabytkowych.

Po przyjęciu przez Radę Gminy treści Programu w drodze uchwały należy udostępnić dokument do publicznej wiadomości na gminnej stronie internetowej. Program należy sukcesywnie analizować oraz uzupełniać, uwzględniając zmieniające się uwarunkowania prawne, kulturowe i społeczne.

Realizowanie założeń Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Starogard Gdański będzie wymagało współpracy nie tylko osób odpowiedzialnych za wdrożenie działań wynikających z celów tego dokumentu, ale także aktywizacji właścicieli, użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, grup społecznego działania, środowisk naukowych itp.

Mając na uwadze dobro ogółu należy dołożyć starań, aby wytyczone cele zostały realizowane. Gmina i podległe jej jednostki zobowiązują się prowadzić działalność informacyjną i popularyzatorską w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Należy jednak stwierdzić, iż ważne jest, aby gminy również z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w swoich budżetach środków na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Jest to o tyle istotne, iż duża część źródeł wewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego we współfinansowanych przez nie projektach. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli na podjęcie powolnych, ale systematycznych kroków w kierunku ratowania kolejnych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 roku. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- ✓ dotacje ministra kultury oraz programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- ✓ promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- ✓ dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- ✓ dotacje wojewódzkie,
- ✓ dotacje powiatowe,
- ✓ dotacje gminne,
- ✓ inne źródła.

Źródła zagraniczne:

- ✓ źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- ✓ źródła pozaunijne.

1. Dotacje

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;

- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Środki Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

W jednym roku budżetowym wnioskodawca może wystąpić z wnioskiem o udzielenie dotacji lub refundacji do wszystkich ww. organów. Suma przyznanych dofinansowań nie może przekroczyć 100% kosztów zadania wskazanego we wnioskach. Zaleca się, aby składane wnioski zawierały jednakowe zakresy prac oraz pokrywające się kosztorysy. W przypadku uzyskania dofinansowania ze środków publicznych (dotacji bądź refundacji), wnioskodawca może wystąpić o kolejne dofinansowanie (dotację bądź refundację) na ten sam zakres prac dopiero po upływie 10 lat. Wnioskodawca może wystąpić z wnioskiem o udzielenie dotacji bądź refundacji w wysokości:

- do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru w przypadku, jeżeli:
 - a) zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
 - b) zabytek wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
 - c) stan zachowania zabytku, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacje wojewódzkie i powiatowe

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku

Województwa (Powiatu) w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

Dotacje gminne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z ustawą o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r. poz. 506, ze zm.) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest również obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy (Miasta).

Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły - wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych. W oparciu o Wspólną Strategię działania Narodowego Funduszu i wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej na lata 2013 - 2016 z perspektywą do 2020 r., realizuje politykę ochrony środowiska w Polsce. Służą temu stabilne przychody, doświadczony kadry oraz wypracowane formy współpracy z beneficjentami.

Wyznaczony cel generalny Strategii działania NFOŚiGW: „Poprawa stanu środowiska i zrównoważone gospodarowanie jego zasobami przez stabilne, skuteczne i efektywne wspieranie przedsięwzięć i inicjatyw służących środowisku”, realizowany jest w ramach czterech priorytetów:

- Ochrona i zrównoważone gospodarowanie zasobami wodnymi;
- Racjonalne gospodarowanie odpadami i ochrona powierzchni ziemi;
- Ochrona atmosfery;
- Ochrona różnorodności biologicznej i funkcji ekosystemów.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej z końcem listopada rozpoczyna przyjmowanie wniosków w ramach nowej unijnej perspektywy. W ramach uruchomionych działań zostanie udostępnionych na projekty środowiskowe ponad 5 mld zł.

Program Dom Kultury+

Organizatorem Programu Dom Kultury+ jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu Kultura - Interwencje jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym. Pilotażowa edycja programu odbyła się w 2013 r.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej

i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura - Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa

Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa została powołana przez Sejm RP ustawą z dnia 2 lipca 1947 r. Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa jest jedynym w Polsce organem państwowym inicjującym i koordynującym działalność związaną z upamiętnianiem historycznych wydarzeń i miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa narodu polskiego w kraju i zagranicą, a także walk i męczeństwa innych narodów na terytorium Polski.

Na stronie internetowej znajdują się wnioski między innymi na dofinansowanie Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa na wykonanie prac remontowych na cmentarzach, kwaterach i mogiłach wojennych oraz wniosków o środki finansowe na wykonanie pomników, tablic pamiątkowych lub remonty już istniejących upamiętnień.

Bardzo Młoda Kultura

Wieloletni program wspierania edukacji kulturowej. Celem wieloletniego programu realizowanego w ramach Paktu dla Kultury przez Narodowe Centrum Kultury jest budowanie systemowych rozwiązań wzmacniających stymulowanie kreatywności i edukacji kulturowej przez 16 podmiotów wyłonionych w drodze konkursu - po jednym z każdego województwa.

Podstawowym celem programu jest wspieranie edukacji kulturowej w Polsce. Cel ten będzie urzeczywistniany przez realizację całego szeregu zadań pośrednich. Realizacja zadania odbywa się na terenie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2016 - 2018. O dofinansowanie w ramach programu mogą się ubiegać samorządowe instytucje kultury. Przy realizacji zadania wskazane jest nawiązanie współpracy poprzez zawarcie porozumienia lub utworzenie konsorcjum z następującymi podmiotami:

- kuratoriami oświaty, centrami i ośrodkami doskonalenia nauczycieli;
- publicznymi i/lub niepublicznymi instytucjami oświatowo
- wychowawczymi;
- organizacjami pozarządowymi;
- instytucjami kultury;
- innymi podmiotami działającymi na polu edukacji kulturowej w województwie.

Każdy z wnioskodawców będzie mógł ubiegać się o dotację w wysokości od 300 do 900 tysięcy złotych na trzyletni okres realizacji dokumentu, a także wsparcie organizacyjne i merytoryczne od powołanego przez NCK zespołu zajmującego się jego obsługą. W ramach programu odbywać się będą doroczne spotkania wszystkich beneficjentów, w trakcie których będą się dzielić doświadczeniami i poszukiwać wspólnie rozwiązań.

Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź - KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2020, Ochrona Zabytków

Dnia 3 grudnia 2018 r. weszło w życie nowe rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 4 stycznia 2019 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury (Dz. U. poz. 17).

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;

2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);

3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);

4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych). Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego udziela dotacji na badania archeologiczne zgodnie z przyjętym Rozporządzeniem z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Rozporządzenie określa warunki i tryb udzielania oraz rozliczania dotacji na:

1) badania archeologiczne prowadzone ze względu na planowane albo realizowane:

a) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,

b) roboty ziemne lub zmianę charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co może doprowadzić do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

2) wykonanie dokumentacji badań archeologicznych, o których mowa w pkt. 1.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

3. Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2014 - 2020

Obecnie trwa przygotowanie trzech typów programów: transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnego na lata 2014- 2020. Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia:

- obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja służy wzmocnieniu współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży;
- duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej;
- wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty, oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi mogą dotyczyć m.in. kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to nowy program Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten będzie realizowany w latach 2014 - 2020 i będzie zawierał trzy komponenty: MEDIA, KULTURA i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym od 2016 r. Nowe priorytety, które pojawiają się w Kreatywnej Europie wynikają z analizy obecnej sytuacji sektorów kultury w Europie i problemów, jakie napotykają europejscy artyści. Są to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury.

Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach kultury i kreatywnych. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażania innowacji.

Program Europa dla Obywateli 2014 - 2020

Powyższy program jest kolejnym programem wspólnotowym skierowanym na realizację „miękkich” działań projektowych między innymi w tematyce dziedzictwa kulturowego, którego celem jest zwiększenie świadomości obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki UE i jej wpływu na życie codzienne obywateli państw członkowskich.

Celami ogólnymi programu są:

- rozwijanie obywatelstwa europejskiego przez umożliwienie współpracy i uczestnictwa w budowaniu demokratycznej, różnorodnej kulturowo, otwartej na świat Europy;
- rozwijanie poczucia tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach, historii i kulturze, umacnianie poczucia odpowiedzialności za UE wśród obywateli;
- pogłębianie tolerancji i wzajemnego zrozumienia między obywatelami Europy.

Cele ogólne realizowane są na poziomie ponadnarodowym za pomocą celów szczegółowych, do których należy:

- gromadzenie członków społeczności lokalnych z całej Europy w celu wymiany doświadczeń, opinii i wartości;
- wspieranie działań, debat i refleksji na temat obywatelstwa europejskiego i demokracji przy współpracy z europejskimi organizacjami społeczeństwa obywatelskiego
- przybliżanie Europy obywatelom przez propagowanie europejskich wartości i osiągnięć z zachowaniem pamięci o jej historii;

- zachęcanie obywateli i organizacji obywatelskich we wszystkich krajach do wzajemnych kontaktów, umacniających dialog międzykulturowy (jedność w różnorodności), budowanie więzi między „starymi” a nowymi członkami UE.

Program składa się z dwóch obszarów tematycznych: Pamięć i Obywatelstwo europejskie oraz Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie, które są uzupełnione przez działanie horyzontalne nazwane „waloryzacją”, sprowadzające się do analizy, rozpowszechniania i wykorzystania wyników projektów dofinansowanych z Programu „Europa dla Obywateli”. Minimalna kwota dofinansowania projektu to 60 000 euro, maksymalna 600 000 euro. Wsparcie finansowe Unii nie może przekroczyć 70% całkowitego budżetu. Wnioski mogą składać organizacje badające europejską politykę publiczną (ośrodki analityczne) lub organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które przez swoje stałe i regularnie prowadzone działania wnoszą konkretny wkład w realizację celów programu Europa dla Obywateli, a ponadto spełniają wszystkie następujące wymagania:

- posiadają osobowość prawną co najmniej od czterech lat,
- działają na poziomie europejskim,
- nie są nastawione na zysk,
- mają siedzibę w jednym z krajów członkowskich UE, krajach EFTA i innych, jeśli podpisały one w 2014 r. protokół ustaleń z Komisją Europejską.

Program operacyjny infrastruktura i środowisko 2014 - 2020

Program Infrastruktura i Środowisko 2014 - 2020 to największy program finansowany z Funduszy Europejskich nie tylko w Polsce, ale i Unii Europejskiej. Główne obszary, na które zostaną przekazane środki to: gospodarka niskoemisyjna, ochrona środowiska, przeciwdziałanie i adaptacja do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne oraz ochrona zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet programu wynosi ponad 27,4 mld euro z Funduszy Europejskich (FE), czyli ok. 115 mld zł.

Priorytet nr 8. Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego - alokacja z FE 467,3 mln euro: inwestycje w ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zasobów kultury, np. instytucji kultury, szkół artystycznych.

Polska Cyfrowa PO PC 2014 - 2020

Projekt programu operacyjnego Polska Cyfrowa przygotowały Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji oraz Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju. Program został przyjęty przez rząd 8 stycznia 2014 r., 5 grudnia 2014 r. przez Komisję Europejską. Orientacyjna kwota przewidziana na nabory w 2015 r. to blisko 2,6 mld zł. Celem tego programu jest wykorzystanie potencjału cyfrowego do poprawy jakości życia. Ministerstwo Administracji wychodzi z założenia, że pełne wykorzystanie potencjału nowoczesnych technologii wymaga nie tylko budowy infrastruktury i usług, ale także wspierania kompetencji cyfrowych Polaków.

W ramach programu planuje się realizację czterech osi priorytetowych:

Oś priorytetowa I. Powszechny dostęp do szybkiego Internetu - alokacja UE - 1 020 222 652 EUR.

Cel szczegółowy 1. Wyeliminowanie terytorialnych różnic w możliwości dostępu do szerokopasmowego Internetu o wysokich przepustowościach.

Oś priorytetowa II. E - Administracja i otwarty rząd - alokacja UE 949 604 018 EUR.

Cel szczegółowy 2. Wysoka dostępność i jakość e - usług publicznych.

Cel szczegółowy 3. Cyfryzacja procesów back-office w administracji rządowej.

Cel szczegółowy 4. Cyfrowa dostępność i użyteczność informacji sektora publicznego.

Oś priorytetowa III. Cyfrowa aktywizacja społeczeństwa - alokacja UE 145 000 000 EUR.

Cel szczegółowy 5. Zwiększenie stopnia oraz poprawa umiejętności korzystania z Internetu, w tym e-usług publicznych.

Cel szczegółowy 6. Pobudzanie potencjału uzdolnionych programistów dla zwiększenia zastosowania rozwiązań cyfrowych w gospodarce i administracji.

Oś priorytetowa IV. Pomoc techniczna - alokacja UE 57 668 000 EUR.

Cel szczegółowy 7. Wsparcie procesu zarządzania i wdrażania programu.

Cel szczegółowy 8 Informacja, promocja i doradztwo.

Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)

W latach 2009 - 2014 działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego otrzymały wsparcie w wysokości około 60 000 000 euro w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego dzięki Mechanizmowi Norweskiemu oraz Europejskiemu Obszarowi Gospodarczemu przez priorytet dotyczący promowania różnorodności kulturowej i artystycznej. Z udostępnionych przez Punkt Informacyjny Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju nt. funduszy norweskich i EOG wynika, że kolejne środki w ramach tego funduszu będą dostępne na podobnych - do istniejących - zasadach i priorytetach wsparcia.

Ustawa o rewitalizacji z dnia 9 października 2015 r.

Głównym celem ustawy jest zapewnienie skuteczności i powszechnego charakteru działań rewitalizacyjnych, a także ich kompleksowości i wprowadzenia mechanizmów koordynacji. Ustawa określa programowanie, koordynację i tworzenie warunków do realizacji procesu rewitalizacji przez jej interesariuszy jako fakultatywne zadanie własne gminy. Głównymi adresatami ustawy są organy samorządu terytorialnego oraz mieszkańcy gmin, na terenie których znajdują się obszary zdegradowane i w których prowadzone będą działania rewitalizacyjne.

Obecnie ważnym źródłem finansowania działań rewitalizacji, pokrywającym się z pierwszym okresem obowiązywania ustawy, będą środki europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych (głównie EFS, EFRR oraz dodatkowo środki FS). Umowa Partnerstwa, czyli główny dokument ustanawiający ramy wdrażania środków unijnych w perspektywie budżetowej 2014 - 2020, wskazuje „miasta i dzielnice miast wymagające rewitalizacji” jako jeden z pięciu tzw. obszarów strategicznej interwencji. Zgodnie z dokonanymi szacunkami, na działania rewitalizacyjne w ramach wybranych priorytetów inwestycyjnych przeznaczona zostanie co najmniej równowartość 25 mld zł. Środki te będą głównie dotyczyć regionalnych programów operacyjnych (RPO). Do tej kwoty należy także doliczyć wkład własny beneficjentów.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd miejski powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Starogard Gdański,
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy Starogard Gdański.

Gmina jest ustawowo zobligowana do opieki nad obiektami, których jest właścicielem: utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobyków.

Zaleca się, aby finansowe wsparcie gminy w latach 2020 - 2023 przy zadaniach z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego, w miarę możliwości, z każdym kolejnym rokiem systematycznie wzrastało do pewnego, stałego poziomu finansowania (np. procentowego udziału w corocznie uchwalanym budżecie). Pozwoli to potencjalnym beneficjentom na zaplanowanie inwestycji w perspektywie kilkuletniej (np. gdy w ciągu jednego roku nie jest możliwe zakończenie prac). Kolejnym rozwiązaniem polepszającym stan zachowania lokalnych zabytków jest

występowanie gminy w roli partnera przy projektach unijnych lub ministerialnych, w których beneficjenci (właściciele zabytków) często nie są w stanie zapewnić wymaganego wkładu własnego. Takie działania z pewnością podniosłyby poziom życia mieszkańców oraz atrakcyjność turystyczną gminy.

Zadania GPOnZ mogą też być realizowane przez instytucje kultury podległe gminie lub funkcjonujące na jej terenie (np. Regionalne izby tradycji, domy kultury, biblioteki) w ramach działalności bieżącej. Ponadto (w zakresie ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie) gmina może wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (m.in. stowarzyszenia, parafie).

Wydatki gminy Starogard Gdański jakie poniosła w latach 2016-2019 na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego:

2016 r. - 17.800 zł (aktualizacja GEZ + dofinansowanie do remontu zabytku),

2017 r. - 10.000 zł (dofinansowanie do remontu zabytku),

2018 r. - 10.000 zł (dofinansowanie do remontu zabytku),

2019 r. - 0 zł

Dofinansowania dotyczyły kościołów w Suminie, Jabłowie i Klonówce.

ZAŁĄCZNIK 1

**ZABYTKI NIERUCHOME ARCHITEKTONICZNE WPISANE DO GMINNEJ EWIDENCJI
ZABYTKÓW GMINY STAROGARD GDAŃSKI**

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
1.	Barchnowy	ul. Główna 14	kapliczka przydrożna	20	82/444	
2.	Barchnowy	ul. Główna 14	szkoła, ob. budynek mieszkalny	20	83/444	
3.	Barchnowy	ul. Główna 14	dud. gospodarczy dawnej szkoły	20	84/444	
4.	Barchnowy	ul. Główna w pobliżu domów nr 27 i 24	cmentarz ewangelicki	66		
5.	Barchnowy	położony w pobliżu drogi Owidz -Barchnowy po jej pñ-wsch stronie, na szczycie pagórka, odległy od wsi ok.800 m w str pñ-zach	cmentarz pocholeryczny	18/18		
6.	Brzeźno Wielkie	ul. Szkolna 5	szkoła podstawowa	141/2	18/444	
7.	Brzeźno Wielkie	ul. Szkolna 5	obora, ob. budynek gospodarczy	141/2	19/444	
8.	Brzeźno Wielkie	ul. Szkolna 4	budynek mieszkalny	142/2	24/444	
9.	Brzeźno Wielkie	ul. Główna 3	budynek mieszkalny	120	29/444	
10.	Brzeźno Wielkie	ul. Główna 4	budynek mieszkalny	122	30/444	obecnie dz. 122/4
11.	Brzeźno Wielkie	ul. Główna 1	budynek mieszkalny	119	35/444	
12.	Brzeźno Wielkie	ul. Kasztanowa (na cmentarzu)	kapliczka figury Chrystusa Króla	151	17/444	
13.	Brzeźno Wielkie	na skraju wsi przy drodze do Klonówki, odległy od zabudowań ok. 200 m	cmentarz katolicko - ewangelicki	151		
14.	Brzeźno Wielkie	ul. Rajkowska/ ul. Polna	kapliczka	133/3		
15.	Brzeźno Wielkie	ul. Piaskowa 2	budynek mieszkalny	93		
16.	Brzeźno Wielkie	ul. Piaskowa 5	budynek mieszkalny	85/3, 85/2		
17.	Ciecholewy	45	leśniczówka, ob. budynek mieszkalny	9/3	98/444	
18.	Ciecholewy	45	stodoła w zespole leśniczówki, ob. budynku mieszkalnego	9/3	99/444	
19.	Ciecholewy	45	obora w zespole leśniczówki, ob. budynku mieszkalnego	9/3	100/444	
20.	Ciecholewy	2	stodoła	19/3	88/444	
21.	Ciecholewy	14	budynek mieszkalny z cz. gospodarczą	89/1	89/444	wcześniej wpisany pod nr 16
22.	Ciecholewy	17	budynek mieszkalny z cz. gospodarczą	57	90/444	
23.	Ciecholewy	18	budynek mieszkalny	34/2	91/444	
24.	Ciecholewy	18	obora	34/2	92/444	
25.	Ciecholewy	18	stodoła	34/2	93/444	
26.	Ciecholewy	40	bud. mieszkalny - poniatówka	49/2	94/444	
27.	Ciecholewy	40	obora	49/2	95/444	
28.	Ciecholewy	42	szkoła, ob. budynek mieszkalny	56/5	96/444	Gmina jest współwłaścicielem

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
29.	Dąbrówka	ul. Starogardzka/Hermanowska	kapliczka	178/1	101/444	
30.	Dąbrówka	ul. Starogardzka/Jabłowska	kapliczka	238	102/444	
31.	Dąbrówka	ul. Starogardzka 38	kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	144	103/44	320
32.	Dąbrówka	ul. Starogardzka 38	ogrodzenie z dwiema bramami kościoła parafialnego i cmentarza	144	104/444	
33.	Dąbrówka	ul. Dębowa 2	budynek gospodarczy	187	109/444	
34.	Dąbrówka	ul. Starogardzka 22	budynek mieszkalny	183	106/444	
35.	Dąbrówka	poza wsią, oddalony od centrum ok..300 m w kier.płn, przy polnej drodze	cmentarz ewangelicki	71		
36.	Dąbrówka	ul. Starogardzka 38	cmentarz przykościelny (katolicki)	144		
37.	Dąbrówka		układ ruralistyczny			
38.	Jabłowo	ul. Szkolna 2	kościół p.w. Świętego Wawrzyńca	57	111/444	321
39.	Jabłowo	ul. Szkolna 2	ogrodzenie kościoła p.w. Świętego Wawrzyńca i cmentarza przykościelnego	57	112/444	
40.	Jabłowo	ul. Szkolna 2	kolumna z figurą św. Nepomucena	57	113/444	
41.	Jabłowo	ul. Szkolna 2	grobowiec Jackowskich	57	114/444	
42.	Jabłowo	ul. Szkolna 2	plebania kościoła p.w. Świętego Wawrzyńca	57	115/444	
43.	Jabłowo	ul. Starogardzka 3	dwór	20/58	117/444	
44.	Jabłowo	ul. Starogardzka 3	park dworski	20/36, 20/58	118/444	
45.	Jabłowo	ul. Starogardzka 3	fragment ogrodu - brama wjazdowa w zespole dworsko - folwarcznym	20/40	119/444	
46.	Jabłowo	ul. Starogardzka 3	budynek podworski magazyn	20/40	125/444	
47.	Jabłowo	ul. Starogardzka 2	budynek podworski, rządcówka, ob. budynek mieszkalny	20/35	122/444	
48.	Jabłowo	ul. Dworcowa 2	budynek mieszkalny	76/2	131/444	
49.	Jabłowo	ul. Dworcowa 2	budynek gospodarczy	76/2	132/444	
50.	Jabłowo	ul. Szkolna 5	szkoła, ob. budynek mieszkalny	61/2	133/444	Gmina jest współwłaścicielem
51.	Jabłowo	ul. Szkolna 5	budynek gospodarczy	61/2	134/444	Gmina jest współwłaścicielem
52.	Jabłowo	ul. Szkolna 2	cmentarz przykościelny (katolicki)	57		
53.	Jabłowo	ul. Starogardzka/Nad Jeziorem	zespół dworski - parkowy z folwarkiem			
54.	Jabłowo	ul. Pelplińska 3, d. 1	budynek mieszkalny	57		
55.	Janin	8	budynek mieszkalny	49/4	137/444	
56.	Janin	10	budynek mieszkalny	61/4	141/444	
57.	Janin	12	obora	62/2	143/444	
58.	Janin	13	budynek mieszkalny	63/2	144/444	

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
59.	Janin	15	budynek mieszkalny	51/7	145/444	
60.	Janin	15	obora	51/3	147/444	
61.	Janin	26	kapliczka z figurą Matki Boskiej	46	149/444	
62.	Janin	26	obora	46	152/444	
63.	Janin	28	budynek mieszkalny	42	153/444	
64.	Klonówka	ul. Kościelna 1	szkoła	130/1	43/444	
65.	Klonówka	ul. Kościelna 3	budynek mieszkalny	130/2	45/444	
66.	Klonówka	ul. Kościelna 3	budynek gospodarczy	130/2	44/444	
67.	Klonówka	ul. Kościelna 5	organistówka, ob. budynek mieszkalny	129	46/444	
68.	Klonówka	ul. Kościelna 7	budynek mieszkalny plebani	128	42/444	
69.	Klonówka	ul. Kościelna 7	budynek gospodarczy plebani	128	36/444	
70.	Klonówka	ul. Kościelna 7	kapliczka przy plebani	128	40/444	
71.	Klonówka	ul. Kościelna 10	kościół parafialny p.w. św. Katarzyny	157	38/444	739
72.	Klonówka	ul. Kościelna 10	ogrodzenie kościoła	157	41/444	
73.	Klonówka	ul. Kościelna 31, 33	budynek mieszkalny	119	51/444	
74.	Klonówka	ul. Kościelna	cmentarz rzym.-kat.	125	39/444	
75.	Klonówka	ul. Parkowa	park dworski	137	54/444	
76.	Klonówka	ul. Parkowa	kuźnia w zespole dworsko – folwarcznym	85/37	55/444	
77.	Klonówka	ul. Parkowa	brama w zespole dworsko - folwarcznym	85/37	56/444	
78.	Klonówka	ul. Parkowa	transformator w zespole dworsko - folwarcznym	85/30	58/444	
79.	Klonówka	ul. Parkowa	dawna płatkarnia w zespole dworsko - folwarcznym	85/37	59/444	
80.	Klonówka	ul. Parkowa/Ceynowy	dawna rządcówka	85/33	37/444	
81.	Klonówka	ul. Lipowa 9	kapliczka	215		
82.	Klonówka	ul. Kościelna 10	cmentarz przykościelny (katolicki)	157		
83.	Klonówka	ul. Kościelna 35	budynek gospodarczy	118		
84.	Kokoszkowy	ul. Szkolna 10	kościół parafialny p.w. św. Barbary	68/2	155/444	299
85.	Kokoszkowy	ul. Szkolna 10	ogrodzenie kościoła p.w. św. Barbary oraz cmentarza przykościelnego	68/2	156/444	
86.	Kokoszkowy	ul. Szkolna 6	plebania	68/2	159/444	
87.	Kokoszkowy	ul. Gdańska 11	spichlerz	221/12	161/444	
88.	Kokoszkowy	ul. Druha Grzybka 68	bud. mieszkalny - poniatówka	552	164/444	
89.	Kokoszkowy	ul. Podgórna 7	bud. mieszkalny - poniatówka	6/1	167/444	
90.	Kokoszkowy	ul. Podgórna 7	stodoła	6/1	168/444	
91.	Kokoszkowy	ul. Podgórna 7	obora	6/1	169/444	
92.	Kokoszkowy	ul. Podgórna 9	stodoła	8/7	171/444	
93.	Kokoszkowy	ul. Podgórna 9	obora	8/7	172/444	
94.	Kokoszkowy	ul. Podgórna 10	stodoła	4/1	174/444	
95.	Kokoszkowy	ul. Podgórna 10	obora	4/1	175/444	
96.	Kokoszkowy	ul. Polna 4	bud. mieszkalny - poniatówka	3/1	176/444	
97.	Kokoszkowy	ul. Polna 5	bud. mieszkalny -	562/1	178/444	

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
			poniatówka			
98.	Kokoszkowy	ul. Polna 5	obora	562/1	180/444	
99.	Kokoszkowy	ul. Spacerowa 8	budynek gospodarczy	128/11	261/444	
100.	Kokoszkowy	ul. Szkolna 10	cmentarz przykościelny (katolicki)	68/2		
101.	Kokoszkowy	na zach od wsi, przy drodze gruntowej po pñn stronie, oddalony od centrum wsi o ok. 500 m	cmentarz katolicki	42		
102.	Kolincz	ul. Mostowa 1	budynek mieszkalny	56	60/444	
103.	Kolincz	ul. Mostowa 2	elektrownia wodna	196/4, 52/2	63/444	
104.	Kolincz	ul. Mostowa 3	budynek mieszkalny	64/4	64/444	
105.	Kolincz	ul. Mostowa 4	budynek mieszkalny	62/4	66/444	
106.	Kolincz	ul. Główna 68	figura Matki Boskiej	77/15	68/444	
107.	Kolincz	ul. Główna 52	szkoła, ob. przedszkole	12/4	67/444	
108.	Kolincz	ul. Główna 52	budynek gospodarczy	12/4	408/444	
109.	Kolincz	ul. Główna 76	dwór, ob. budynek mieszkalny	77/8	69/444	
110.	Kolincz	ul. Główna 76	fragment zieleni w zespole dworsko - folwarcznym	77/8, 77/9, 116	71/444	
111.	Kolincz	ul. Główna 104	młyn wodny, ob. budynek gospodarczy	204/12	74/444	
112.	Kolincz	ul. Główna 105	elektrownia wodna	102, 106/1	81/444	
113.	karta wyłączona					
114.	Kolincz	ul. Polna 13	budynek mieszkalny	145	77/444	
115.	Kolincz	54	leśniczówka Kochanki	200/9	78/444	
116.	karta wyłączona					
117.	Kolincz	na wzgórzu, na południe od zbiornika wodnego	cmentarz żydowski	31		
118.	Kolincz	ul. Główna 76	brama dworska	77/8		
119.	Koteże	ul. Wróblewskiego 5	szkoła, ob. świetlica i centrum kultury	62	182/444	
120.	Koteże	ul. Wróblewskiego 5	budynek gospodarczy, ob. remiza OSP	62	183/444	
121.	Koteże	ul. Wróblewskiego 6	budynek mieszkalny	83	193/444	
122.	Koteże	ul. Główna 21	budynek mieszkalny	195/2	184/444	
123.	Koteże	ul. Główna 29	budynek mieszkalny	203/2	185/444	
124.	Koteże	ul. Główna 29	obora	203/2	186/444	
125.	Koteże	ul. Główna 45	budynek mieszkalny	213	187/444	wcześniej pod nr 47
126.	Koteże	ul. Sikorki 12, 14	budynek mieszkalny	40, 39/26	195/444	
127.	Koteże	ul. Spokojna 6	budynek mieszkalny osady leśnej	259/2	196/444	wcześniej pod nr 7
128.	Koteże	ul. Sokoła (naprzeciw 2 i 3)	cmentarz ewangelicki	243/1		Obecnie nr dz. 243/3
129.	Koteże	ul. Podmiejska 6	spichlerz	445/1	37/5	1920
130.	Koteże	ul. Leśna 1	budynek mieszkalny	244/4		
131.	Koteże	ul. Towarzyska 7, 8	budynek mieszkalny	241, 243		
132.	Krąg	44	park dworski	89,90	198/444	Gmina jest właścicielem działki nr 89
133.	Krąg	44	dwór, ob. budynek mieszkalny i świetlica	89	199/444	
134.	Krąg	44a	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP	90	200/444	1674

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
135.	Krag	44a	ubikacja przykościelna	90	201/444	1674
136.	Krag	48	kapliczka	84/2	203/444	
137.	Krag	44, 44a	ogrodzenie kościoła p.w. Wniebowzięcia NMP oraz dworu z parkiem i dwoma bramami	89	204/444	
138.	Krag	po między 10 i 11	cmentarz niemiecki	181/2	205/444	
139.	Krag	3	budynek mieszkalny	253	206/444	
140.	Krag	3	obora, obecnie stajnia	253	208/444	
141.	Krag	16	budynek mieszkalny	175/3	212/444	
142.	Krag	27	budynek mieszkalny	152	215/444	
143.	Krag	28	budynek mieszkalny	151/1	216/444	
144.	Krag	35	budynek mieszkalny	118/1	218/444	
145.	Krag	41	budynek mieszkalny	54/2	220/444	
146.	Krag	56	budynek mieszkalny	95/2	222/444	
147.	Krag	59	budynek mieszkalny	94/4	223/444	
148.	Krag	61	budynek gospodarczy	24/3	225/444	
149.	Krag	63	budynek mieszkalny PKP	103/1	226/444	
150.	Krag	63	budynek gospodarczy PKP, ob. kurnik	103/1	405/444	
151.	Krag		dworzec PKP, ob. budynek mieszkalny	103/2	228/444	
152.	Krag		szale PKP, ob. budynek gospodarczy	103/2		
153.	Krag	64	budynek mieszkalny	117	227/444	
154.	Krag	w części zach.-płd., przy skrzyżowaniu szosy Żabno – Krag, oddalony na zach. od kościoła ok 800 m, na wzniesieniu	cmentarz komunalny	238		
155.	Krag	4	budynek mieszkalny	195/9		
156.	Krag	10	budynek mieszkalny	190/1		
157.	Krag	11	budynek mieszkalny	158/8		
158.	Linowiec	21	szkoła, ob. świetlica i budynek mieszkalny	82/2	230/444	
159.	Linowiec		obora w zespole folwarcznym	68/3	233/444	
160.	Linowiec	na płd. od wsi, po wsch. stronie szosy Linowiec - Starogard	cmentarz ewangelicki	124		
161.	Lipinki Szlacheckie	ul. Jana Pawła II/ul. Spacerowa	kapliczka figuraMatki Boskiej	12/6	238/444	
162.	Lipinki Szlacheckie	40	szkoła, ob. budynek mieszkalny i świetlica	18	239/444	Obecnie dz.18/2
163.	Lipinki Szlacheckie	40	budynek gospodarczy	18	240/444	Obecnie dz.18/2
164.	Nowa Wieś Rieczna	ul. Rieczna 31	pałac	124/11	247/444	1014
165.	Nowa Wieś Rieczna	ul. Rieczna 31	park pałacowy	124/11	248/444	1014
166.	Nowa Wieś Rieczna	ul. Rieczna 6	szkoła, ob. budynek mieszkalny	65/1	252/444	Gmina jest współwłaścicielem
167.	Nowa Wieś Rieczna	ul. Rieczna 6	budynek gospodarczy	65/1	253/444	Gmina jest współwłaścicielem
168.	Nowa Wieś Rieczna	ul. Rieczna 6	kapliczka	65/2	254/444	
169.	Nowa Wieś Rieczna	ul. Rieczna 35	budynek mieszkalny	5	259/444	wcześniej pod nr 35
170.	Nowa Wieś Rieczna	ul. Rieczna 31	zespół pałacowo parkowy	124/11		1014

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
171.	Nowa Wieś Rieczna	w centrum wsi, przy drodze po pld. stronie	cmentarz katolicki	129		
172.	Nowa Wieś Rieczna	w zachodniej części wsi, na wzgórzu, za rzeką, przy rozwidleniu dróg	cmentarz ewangelicki	18		
173.	Okole	ul. Miodowa 4	budynek mieszkalny	31/1	262/444	
174.	Owidz	ul. Parkowa 6	dwór	132/15	263/444	1167
175.	Owidz	ul. Parkowa 6	park dworski	132/15, 132/33	264/444	1167
176.	Owidz	ul. Parkowa 6	obora podworska	132/33	265/444	1167
177.	Owidz	ul. Parkowa 5	budynek gospodarczy w zespole dworu	132/18	266/444	
178.	Owidz	ul. Parkowa 6	stodoła w zespole dworu	132/33	267/444	1167
179.	Owidz	ul. Parkowa 4	budynek mieszkalny w zespole dworu	132/8	268/444	1167
180.	Owidz	ul. Parkowa 6	zespół dworsko – parkowy z folwarkiem	132/15 132/33		1167
181.	Owidz	ul. Dębowa (naprzeciw sklepu)	cmentarz ewangelicki	190/55		Obecnie dz. 190/69
182.	Owidz	ul. Rycerska (na wzniesieniu w lesie)	cmentarz ewangelicki	201/3		Obecnie działka 201/6
183.	Owidz	ul. Szkolna 10	budynek mieszkalny	188/12		
184.	Rokocin	ul. Parkowa 4	dwór, ob. dom pomocy społecznej	114	269/444	1206
185.	Rokocin	ul. Parkowa 4	park dworski	114, 115	270/444	1206
186.	Rokocin	ul. Parkowa 4	zespół dworsko – parkowy			1206
187.	Rywałd	ul. Starogardzka, centrum wsi naprzeciw przystanku PKS	kapliczka – figura Matki Boskiej	121/3	1/444	Obecnie działka nr 121/22
188.	Rywałd	ul. Okrężna 8	budynek mieszkalny	91	9/444	
189.	Rywałd	ul. Okrężna 8	piwniczka	91	10/444	
190.	Rywałd	ul. Okrężna 8	stodoła	91	11/444	
191.	Rywałd	ul. Okrężna 5	budynek mieszkalny	87	12/444	
192.	Rywałd	ul. Okrężna 4	budynek mieszkalny	86	13/444	
193.	Rywałd	ul. Okrężna 3	budynek mieszkalny	85	14/444	
194.	Rywałd	ul. Okrężna 2	budynek mieszkalny	84	15/444	
195.	Rywałd	ul. Okrężna 1	budynek mieszkalny	83/4, 83/6	16/444	
196.	Rywałd	ul. Starogardzka 61	dwór, ob. przedszkole i budynek mieszkalny	121/14	2/444	Gmina jest współwłaścicielem
197.	Rywałd	ul. Starogardzka 61	brama w zespole folwarcznym	121/21	3/444	
198.	Rywałd	ul. Starogardzka 40	budynek mieszkalny	69	8/444	
199.	Rywałd	ul. Szkolna 1	budynek gospodarczy	138/4		
200.	Rywałd	ul. Starogardzka 57	budynek mieszkalny	96		
201.	Siwiałka	6	budynek mieszkalny	167/2	283/444	
202.	Siwiałka	6	budynek gospodarczy	167/2	284/444	
203.	Siwiałka	8	budynek mieszkalny	117	285/444	
204.	Siwiałka	9	budynek mieszkalny	144/1	287/444	
205.	Siwiałka	13	budynek mieszkalny	127	289/444	
206.	Siwiałka	13	budynek gospodarczy	127	290/444	
207.	Siwiałka	13	obora	127	291/444	
208.	Siwiałka	15a	stajnia	125/4	293/444	wcześniej pod nr 14
209.	Siwiałka	naprzeciw domu nr 16	cmentarz ewangelicki	128		
210.	Stary Las	5b	kuźnia obecnie składzik	14/12	300/444	
211.	Stary Las	7, 8	budynek mieszkalny	12	301/444	wcześniej pod nr 8
212.	Stary Las	5	budynek mieszkalny	14/14		

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
213.	Sucumin	25	pałac	37/29	302/444	861
214.	Sucumin	25	park dworski w zespole pałacowym	37/29	303/444	861
215.	Sucumin	25	transformator przy pałacu	37/24	304/444	
216.	Sucumin	25	ogrodzenie wraz z bramami	37/29	305/444	
217.	Sucumin	26	stajnia I w zespole pałacowym	37/29	306/444	
218.	Sucumin	26	stajnia II w zespole pałacowym	37/29	307/444	
219.	Sucumin	25	spichlerz w zespole pałacowo - folwarcznym	37/29	309/444	wcześniej pod chlewnia IV
220.	Sucumin	25	owczarnia w zespole pałacowo – folwarcznym	37/29	310/444	wcześniej pod chlewnia VI
221.	Sucumin	26	stajnia/obora w zespole pałacowym	37/29	311/444	
222.	Sucumin	26	rządcówka w zespole pałacowym	37/29	312/444	
223.	Sucumin		cegielnia związana z pałacem	155/9	313/444	
224.	Sucumin		transformator w zespole cegielni	155/9	315/444	
225.	Sucumin	27	szkoła, ob. budynek mieszkalny	40/3	316/444	
226.	Sucumin	25, 26	zespół dworsko – parkowy z folwarkiem	37/1, 37/3-5, 37/7-13, 37/16, 37/17, 37/20-22, 37/24, 37/26, 37/28, 37/29, 40/1, 40/4, 40/3, 39, 38/1		
227.	Sucumin	25b	chlewnia w zespole folwarcznym	37/10		
228.	Sumin	48	kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela	103	321/444	1185
229.	Sumin	po wschodniej stronie drogi prowadzącej z Zielonej Góry do Sumina	cmentarz katolicki	162	322/444	
230.	Sumin	29	kapliczka przydrożna	102/3	323/444	
231.	Sumin	38	dwór	121	324/444	
232.	Sumin	38	park dworski	120 - 122	325/444	
233.	Sumin	4	budynek mieszkalny	15/1	328/444	
234.	Sumin	27	budynek mieszkalny	101/7	330/444	
235.	Sumin	28	budynek mieszkalny	35	331/444	
236.	Sumin	31	gorzelnia, ob. budynek gospodarczy	133	332/444	
237.	Sumin	naprzeciw 33	karczma, ob. budynek mieszkalny	128/4	333/444	
238.	Sumin	34	stodoła	124/2	338/444	
239.	Sumin	34	obora	124/2	339/444	
240.	Sumin	obok 34	budynek mieszkalny	125	340/444	

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
241.	Sumin	51	plebania, ob. budynek mieszkalny	157	341/444	
242.	Sumin	55	budynek mieszkalny	93	342/444	
243.	Sumin	72	budynek mieszkalny	258	345/444	
244.	Sumin	73	stodoła	254	347/444	
245.	Sumin	75	budynek mieszkalny	253/1	349/444	
246.	Sumin	75	budynek gospodarczy	253/1	350/444	
247.	Sumin	76	budynek mieszkalny	241/1	351/444	
248.	Sumin	76	budynek gospodarczy	241/1	352/444	
249.	Sumin	77	budynek mieszkalny	252	353/444	
250.	Sumin	78	budynek mieszkalny	243/1	354/444	
251.	Sumin	78	brama w zagrodzie nr 78	244, 245/1	356/444	
252.	Sumin	87	budynek mieszkalny	153/10	358/444	
253.	Sumin	88	budynek gospodarczy	149	360/444	wcześniej pod nr 45
254.	Sumin	38	zespół dworsko – parkowy			
255.	Sumin	na obrzeżu lasu, po wsch. str., na płn.-wsch. od wsi w odległości 1,3 km od centrum, w pobliżu drogi gruntowej Sumin-Koteże	cmentarz ewangelicki	58		
256.	Sumin	3	budynek mieszkalny	14/1		
257.	Sumin	6	budynek mieszkalny	19/11		
258.	Sumin	15	budynek mieszkalny	49		
259.	Sumin	17	szkoła przydworska, ob. budynek mieszkalny	23		
260.	Sumin	25	czworak folwarczny, ob. budynek mieszkalny	37/4		
261.	Sumin	33	budynek gospodarczy	32/3		
262.	Sumin	33	stodoła	32/3		
263.	Sumin	34	budynek mieszkalny	124/2		
264.	Szpęgawsk	ul. Kasztanowa 24	dwór, ob. dom pomocy społecznej	317/4	361/444	740
265.	Szpęgawsk	ul. Kasztanowa 24	park dworski	317/4	363/444	740
266.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka 8	budynek gospodarczy w zespole dworskim	314/1	365/444	
267.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka (przy 8)	budynek mieszkalny	324/4	368/444	
268.	Szpęgawsk	na cmentarzu ewangelickim	grobowiec na cmentarzu ewangelickim	135/4	369/444	
269.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka 13	szkoła, ob. przedszkole	64	370/444	
270.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka 11	budynek mieszkalny PKP	334/1	378/444	
271.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka 11	budynek gospodarczy PKP	334/1	379/444	
272.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka 10	budynek mieszkalny PKP	334/1	380/444	
273.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka 9	budynek mieszkalny PKP	334/1	381/444	
274.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka 9	budynek gospodarczy PKP	334/1	382/444	
275.	Szpęgawsk	ul. Kolejowa 4	budynek mieszkalny - poniatówka	68	375/444	
276.	Szpęgawsk	ul. Kolejowa 4	stodoła	68	376/444	
277.	Szpęgawsk	ul. Kolejowa 4	obora	68	377/444	
278.	Szpęgawsk	ul. Kolejowa 2	budynek mieszkalny obok dworca	69	390/444	wcześniej pod nr 4
279.	Szpęgawsk	ul. Kasztanowa 24	zespół dworsko –	317/4		740

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr ewidenc. działki	Nr dawnej karty gez	Wpis do rejestru zabytków / uwagi
			parkowy			
280.	Szpęgawsk	poza wsią, na terenie leśnym, ok. 1500 m na zach. od torów kolejowych	cmentarz ewangelicki	310/3?		
281.	Szpęgawsk	ul. Starogardzka 13	budynek gospodarczy	64		
282.	Szpęgawsk	ul. Kolejowa	dworzec PKP	69	389/444	
283.	Trzcińsk	po wschodniej stronie drogi Trzcińsk – Kokoszkowy, ok. 300 m od zabudowań w południowej części wsi	cmentarz ewangelicki	113	391/444	Obecnie nr działki 113/2
284.	Trzcińsk	13	szkoła, ob. budynek mieszkalny	47/1	393/444	wcześniej pod nr 18
285.	Trzcińsk	35	budynek mieszkalny	65/3	395/444	
286.	Zduny	5	budynek mieszkalny	11/4	396/444	
287.	Zduny	6	budynek mieszkalny	48/13	397/444	
288.	Zduny	19, 20	budynek mieszkalny	74, 75/2	398/444	
289.	Zduny	46	budynek mieszkalny	293/2	400/444	
290.	Zduny	14	transformator w zespole zagrody	39/1	401/444	wcześniej pod nr 65
291.	Zduny	26	gorzelnia, ob.budynek mieszkalny	88/10		Gmina jest współwłaścicielem
292.	Żabno	17	budynek mieszkalny	47/6	403/444	
293.	Żabno	17	budynek gospodarczy	47/6		

Załącznik 2

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE WPISANE DO GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW GMINY
STAROGARD GDAŃSKI

Lp.	Miejscowość	Nr w miejsc.	Obszar AZP	Wpis do rejestru/uwagi	Funkcja	Datowanie	Wymaga strefy ochrony
1	Barchnowy	1	20-43/143		skarb	epoka brązu	NIE
2	Barchnowy	2	20-43/144		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
3	Barchnowy	3	20-43/145		znalezisko luźne	późna epoka brązu	NIE
4	Barchnowy	4	20-43/26		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
5	Barchnowy	5	20-43/27		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
6	Barchnowy	6	20-43/28		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
7	Barchnowy	7	20-43/29		osada, punkt osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
8	Barchnowy	8	20-43/30		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
9	Barchnowy	9	20-43/33		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
10	Barchnowy	10	20-43/53		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
11	Barchnowy	11	20-43/54		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
12	Barchnowy	12	20-43/55		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
13	Barchnowy	13	20-43/56		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
14	Barchnowy	14	20-43/57		osada, osada	epoka brązu, późne średniowiecze	TAK
15	Barchnowy	15	20-43/58		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
16	Barchnowy	16	20-43/59		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
17	Barchnowy	17	20-43/60		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka brązu, wczesne średniowiecze	TAK
18	Barchnowy	18	20-43/61		osada, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
19	Barchnowy	19	20-43/62		osada, osada	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
20	Barchnowy	20	20-43/63		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
21	Barchnowy	21	20-43/119		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
22	Barchnowy	22	20-43/120		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka brązu, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK

23	Barchnowy	23	20-43/174		skarb	okres wpływów rzymskich	NIE
24	Brzeźno	1	19-44/2		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesna epoka żelaza	TAK
25	Brzeźno	2	19-44/4		śląd osadnictwa , osada, osada, śląd osadnictwa	epoka kamienia, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
26	Brzeźno	3			osada	wczesne średniowiecze	NIE
27	Brzeźno	4			cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	NIE
28	Brzeźno	5			cmentarzysko płaskie	Hallstatt D	NIE
29	Brzeźno	6	19-44/5		obozowisko, osada	epoka kamienia, wczesne średniowiecze	TAK
30	Brzeźno	7	19-44/6		cmentarzysko	średniowiecze/ wczesna epoka żelaza	NIE
31	Brzeźno	8			skarb	epoka brązu	NIE
32	Brzeźno	9			luźne	epoka brązu	NIE
33	Brzeźno	10			luźne	neolit	NIE
34	Brzeźno	11			osada	wczesne średniowiecze	NIE
35	Brzeźno	12	19-44/3		osada	neolit, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze	TAK
36	Brzeźno	13	19-44/13		obozowisko, punkt osadnictwa	epoka kamienia, okres wpływów rzymskich	TAK
37	Brzeźno	14	19-44/14		punkt osadnictwa	późne średniowiecze/ okres nowożytny	TAK
38	Brzeźno	15	19-44/15		obozowisko, punkt osadnictwa, osada	epoka kamienia, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze/ okres nowożytny	TAK
39	Brzeźno	16	19-44/16		obozowisko, punkt osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
40	Brzeźno	17	19-44/17		punkt osadnictwa.	późne średniowiecze	TAK
41	Brzeźno	18	19-44/18		osada, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, epoka kamienia	TAK
42	Brzeźno	19	19-44/19		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny.	TAK
43	Brzeźno	20	19-44/20		osada	późne średniowiecze	TAK
44	Brzeźno	21	19-44/21		punkt osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne epoka żelaza, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	TAK
45	Brzeźno	22			luźne	neolit	NIE
46	Brzeźno	23			cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	NIE
47	Brzeźno	24			osada	wczesna epoka żelaza	TAK

48	Brzeźno	25	19-44/25		osada	kultura pucharów lejkowatych	TAK
49	Brzeźno (Najmusy)	26			osada	?	NIE
50	Ciecholewy	1	18-43/141	57/A, C-76	grodzisko	wczesne średniowiecze	TAK
51	Ciecholewy	2	19-43/19		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
52	Dąbrówka	1	20-43/146		osada	wczesne średniowiecze	NIE
53	Dąbrówka	2	20-43/147		cmentarzysko płaskie	Hallstatt D	NIE
54	Dąbrówka	3	20-43/126		osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
55	Dąbrówka	4	20-43/127		śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	TAK
56	Dąbrówka	5	20-43/128		punkt osadnictwa	okres nowożytny	TAK
57	Dąbrówka	6	20-43/129		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
58	Dąbrówka	7			kościół	od XIV w.	TAK
59	Jabłowo	1	20-43/148		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	NIE
60	Jabłowo	2	20-43/149		punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza	NIE
61	Jabłowo	3	20-43/150		cmentarzysko, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, epoka kamienia	NIE
62	Jabłowo	4	20-43/31	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Barchnowy	śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
63	Jabłowo	5	20-43/32		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
64	Jabłowo	6	20-43/108		śląd osadnictwa, osada, ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
65	Jabłowo	7	20-43/109		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
66	Jabłowo	8	20-43/110		osada, ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
67	Jabłowo	9	20-43/111		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
68	Jabłowo	10	20-43/113		osada, osada, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny.	TAK
69	Jabłowo	11	20-43/114		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
70	Jabłowo	12	20-43/115		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
71	Jabłowo	13	20-43/116		punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
72	Jabłowo	14	20-43/117		punkt osadnictwa, ślad osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
73	Jabłowo	15	20-43/118		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK

74	Jabłowo	16	20-43/121		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
75	Jabłowo	17	20-43/124		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
76	Jabłowo	18	20-43/125		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
77	Jabłowo	19			grodzisko	wczesne średniowiecze/późne średniowiecze	TAK
78	Janin	1	18-43/142		grodzisko	XV-XVII w.	TAK
79	Janin	2	18-43/134		śląd osadnictwa	neolit	TAK
80	Janin	3	18-43/135	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Trzcińsk	śląd osadnictwa	neolit	TAK
81	Janin	4	18-43/139		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
82	Janin	5	18-43/140		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
83	Janowo	1	20-43/8	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
84	Janowo	2	20-43/9	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
85	Janowo	3	20-43/10	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
86	Janowo	4	20-43/11	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
87	Janowo	5	20-43/12	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	osada	późne średniowiecze	TAK
88	Janowo	6	20-43/13	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	osada	wczesna epoka żelaza, okres nowożytny	TAK
89	Janowo	7	20-43/14	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
90	Janowo	8	20-43/15	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
91	Janowo	9	20-43/16	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
92	Janowo	10	20-43/17	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
93	Janowo	11	20-43/19	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Kolincz	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
94	Janowo	12	20-43/20	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
95	Janowo	13	20-43/21	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK

96	Janowo	14	20-43/22	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
97	Janowo	15	20-43/23	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, okres nowożytny	TAK
98	Janowo	16	20-43/24	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
99	Janowo	17	20-43/25	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
100	Janowo	18	20-43/34	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
101	Janowo	19	20-43/35	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Owidz	śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
102	Janowo	20	20-43/112		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
103	Janowo	21	20-43/122		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
104	Janowo	22	20-43/123		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
105	Janowo	23	20-43/130		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
106	Janowo	24	20-43/131		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, okres nowożytny	TAK
107	Janowo	25	20-43/132		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
108	Janowo	26	20-43/133		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
109	Janowo	27	20-43/134		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
110	Klonówka	1	20-44/10		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	TAK
111	Klonówka	2	20-44/11		śląd osadnictwa	średniowiecze	TAK
112	Klonówka	3	20-44/12		śląd osadnictwa	średniowiecze	TAK
113	Klonówka	4	20-44/13		śląd osadnictwa, obozowisko, śląd osadnictwa, osada, śląd osadnictwa, osada	neolit, epoka kamienia, wczesna epoka żelaza, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
114	Klonówka	5	20-44/14		punkt osadnictwa	średniowiecze	TAK
115	Klonówka	6	20-44/15		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	neolit, późne średniowiecze	TAK
116	Klonówka	7	19-44/6		cmentarzysko płaskie	wczesne średniowiecze	TAK
117	Klonówka	8	20-44/16		śląd osadnictwa	średniowiecze/okres nowożytny	TAK
118	Klonówka	9	20-44/17	169/A, C-224	osada, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze	TAK
119	Klonówka	10	20-44/18		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	NIE

120	Klonówka	11	20-44/19		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	NIE
121	Klonówka	12	20-44/20		luźne	epoka brązu	NIE
122	Klonówka	13	20-43/64		osada, punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
123	Klonówka	14	20-43/65		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
124	Klonówka	15	20-43/66		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
125	Klonówka	16	20-43/67		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
126	Klonówka	17	20-43/68		punkt osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
127	Klonówka	18	20-43/69		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
128	Klonówka	19	20-43/70		osada	wczesne średniowiecze	TAK
129	Klonówka	20	20-43/71		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa, punkt osadnictwa	epoka kamienia, wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
130	Klonówka	21	20-44/36		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
131	Klonówka	22	20-44/37		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
132	Klonówka	23	20-44/38		punkt osadnictwa, ślad osadnictwa, osada, ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu, epoka kamienia, wczesna epoka żelaza, okres wpływów rzymskich	TAK
133	Klonówka	24	20-44/39		śląd osadnictwa	neolit	TAK
134	Klonówka	25	20-44/40		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
135	Klonówka	26	20-44/41		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
136	Klonówka	27	20-44/43		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, punkt osadnictwa	neolit, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	TAK
137	Klonówka	28	20-44/44		punkt osadnictwa	neolit	TAK
138	Klonówka	29	20-44/45		śląd osadnictwa	neolit	TAK
139	Klonówka	30	20-44/46		punkt osadnictwa	epoka brązu	TAK
140	Klonówka	31	20-44/47		śląd osadnictwa	mezolit/neolit	TAK
141	Klonówka	32	20-44/50		osada	średniowiecze	TAK
142	Klonówka	33	20-44/80		śląd osadnictwa	neolit (kultura pucharów lejkowatych)	TAK
143	Klonówka	34	20-44/81		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK

144	Klonówka	35	20-44/87		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
145	Klonówka	36	20-44/92		punkt osadnictwa	neolit	TAK
146	Klonówka	37	20-44/93		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
147	Klonówka	38	20-44/94		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
148	Klonówka	39	20-44/95		śląd osadnictwa.	neolit	TAK
149	Klonówka	40	20-44/96		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
150	Klonówka	41	20-44/97		śląd osadnictwa	mezolit/neolit	TAK
151	Klonówka (Marywil)	42	20-44/98		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
152	Klonówka	43	20-44/21		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
153	Klonówka	44	20-44/115		cmentarzysko	?	NIE
154	Klonówka	45	20-44/116		cmentarzysko	II-III w. n.e.	NIE
155	Klonówka	46	19-44/22		śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, wczesne średniowiecze	TAK
156	Klonówka	47	19-44/23		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, osada	epoka kamienia, wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
157	Klonówka	48	20-44/105		śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
158	Klonówka	49	20-44/106		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
159	Klonówka	50	20-44/107		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
160	Klonówka	51	20-44/108		brak danych	brak danych	NIE
161	Klonówka	52	20-44/109	,	osada	późne średniowiecze	TAK
162	Klonówka	53	20-44/110		osada	późne średniowiecze	TAK
163	Klonówka	54	20-44/111		osada	późne średniowiecze	TAK
164	Klonówka	55	20-44/112		śląd osadnictwa, osada, śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
165	Kokoszkowy	1	19-43/110	241/A, C-299	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	TAK
166	Kokoszkowy	2	19-43/84		cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	NIE
167	Kokoszkowy	3	19-43/85		luźne	?	NIE
168	Kokoszkowy	4	19-43/3		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
169	Kokoszkowy	5	19-43/4		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
170	Kokoszkowy	6	19-43/5		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
171	Kokoszkowy	7	19-43/6		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK

172	Kokoszkowy	8	19-43/7		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
173	Kokoszkowy	9	19-43/8		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
174	Kokoszkowy	10	19-43/9		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
175	Kokoszkowy	11	19-43/10		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
176	Kokoszkowy	12	19-43/11		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
177	Kokoszkowy	13	19-43/12		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
178	Kokoszkowy	14	19-43/13		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
179	Kokoszkowy	15	19-43/14		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
180	Kokoszkowy	16	19-43/15		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, okres nowożytny ,późne średniowiecze	TAK
181	Kokoszkowy	17	19-43/16		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
182	Kokoszkowy	18	19-43/17		punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
183	Kokoszkowy	19	19-43/18		punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
184	Kokoszkowy	20	19-43/52		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
185	Kokoszkowy	21	19-43/53		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
186	Kokoszkowy	22	19-43/54		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
187	Kokoszkowy	23	19-43/55		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	nieokreślona, późne średniowiecze	TAK
188	Kokoszkowy	24	19-43/56		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
189	Kokoszkowy	25	19-43/111		luźne	neolit	NIE
190	Kokoszkowy	26	19-43/58		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	nieokreślona, okres nowożytny	TAK
191	Kokoszkowy	27	19-43/59		śląd osadnictwa, osada	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze	TAK
192	Kokoszkowy	28	19-43/60		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
193	Kokoszkowy	29	19-43/61		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
194	Kokoszkowy	30	19-43/62		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
195	Kokoszkowy	31	19-43/2		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
196	Kokoszkowy	32	19-43/86		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
197	Kokoszkowy	33	19-43/87		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
198	Kokoszkowy	34	19-43/88		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
199	Kokoszkowy	35	19-43/89		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK

200	Kokoszkowy	36	19-43/90		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
201	Kokoszkowy	37	19-43/91		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
202	Kokoszkowy	38	19-43/92		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
203	Kokoszkowy	39	19-43/94		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
204	Kokoszkowy	40	19-43/95		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
205	Kokoszkowy	41	19-43/96		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
206	Kokoszkowy	42	19-43/97		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
207	Kokoszkowy	43	19-43/98		śląd osadnictwa	nieokreślona	TAK
208	Kolincz	1	20-43/151	305/A, C-381	osada	neolit	TAK
209	Kolincz	2	20-43/152		śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska	TAK
210	Kolincz	3	20-43/42		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
211	Kolincz	4	20-43/43		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
212	Kolincz	5	20-43/44		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
213	Kolincz	6	20-43/45		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
214	Kolincz	7	20-43/46		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
215	Kolincz	8	20-43/47		osada, punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
216	Kolincz	9	20-43/48		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
217	Kolincz	10	20-43/49		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
218	Kolincz	11	20-43/50		osada	wczesna epoka żelaza	TAK
219	Kolincz	12	20-43/51		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
220	Kolincz	13	20-43/52		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
221	Kolincz	14	20-43/72		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
222	Kolincz	15	20-43/73		śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
223	Kolincz	16	20-43/74		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
224	Kolincz	17	20-43/75		śląd osadnictwa, osada, osada, śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
225	Kolincz	18	20-43/76		śląd osadnictwa, osada	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze/okres nowożytny	TAK
226	Kolincz	19	20-43/77		cmentarzysko	wczesne średniowiecze	TAK

227	Kolincz	20	20-43/78		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
228	Kolincz	21	20-43/79		osada	późne średniowiecze	TAK
229	Kolincz	22	20-43/80		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
230	Kolincz	23	20-43/81		osada, osada	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
231	Kolincz	24	20-43/82		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
232	Kolincz	25	20-43/83		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
233	Kolincz	26	20-43/84		osada	okres nowożytny	TAK
234	Kolincz	27	20-43/85		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
235	Kolincz	28	20-43/86		śląd osadnictwa, osada, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
236	Kolincz	29	20-43/87		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
237	Kolincz	30	20-43/88		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
238	Kolincz	31	20-43/89		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
239	Kolincz	32	20-43/90		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
240	Kolincz	33	20-43/91		śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	TAK
241	Kolincz	34	20-43/92		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
242	Kolincz	35	20-43/93		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
243	Kolincz	36	20-43/94		osada, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze	TAK
244	Kolincz	37	20-43/95		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
245	Kolincz	38	20-43/96		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
246	Kolincz	39	20-43/97		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
247	Kolincz	40	20-43/98		śląd osadnictwa	okres lateński	TAK
248	Kolincz	41	20-43/99		śląd osadnictwa, osada, śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesna epoka żelaza, nieokreślona	TAK
249	Kolincz	42	20-43/100		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
250	Kolincz	43	20-43/101		osada	późne średniowiecze	TAK
251	Kolincz	44	20-43/102		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
252	Kolincz	45	20-43/104		śląd osadnictwa	pradzieje/nieokreślona	TAK
253	Kolincz	46	20-43/105		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
254	Kolincz	47	20-43/106		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK

255	Kolincz	48	20-43/107		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
256	Kolincz	49	20-44/89		osada	wczesna epoka brązu	TAK
257	Kolincz	50	20-44/90		śląd osadnictwa	nieokreślona	TAK
258	Koteże	2	20-42/46		śląd osadnictwa	nieokreślona	TAK
259	Koteże	4	20-42/48		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
260	Koteże	5	20-42/49		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
261	Koteże	6	20-42/50		osada	wczesna epoka żelaza	TAK
262	Koteże	7	20-42/51		osada, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
263	Koteże	8	20-42/52		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
264	Krąg	1	19-42/77		osada, śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska, późne średniowiecze	TAK
265	Krąg	2	19-42/78		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, kultura łużycka, kultura wschodnio-pomorska	TAK
266	Krąg	3	19-42/79		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
267	Krąg	4	19-42/80		śląd osadnictwa, osada, osada	epoka kamienia, kultura wschodnio-pomorska, późne średniowiecze	TAK
268	Krąg	5	19-42/81		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
269	Krąg	6	19-42/82		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
270	Krąg	7	19-42/83		śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska	TAK
271	Krąg	8	19-42/84		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
272	Krąg	9	19-42/85		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska, nieokreślona	TAK
273	Krąg	10	19-42/86		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
274	Krąg	11	19-42/87		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
275	Krąg	12	19-42/88		osada	wczesne średniowiecze	TAK
276	Krąg	13	19-42/89		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
277	Krąg	14	19-42/90		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
278	Krąg	15	19-42/91		osada	późne średniowiecze	TAK
279	Krąg	16	19-42/92		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
280	Krąg	17	19-42/93		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
281	Krąg	18	19-42/94		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK

282	Krąg	19	19-42/95		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
283	Krąg	20	19-42/96		punkt osadnictwa	okres nowożytny	TAK
284	Krąg	21	19-42/100		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
285	Krąg	22	19-42/101		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
286	Krąg	23	19-42/102		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
287	Krąg	24	19-42/103		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa	nieokreślona, okres nowożytny	TAK
288	Krąg	25	19-42/104		osada	wczesne średniowiecze	TAK
289	Krąg	26	19-42/105		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
290	Krąg	27	19-42/106		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
291	Krąg	28	19-42/107		punkt osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
292	Krąg	29	19-42/108		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
293	Krąg	30	19-42/109		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
294	Krąg	31	19-42/110		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
295	Krąg	32	19-42/113		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
296	Krąg	33	19-42/137		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
297	Krąg	34	19-42/141		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
298	Krąg	35	19-42/142		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
299	Krąg	36	19-42/143		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
300	Krąg	37	19-42/144		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
301	Krąg	38	19-42/145		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
302	Krąg	39	19-42/146		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
303	Krąg	40	19-42/147		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
304	Krąg	41	19-42/148		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
305	Krąg	42	19-42/149		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
306	Krąg	43	19-42/159		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	NIE
307	Krąg	44	19-42/160		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	TAK
308	Linowiec	1	19-42/156		luźne	neolit	NIE

309	Linowiec	2	19-42/60		osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, okres wpływów rzymskich, okres nowożytny	TAK
310	Linowiec	3	19-42/157	242/A, C-300	cmentarzysko płaskie	okres wpływów rzymskich	TAK
311	Linowiec	4	19-42/33		ślad osadnictwa	okres nowożytny	TAK
312	Linowiec	5	19-42/34		osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, okres wpływów rzymskich, okres nowożytny	TAK
313	Linowiec	6	19-42/35		ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
314	Linowiec	7	19-42/36		ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
315	Linowiec	8	19-42/37		ślad osadnictwa	okres nowożytny	TAK
316	Linowiec	9	19-42/38		punkt osadnictwa ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
317	Linowiec	10	19-42/39		ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	epoka kamienia, kultura wschodnio-pomorska, okres nowożytny	TAK
318	Linowiec	11	19-42/40		ślad osadnictwa	epoka kamienia	TAK
319	Linowiec	12	19-42/41		osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, późne średniowiecze, nieokreślona	TAK
320	Linowiec	13	19-42/42		ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska	TAK
321	Linowiec	14	19-42/43		osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
322	Linowiec	15	19-42/44		ślad osadnictwa	okres nowożytny	TAK
323	Linowiec	16	19-42/45		ślad osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
324	Linowiec	17	19-42/46		ślad osadnictwa	okres nowożytny	TAK
325	Linowiec	18	19-42/47		ślad osadnictwa	okres nowożytny	TAK
326	Linowiec	19	19-42/48		ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
327	Linowiec	20	19-42/49		ślad osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
328	Linowiec	21	19-42/50		ślad osadnictwa	epoka kamienia	TAK
329	Linowiec	22	19-42/51		ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
330	Linowiec	23	19-42/52		punkt osadnictwa	okres nowożytny	TAK
331	Linowiec	24	19-42/53		ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska	TAK

332	Linowiec	25	19-42/54		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
333	Linowiec	26	19-42/55		punkt osadnictwa	okres nowożytny	TAK
334	Linowiec	27	19-42/56		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
335	Linowiec	28	19-42/57		śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	TAK
336	Linowiec	29	19-42/58		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
337	Linowiec	30	19-42/59		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
338	Linowiec	31	19-42/64		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
339	Linowiec	32	19-43/1	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Janin	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
340	Linowiec	33	19-43/57		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
341	Lipinki Szlacheckie	1	20-44/106		osada	neolit	TAK
342	Lipinki Szlacheckie	2	21-44/15	a nie 115? taki widnieje na AZP	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	TAK
343	Lipinki Szlacheckie	3	20-44/99		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
344	Lipinki Szlacheckie	4	20-44/100		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
345	Lipinki Szlacheckie	5	20-44/105		luźne	neolit	NIE
346	Nowa Wieś Rieczna	1	19-42/72		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
347	Nowa Wieś Rieczna	2	19-42/73		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
348	Nowa Wieś Rieczna	3	19-42/74		punkt osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska	TAK
349	Nowa Wieś Rieczna	4	19-42/75		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, osada	epoka kamienia, kultura łużycka, kultura wschodnio-pomorska	TAK
350	Nowa Wieś Rieczna	5	19-42/76		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
351	Nowa Wieś Rieczna	13	20-42/9		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
352	Nowa Wieś Rieczna	14	20-42/10		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
353	Nowa Wieś Rieczna	15	20-42/11		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
354	Nowa Wieś Rieczna	20	20-42/83		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, kultura łużycka, kultura wschodnio-pomorska	TAK
355	Nowa Wieś Rieczna	21	20-42/84		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK

356	Nowa Wieś Rieczna	22	20-42/85		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
357	Nowa Wieś Rieczna	23	20-42/86		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
358	Nowa Wieś Rieczna	24	20-42/87		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
359	Nowa Wieś Rieczna	25	20-42/88		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
360	Nowa Wieś Rieczna	26	20-42/89		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
361	Nowa Wieś Rieczna	27	20-42/90		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
362	Nowa Wieś Rieczna	28	20-42/97		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
363	Okole	1	19-42/158		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	NIE
364	Okole	2	19-42/22	362/A, C-440	osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
365	Okole	3	19-42/12	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Krąg	śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
366	Okole	4	19-42/13	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Krąg	śląd osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
367	Okole	5	19-42/14	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Krąg	śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
368	Okole	6	19-42/15	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Krąg	osada, ślad osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
369	Okole	7	19-42/16	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Krąg	śląd osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska	TAK
370	Okole	8	19-42/17	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Krąg	śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
371	Okole	9	19-42/18		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
372	Okole	10	19-42/19		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
373	Okole	11	19-42/20	362/A, C-440	osada, osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	kultura wschodnio-pomorska, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
374	Okole	12	19-42/21		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
375	Okole	13	19-42/23		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
376	Okole	14	19-42/24		punkt osadnictwa	okres nowożytny	TAK

377	Okole	15	19-42/25		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
378	Okole	16	19-42/26		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
379	Okole	17	19-42/27		śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska	TAK
380	Okole	18	19-42/28		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
381	Okole	19	19-42/29		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
382	Okole	20	19-42/30		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
383	Okole	21	19-42/31		osada, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska, wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
384	Okole	22	19-42/32		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska, wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
385	Okole	23	19-42/61		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
386	Okole	24	19-42/62		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	kultura wschodnio- pomorska, późne średniowiecze	TAK
387	Okole	25	19-42/63		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
388	Okole	26	19-42/65		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
389	Owidz	1	20-43/18	22/A, C-21	grodzisko	wczesne średniowiecze	TAK
390	Owidz	2	20-43/153		znalezisko luźne	okres wpływów rzymskich	NIE
391	Owidz	3	20-43/175		szańce, cmentarzysko	??	NIE
392	Owidz	4	20-43/176		osada przygodowa	wczesne średniowiecze	TAK
393	Rokocin	1	20-42/12		punkt osadnictwa	okres nowożytny	TAK
394	Rokocin	2	20-42/13		punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
395	Rokocin	3	20-42/14		osada, śląd osadnictwa, osada	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
396	Rokocin	4	20-42/15		śląd osadnictwa	kultura łużycka	TAK
397	Rokocin	5	20-42/16		osada, śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
398	Rokocin	6	20-42/17		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	kultura łużycka, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
399	Rokocin	7	20-42/18		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK

400	Rokocin	8	20-42/19		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
401	Rokocin	9	20-42/20		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
402	Rokocin	10	20-42/21		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
403	Rokocin	11	20-42/22		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
404	Rokocin	12	20-42/23		osada	wczesne średniowiecze	TAK
405	Rokocin	13	20-42/24		śląd osadnictwa	kultura łużycka	TAK
406	Rokocin	14	20-42/25		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
407	Rokocin	15	20-42/26		śląd osadnictwa, osada	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze	TAK
408	Rokocin	16	20-42/27		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
409	Rokocin	17	20-42/44		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
410	Rokocin	18	20-42/53		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
411	Rokocin	19	20-42/54		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, okres nowożytny	TAK
412	Rokocin	20	20-42/55		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
413	Rokocin	21	20-42/56		osada, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
414	Rokocin	22	20-42/57		śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	TAK
415	Rokocin	23	20-42/58		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
416	Rokocin	24	20-42/59		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
417	Rokocin	25	20-42/60		osada	późne średniowiecze	TAK
418	Rokocin	26	20-42/61		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
419	Rokocin	27	20-42/62		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
420	Rokocin	28	20-42/63		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada, śląd osadnictwa	neolit, kultura łużycka, wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze	TAK
421	Rokocin	29	20-42/64		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
422	Rokocin	30	20-42/65		punkt osadnictwa	okres nowożytny	TAK
423	Rokocin	31	20-42/68		osada, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
424	Rokocin	32	20-42/69		osada	okres nowożytny	TAK
425	Rokocin	33	20-42/119		skarb	IX w.	NIE
426	Rywałd	1	20-43/103		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK

427	Rywałd	2	20-44/82		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
428	Rywałd	3	20-44/83	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Klonówka	śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
429	Rywałd	4	20-44/84		punkt osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze	TAK
430	Rywałd	5	20-44/85		śląd osadnictwa	neolit	TAK
431	Rywałd	6	20-44/86		śląd osadnictwa	mezolit/neolit	TAK
432	Rywałd	7	20-44/88	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Koliniec	śląd osadnictwa	mezolit/neolit	TAK
433	Rywałd	8	20-44/91	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Koliniec	śląd osadnictwa	mezolit/neolit	TAK
434	Rywałd	9	19-43/41		śląd osadnictwa	?	TAK
435	Rywałd	10	19-43/42		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
436	Rywałd	11	19-43/43		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
437	Rywałd	12	19-43/44		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
438	Rywałd	13	19-43/45		śląd osadnictwa	?	TAK
439	Rywałd	14	19-43/46		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
440	Rywałd	15	19-43/47		punkt osadnictwa, ślad osadnictwa	neolit, późne średniowiecze	TAK
441	Rywałd	16	19-43/48		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
442	Rywałd	17	19-43/70		śląd osadnictwa	neolit	TAK
443	Rywałd	18	19-43/71		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
444	Rywałd	19	19-43/72		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
445	Rywałd	20	19-43/73		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
446	Rywałd	21	19-43/74		osada, ślad osadnictwa	okres rzymski, późne średniowiecze	TAK
447	Rywałd	22	19-43/75		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
448	Rywałd	23	19-43/76		śląd osadnictwa	epoka brązu	TAK
449	Rywałd	24	19-43/77		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
450	Rywałd	25	19-43/78		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
451	Rywałd	26	19-43/79		śląd osadnictwa, ślad osadnictwa	neolit, okres nowożytny	TAK

452	Rywałd	27	19-43/80		śląd osadnictwa	nieokreślona	TAK
453	Rywałd	28	19-43/81		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
454	Rywałd	29	19-43/82		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka brązu, późne średniowiecze	TAK
455	Rywałd	30	19-43/83		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
456	Rywałd	31	19-43/100		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
457	Rywałd	32	19-43/101		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
458	Rywałd	33	19-43/102	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Szpegawsk	śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
459	Rywałd	34	19-43/103		punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
460	Rywałd	35	19-43/104		śląd osadnictwa	nieokreślona	TAK
461	Rywałd	36	19-43/105		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
462	Rywałd	37	19-43/106		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
463	Rywałd	38	19-43/107		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
464	Rywałd	39	19-43/108		śląd osadnictwa	neolit	TAK
465	Rywałd	40	19-43/109		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
466	Siwiałka	1	17-43/60		cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	TAK
467	Siwiałka	2	17-43/52	27/A, C-48	grodzisko	wczesne średniowiecze	TAK
468	Siwiałka	3	17-43/51		osada	wczesne średniowiecze	TAK
469	Siwiałka	4	17-43/53		punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
470	Siwiałka	5	17-43/54		osada	późne średniowiecze	TAK
471	Siwiałka	6	17-43/55		osada	okres rzymski	TAK
472	Siwiałka	7	17-43/57		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
473	Siwiałka	8	17-43/59		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	prahistoria, wczesne średniowiecze	TAK
474	Siwiałka	9	17-43/61		punkt osadnictwa, punkt osadnictwa	prahistoria, późne średniowiecze/okres nowożytny	TAK
475	Siwiałka	10	17-43/62		punkt osadnictwa, osada	prahistoria, wczesne średniowiecze	TAK
476	Siwiałka	11	17-43/63		punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK

477	Siwiałka	12	17-43/64		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	prahistoria, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
478	Siwiałka	13	17-43/105		cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	NIE
479	Siwiałka	14	17-43/106		cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	NIE
480	Stary Las	1	20-42/91		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
481	Stary Las	2	20-42/92		śląd osadnictwa	kultura wschodniopomorska	TAK
482	Stary Las	3	20-42/93		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	TAK
483	Stary Las	4	20-42/94		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
484	Stary Las	5	20-42/95		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
485	Stary Las	6	20-42/96		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
486	Stary Las	7	20-42/98		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
487	Stary Las	8	20-42/99		punkt osadniczy	okres nowożytny	TAK
488	Stary Las	9	20-42/100		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, średniowiecze	TAK
489	Stary Las	10	20-42/101		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
490	Stary Las	11	20-42/102		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, okres nowożytny	TAK
491	Stary Las	12	20-42/120		znalezisko luźne	neolit	NIE
492	Stary Las	13	20-42/121		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	neolit, późny lateń, wczesne średniowiecze	NIE
493	Stary Las	14	20-42/122		znalezisko luźne	neolit	NIE
494	Sucumin	1	20-42/113		cmentarzysko grobow skrzynkowych	wczesny i środkowy okres lateński	NIE
495	Sucumin	2	20-42/114		cmentarzysko grobow skrzynkowych	wczesny i środkowy okres lateński	NIE
496	Sucumin	3	20-42/115		znalezisko luźne	okres rzymski	NIE
497	Sucumin	4	20-42/116		znalezisko luźne	okres rzymski	NIE
498	Sucumin	5	20-42/29		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
499	Sucumin	6	20-42/30		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
500	Sucumin	7	20-42/31		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
501	Sucumin	8	20-42/32		śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	TAK
502	Sucumin	9	20-42/38		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK

503	Sucumin	10	20-42/39		śląd osadnictwa, osada, osada	epoka kamienia, wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze	TAK
504	Sucumin	11	20-42/66		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
505	Sucumin	12	20-42/67		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
506	Sucumin	13	20-42/71		osada, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
507	Sucumin	14	20-42/73		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
508	Sucumin	15	20-42/74		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
509	Sucumin	16	20-42/75		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
510	Sucumin	17	20-42/76		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
511	Sucumin	18	20-42/77		punkt osadniczy	wczesna epoka żelaza	TAK
512	Sucumin	19	20-42/78		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
513	Sucumin	20	20-42/28		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
514	Sumin	1		306/A, C-382	cmentarzysko	okres lateński	TAK
515	Sumin	2	20-42/70		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
516	Sumin	3	20-42/72		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
517	Sumin	4			znalezisko luźne	wczesne średniowiecze	NIE
518	Szpegawsk	1	19-43/69		śląd osadnictwa	neolit	NIE
519	Szpegawsk	2	19-43/63		śląd osadnictwa	neolit	NIE
520	Szpegawsk	3	19-43/64		cmentarzysko	neolit	NIE
521	Szpegawsk	4	19-43/65		skarb	wczesna epoka żelaza	NIE
522	Szpegawsk	5	19-43/66		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	NIE
523	Szpegawsk	6	19-43/67		cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	NIE
524	Szpegawsk	7	19-43/68		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	NIE
525	Szpegawsk	8	19-43/24		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
526	Szpegawsk	9	19-43/25		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
527	Szpegawsk	10	19-43/26		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
528	Szpegawsk	11	19-43/27		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
529	Szpegawsk	12	19-43/28		osada	wczesne średniowiecze	TAK
530	Szpegawsk	13	19-43/20		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK

531	Szpęgawsk	14	19-43/21		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
532	Szpęgawsk	15	19-43/22		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
533	Szpęgawsk	16	19-43/23		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
534	Szpęgawsk	17	19-43/32		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
535	Szpęgawsk	18	19-43/33		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
536	Szpęgawsk	19	19-43/34		śląd osadnictwa, punkt osadniczy	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
537	Szpęgawsk	20	19-43/35		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
538	Szpęgawsk	21	19-43/36		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
539	Szpęgawsk	22	19-43/37		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
540	Szpęgawsk	23	19-43/38		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
541	Szpęgawsk	24	19-43/39		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, nieokreślona	TAK
542	Szpęgawsk	25	19-43/40		śląd osadnictwa, osada	epoka brązu, późne średniowiecze	TAK
543	Szpęgawsk	26	19-43/29	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Rywałd	śląd osadnictwa	neolit	TAK
544	Szpęgawsk	27	19-43/30	Obecnie stanowisko położone w miejscowości Rywałd	śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
545	Szpęgawsk	28	19-43/31		śląd osadnictwa, osada	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
546	Szpęgawsk	29	19-43/49		śląd osadnictwa	nieokreślona	TAK
547	Szpęgawsk	30	19-43/50		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
548	Szpęgawsk	31	19-43/51		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
549	Trzcińsk	1	17-43/56		osada	wczesne średniowiecze	TAK
550	Trzcińsk	2	17-43/58		śląd osadnictwa	?	TAK
551	Trzcińsk	3	18-43/31		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
552	Trzcińsk	4	18-43/32		śląd osadnictwa	wczesne i późne średniowiecze	TAK
553	Trzcińsk	5	18-43/33		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
554	Trzcińsk	6	18-43/34		osada	wczesne i późne średniowiecze	TAK
555	Trzcińsk	7	18-43/35		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
556	Trzcińsk	8	18-43/36		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
557	Trzcińsk	9	18-43/37		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	neolit, późne średniowiecze	TAK

558	Trzcińsk	10	18-43/38		punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
559	Trzcińsk	11	18-43/39		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
560	Trzcińsk	12	18-43/40		punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
561	Trzcińsk	13	18-43/41		punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
562	Trzcińsk	14	18-43/42		osada, punkt osadniczy	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
563	Trzcińsk	15	18-43/43		punkt osadnictwa, osada	neolit, wczesne średniowiecze	TAK
564	Trzcińsk	16	18-43/44		punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
565	Trzcińsk	17	18-43/45		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
566	Trzcińsk	18	18-43/46		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
567	Trzcińsk	19	18-43/47		punkt osadnictwa, śląd osadnictwa	neolit, wczesna epoka żelaza	TAK
568	Trzcińsk	20	18-43/48		śląd osadnictwa, punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	TAK
569	Trzcińsk	21	18-43/49		punkt osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
570	Trzcińsk	22	18-43/50		punkt osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
571	Trzcińsk	23	18-43/51		osada	wczesne średniowiecze	TAK
572	Trzcińsk	24	18-43/52		osada	wczesne średniowiecze	TAK
573	Trzcińsk	25	18-43/53		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
574	Trzcińsk	26	18-43/54		punkt osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
575	Trzcińsk	27	18-43/55		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
576	Trzcińsk	28	18-43/56		śląd osadnictwa	nieokreślona	TAK
577	Trzcińsk	29	18-43/57		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
578	Trzcińsk	30	18-43/58		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	TAK
579	Trzcińsk	31	18-43/59		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK
580	Trzcińsk	32	18-43/60		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
581	Trzcińsk	33	18-43/61		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
582	Trzcińsk	34	18-43/62		śląd osadnictwa	mezolit	TAK
583	Trzcińsk	35	18-43/63		śląd osadnictwa	neolit	TAK
584	Trzcińsk	36	18-43/64		śląd osadnictwa	paleolit schyłkowy	TAK
585	Trzcińsk	37	18-43/65		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK

586	Trzcińsk	38	18-43/118		śląd osadnictwa	epoka brązu, późne średniowiecze	TAK
587	Trzcińsk	39	18-43/119		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
588	Trzcińsk	40	18-43/120		śląd osadnictwa	neolit, późne średniowiecze	TAK
589	Trzcińsk	41	18-43/121		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
590	Trzcińsk	42	18-43/122		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
591	Trzcińsk	43	18-43/123		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
592	Trzcińsk	44	18-43/124		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
593	Trzcińsk	45	18-43/125		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
594	Trzcińsk	46	18-43/126		śląd osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	TAK
595	Trzcińsk	47	18-43/127		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
596	Trzcińsk	48	18-43/128		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
597	Trzcińsk	49	18-43/129		śląd osadnictwa	neolit	TAK
598	Trzcińsk	50	18-43/130		śląd osadnictwa	neolit	TAK
599	Trzcińsk	51	18-43/131		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
600	Trzcińsk	52	18-43/132		śląd osadnictwa	epoka kamienia, okres nowożytny	TAK
601	Trzcińsk	53	18-43/133		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
602	Trzcińsk	54	18-43/136		śląd osadnictwa	epoka kamienia	TAK
603	Trzcińsk	55	18-43/137		śląd osadnictwa	neolit	TAK
604	Trzcińsk	56	18-43/138		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
605	Trzcińsk	57	18-43/139		śląd osadnictwa	średniowiecze	TAK
606	Zduny	1	18-44/2		śląd osadnictwa, punkt osadniczy	kultura łużycka, późne średniowiecze	TAK
607	Zduny	2			cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	NIE
608	Zduny	3			osada	wczesne średniowiecze	NIE
609	Żabno	1	19-42/151		cmentarzysko	okres halsztacki D	NIE
610	Żabno	3	19-42/152		cmentarzysko	okres halsztacki C	NIE
611	Żabno	4	19-42/153		cmentarzysko	okres lateński	NIE
612	Żabno	5	19-42/154		znalezisko luźne	wczesna epoka żelaza	NIE
613	Żabno	6	19-42/3		śląd osadnictwa, punkt osadniczy, osada	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	TAK

614	Żabno	9	19-42/1		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
615	Żabno	10	19-42/2		śląd osadnictwa	kultura wschodniopomorska	TAK
616	Żabno	11	19-42/4		osada, śląd osadnictwa, osada	kultura wschodniopomorska, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze	TAK
617	Żabno	12	19-42/5		śląd osadnictwa	kultura wschodniopomorska	TAK
618	Żabno	13	19-42/6		śląd osadnictwa	okres nowożytny	TAK
619	Żabno	14	19-42/7		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	TAK
620	Żabno	15	19-42/8		osada	kultura wschodniopomorska	TAK
621	Żabno	16	19-42/9		śląd osadnictwa	kultura wschodniopomorska	TAK
622	Żabno	17	19-42/10		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	TAK
623	Żabno	18	19-42/11		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	TAK

Materiały wykorzystane w tekście:

- 1) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j.: Dz. U. 2020 r. poz. 282).
- 2) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (t. j.: Dz. U. 2009. 114. 946, z późn. zm).
- 3) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j.: Dz. U. 2020 r. poz. 293).
- 4) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j.: Dz. U. 2019. 1886).
- 5) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t. j.: Dz. U. 2017. 1674).
- 6) K. Kowalkowski, Brzeźno Wielkie. Z dziejów wsi, Pelplin, 2009.
- 7) S. Grunt, Budownictwo sakralne w Diecezji Pelplińskiej, Pelplin, 2006.
- 8) Gminnej Ewidencji Zabytków Starogard Gdański, 2016.
- 9) J. Marszałec, T. Majewski, Klonówka obszar magiczny, Starogard Gdański, 1998.
- 10) K. Kowalkowski, Nowa Wieś Rzeczna, Gdynia, 2008 .
- 11) Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020.
- 12) Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2020.
- 13) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. Sulimski F., tom I (1880), III (1882), IV (1883), VI (1885), VII (1886).
- 14) Strategia rozwoju gminy wiejskiej Starogard Gdański 2012-2022.
- 15) Strategia rozwoju powiatu starogardzkiego na lata 2014-2020.
- 16) Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020.
- 17) Strona internetowa Gminy Starogard Gdański, www.starogardgd.ug.pl
- 18) Strona internetowa Lokalnej Grupy Działania Chata Kociewia, <http://chatakociewia.pl>
- 19) Strona internetowa powiatu starogardzkiego, www.powiatstarogard.pl
- 20) Strona Internetowa Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku, www.ochronazabytkow.gda.pl
- 21) Strona internetowa, www.ekociewie.pl
- 22) Strona internetowa, www.naszekaszuby.pl
- 23) Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Starogard Gdański, 2015.
- 24) Wykaz zabytków z terenu Gminy Starogard Gdański wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego według stanu na 26 marca 2020 r., www.ochronazabytkow.gda.pl
- 25) Materiały udostępnione przez Urząd Gminy Starogard Gdański.
- 26) www.mapy.zabytek.gov.pl/nid/
- 27) www.zabytek.pl
- 28) www.mapy.amzp.pl

Spis rycin, tabel i fotografii:

Ryc. 1. Położenie gminy Starogard Gdański na terenie powiatu starogardzkiego (mapa: Strategia Rozwoju Gminy Wiejskie Starogard Gdański na lata 2012-2022).

Tabela 6. Wykaz Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego gminy Starogard Gdański.

Tabela 7. Układy przestrzenne wsi, lokalizacja kościołów, własność ziemska.

Tabela 8. Obiekty sakralne na terenie gminy Starogard Gdański.

Tabela 9. Zespoły dworsko-parkowe i folwarczne na terenie gminy Starogard Gdański.

Tabela 10. Cmentarze występujące na terenie gminy Starogard Gdański.

Tabela 6. Zabytki ruchome Gminy Starogard Gdański wpisane do rejestru zabytków.

Tabela 7. Zabytki nieruchome gminy Starogard Gdański wpisane do rejestru zabytków.

Tabela 8. Zabytki archeologiczne gminy Starogard Gdański wpisane do rejestru zabytków.

Tabela 9. Analiza SWOT Gminy Starogard Gdański.

Fot. 1. Dąbrówka. Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 2. Jabłowo. Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 3. Klonówka. Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 4. Kokoszkowy. Kościół parafialny p.w. św. Barbary (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 5. Krąg. Kościół parafialny Wniebowzięcia NMP (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 6. Sumin. Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 7. Nowa Wieś Rieczna. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 8. Owidz. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 9. Rokocin. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 10. Sucumin. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 11. Szpęgawsk. Dwór (źródło - Gminna Ewidencja Zabytków).